

МІНІСТЭРСТВА СЕЛЬСКОЙ ГАСПАДАРКІ
І ХАРЧАВАННЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

ГАЛОЎНАЕ ЎПРАЎЛЕННЕ АДУКАЦЫІ, НАВУКІ І КАДРАЎ

Установа адукацыі
“БЕЛАРУСКАЯ ДЗЯРЖАЎНАЯ
СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧАЯ АКАДЭМІЯ”

НАРОДНАЕ ЛІТАРАТУРНАЕ АБ’ЯДНАННЕ “ПАРНАС”

У. М. Ліўшыц

Максім Гарэцкі: сцежкамі жыцця

(да 125-годдзя з дня нараджэння)

Горкі
БДСГА
2018

УДК 821.161.3.09(092)Гарэцкі
ББК 83.3(4 Бєи)
Л55

*Рэкамендавана
Саветам па гуманітарызацыі адукацыі і выхавання БДСГА.
Пракаол № 1 ад 4 кастрычніка 2017 г.*

Аўтар:
кандыдат філасофскіх навук, дацэнт, ганаровы прафесар БДСГА,
член Саюза беларускіх пісьменнікаў
і Саюза журналістаў Рэспублікі Беларусь
У. М. Ліўшыц

Рэцэнзент:
кандыдат філалагічных навук, дацэнт *Г. І. Малько*

Выдадзена за кошт сродкаў УА БДСГА.

Ліўшыц, У. М.
Л55 **Максім Гарэцкі : сцэжкамi жыцця (да 125-годдзя з дня
нараджэння) / У. М. Ліўшыц. – Горкі : БДСГА, 2018. – 180 с.
: іл.
ISBN 978-985-467-785-9.**

На аснове архіўных матэрыялаў, успамінаў родных і знаёмых,
апублікаваных крыніц апавядаецца пра жыццёвы і творчы шлях, пра тыя
мясціны, дзе жыў і працаваў класік беларускай літаратуры Максім Гарэцкі –
выхаванец і выкладчык Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі.
Разлічана на шырокую чытацкую аўдыторыю.

**УДК 821.161.3.09(092)
ББК 83.3(4 Бел)**

ISBN 978-985-467-785-9

© УА «Беларуская дзяржаўная
сельскагаспадарчая акадэмія», 2018

ЗМЕСТ

Ад аўтара.....	4
Нарадзіўся на Мсціслаўшчыне (<i>люты 1893 г. – верасень 1908</i> <i>г.</i>).....	8
Вучань Горацкага каморніцка-агранамічнага вучылішча (<i>верасень 1908 г. – ліпень 1913</i> <i>г.</i>).....	13 25
Вільня (<i>ліпень 1913 г. – ліпень 1914 г.</i>).....	34
У царскай арміі і на Першай сусветнай вайне (<i>чэрвень 1914 г. – кастрычнік 1917</i> <i>г.</i>).....	41 51 72
Смаленск (<i>кастрычнік 1917 г. – люты 1919 г.</i>).....	83
Вільня (<i>люты 1919 г. – кастрычнік 1923 г.</i>).....	10
Мінск (<i>кастрычнік 1923 г. – люты 1926 г.</i>).....	7
Горкі (<i>люты 1926 г. – верасень 1928 г.</i>).....	12
Мінск (<i>верасень 1928 г. – ліпень 1930 г.</i>).....	0
Вятка (<i>чэрвень 1931 г. – жнівень 1935 г.</i>).....	13
Кіраў (<i>жнівень 1935 г. – кастрычнік 1937 г.</i>).....	3
Арышт. Расстрэл (<i>лістапад 1937 г. – люты 1938 г.</i>).....	14
Лёс сям’і М. Гарэцкага. Вяртанне М. Гарэцкага на Радзіму.....	4
Выкарыстаная літаратура і крыніцы	15
	9
	16
	9

АДАЎТАРА

Максім Гарэцкі –
адзін з самых слынных
светачаў нацыянальнай культуры.

Васіль Быкаў

Так ужо складаліся жыццёвыя абставіны, што за сорок пяць гадоў свайго жыцця Максім Гарэцкі пабываў і жыў, на жаль, часта не па сваім жаданні, у шмат якіх вёсках і гарадах.

У вёсцы Малая Багацькаўка ён нарадзіўся, у Горках, Смаленску і Петраградзе вучыўся, у Вільні, Вятцы, Мінску, Кіраве, Горках працаваў і быў у высылцы, у Маскве, Вільні, Магілёве лячыўся, у Жалезнаводску адпачываў, у Вязьме загінуў.

За гэтыя гады ён напісаў шмат мастацкіх, публіцыстычных і літаратуразнаўчых твораў, слоўнікаў. Ён па праву лічыцца класікам беларускай літаратуры, літаратуразнаўцам, публіцыстам, перакладчыкам, лексікографам і фалькларыстам.

І яшчэ Максім Гарэцкі быў актыўным дзеячам беларускага нацыянальна-дэмакратычнага адраджэння. Як пісаў паэт Алесь Пісьмянкоў,

Спеліў шчымлівае слова,
Каб праўдаю высветліць сказ,
Каб слова дыхнула жытнёва
І нам растлумачыла нас.

Звернем увагу на словы паэта «І нам растлумачыла нас». Сапраўды, усё сваё жыццё М. Гарэцкі праз свае творы і працы растлумачваў беларускаму народу яго сутнасць і ролю сярод народаў сусвету.

Аўтар гэтай кнігі, на жаль, ні ў школе, ні ў Магілёўскім педагагічным інстытуце не вывучаў творчасць Максіма Гарэцкага. І ўпершыню пачуў гэта імя вясной 1972 года, калі працаваў інспектарам Горацкага аддзела народнай адукацыі. Якраз у гэты час у Горкі прыехаў Юльян Пшыркоў, беларускі літаратуразнаўца, крытык, пісьменнік, доктар філалагічных навук, заслужаны дзеяч навукі БССР, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі БССР. Ён прачытаў некалькі лекцый для вучняў Горацкага раёна і ў час адной з сустрэч апавядаў, што рыхтаваў да выхаду і напісаў прадмову да

рамана Максіма Гарэцкага «Віленскія камунары. Раман-хроніка» (Мінск, 1965).

Ён спытаў мяне, ці ведаю я, што М. Гарэцкі вучыўся ў Горацкім каморніцка-агранамічным вучылішчы, а ў 1926–1928 гадах працаваў у Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі дацэнтам і загадчыкам кафедры. Гэтага я не ведаў.

Але пасля гэтай сустрэчы пачаліся мае пошукі матэрыялаў аб М. Гарэцкім, вывучэнне яго жыцця і творчасці. Гэтыя пошукі працягваюцца і да цяперашняга часу. Так, у Дзяржаўным гістарычным архіве Беларусі ў фондзе Горацкіх сельскагаспадарчых устаноў была знойдзена асабістая справа Максіма Гарэцкага – выхаванца Горацкага каморніцка-земляробчага вучылішча, у Дзяржаўным архіве Магілёўскай вобласці – асабістая справа выкладчыка Беларускай акадэміі сельскай і лясной гаспадаркі.

Аўтару пашанцавала мець ліставанне з жонкай М. Гарэцкага – Леанілай Чарняўскай (праз дачку пісьменніка Галіну), неаднаразова сустракацца з Галінай, якая на працягу шматлікіх гадоў збірала і зберагала спадчыну бацькі, з родным братам пісьменніка – Гаўрылам Гарэцкім, акадэмікам АН Беларусі, доктарам геолога-мінералагічных навук, прафесарам, заслужаным дзеячам навукі БССР, лаўрэатам Дзяржаўных прэмій СССР і БССР, з яго пляменнікам Радзімам Гарэцкім, доктарам геолога-мінералагічных навук, прафесарам, акадэмікам НАН Беларусі, замежным членам Расійскай АН, заслужаным дзеячам навукі Беларусі, лаўрэатам Дзяржаўных прэмій СССР і БССР, з пляменніцай Лідзіяй Шнарскай (дачкай брата Івана).

Успамінамі аб М. Гарэцкім як выкладчыку акадэміі падзяліліся са мною доктар сельскагаспадарчых навук, былы прафесар Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі, заслужаны работнік вышэйшай адукацыі БССР Ізраіль Гарфінкель, які захаваў сваю заліковую кніжку з адзнакай, пастаўленай рукою М. Гарэцкага, і Алесь Вечар, доктар біялагічных навук, прафесар, акадэмік АН БССР, заслужаны дзеяч навукі і тэхнікі Беларусі, сябра СП БССР Дзям’ян Новікаў, дырэктар акадэмічнай бібліятэкі, заслужаны дзеяч культуры БССР, вучаніцы Кіраўскай сярэдняй школы Раіса Гарбаценка і Ганна Міхалёва [1].

Пашанцавала таксама пагутарыць на конт сумеснай працы і сустрэч з М. Гарэцкім з Юркам Гаўруком, беларускім перакладчыкам, крытыкам, паэтам і рэжысёрам, членам СП БССР, Паўлінай Мядзёлкай – беларускай акцёркай, педагогам, мемуарысткай,

заслужаным дзеячам культуры Беларусі, з Алесем Звонакам, беларускім паэтам, драматургам, перакладчыкам, лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі Беларусі, заслужаным дзеячам культуры, сябрам Саюза пісьменнікаў Беларусі.

У 1992 годзе аўтар выказаў ідэю правядзення ў Горках Гарэцкіх навуковых чытанняў. Яе падтрымала кіраўніцтва Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі (першы прарэктар акадэміі Мікалай Дабралюбаў, загадчыца кафедры рускай і беларускай моў Вольга Зяньковіч, дырэкцыя Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры (дырэктар Тарас Хадкевіч), супрацоўнікі Інстытута беларускай мовы і літаратуры АН Беларусі: Міхась Мушынскі, доктар філалагічных навук, прафесар, член-карэспандэнт АН Беларусі, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі БССР, і Таццяна Дасаева, доктар філалагічных навук, прафесар, Тэрэза Голуб, кандыдат філалагічных навук, якія займаліся даследаваннем творчай спадчыны М. Гарэцкага.

Чытанні сталі штогоднімі і сабралі калектыў навукоўцаў, якія вывучаюць жыццё і творчасць М. Гарэцкага і яго брата Гаўрылы. У час чытанняў пашчасціла пазнаёміцца з Васілём Быкавым – народным пісьменнікам Беларусі, Героем Сацыялістычнай Працы, лаўрэатам Літаратурнай прэміі імя Я. Коласа, Дзяржаўнай прэміі СССР, Ленінскай прэміі, Янкам Брылём – народным пісьменнікам Беларусі, лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі СССР, Літаратурнай прэміі імя Я. Коласа, Нілам Гілевічам – народным пісьменнікам Беларусі, заслужаным дзеячам навукі БССР, лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі БССР імя Янкі Купалы, Міжнароднай прэміі імя Х. Боцева – і пачуць ад іх аб ролі і значэнні М. Гарэцкага ў развіцці беларускай літаратуры.

У 1992 годзе, будучы дэпутатам Горацкага гарадскога Савета, аўтар на сесіях і паседжаннях неаднаразова ставіў пытанне аб увекавечванні памяці М. Гарэцкага ў Горках. І Саветы горада і раёна прынялі рашэнне аб перайменаванні вуліцы 50 год Кастрычніка ў вуліцу М. Гарэцкага, а раённай бібліятэцы прысвоілі яго імя.

Не ўдалося ў той час выслабаныць кватэру, дзе ў 1926–1928 гг. жыла сям’я Гарэцкіх, і зрабіць там мемарыяльны музей. На жаль, у 2012 годзе дом быў знесены.

Аўтар прапанаваў рэктарату акадэміі перайменаваць адну з вучэбных аўдыторый ў імя М. Гарэцкага і стварыць музей-кабінет яго імя, што было і зроблена ў 1994 годзе.

Калі ў 1992 годзе стала вядома, што М. Гарэцкі расстраляны ў Вязьме, аўтар напісаў у раённую газету невялікі допіс «Погиб на

Вяземской земле» (Вяземский вестник, 29 студз.). На гэты допіс адгукнуўся мясцовы краязнаўца, які напісаў, што расстраляных у тыя часы хавалі на старых могілках, а таксама ў кар’еры, дзе здабывалі пясок. Праз некалькі дзён аўтар паехаў у Вязьму, дзе сустрэўся са старшынёй гарвыканкама В. Рудніцкім, маці якога была настаўніцай беларускай мовы і літаратуры. Старшыня быў вельмі здзіўлены, што ні ён, ні яго маці нават не чулі пра імя М. Гарэцкага. І дзякуючы яго намаганням на месцы пахавання быў пастаўлены мемарыяльны знак.

Працуючы над гэтай кнігай, аўтар не ставіў перад сабой мэту зрабіць літаратуразнаўчы аналіз твораў М. Гарэцкага. Ён лічыць, што гэта ўжо вельмі добра зроблена А. Адамовічам, Д. Бугаёвым, М. Мушынскім, Р. Гарэцкім, Т. Дасаевай, Т. Голуб, А. Марціновічам, І. Чыгрынам [2] і іншымі.

Але ў некаторых выпадках ён каратка аналізуе творы пісьменніка, якія характарызуюць погляды М. Гарэцкага на тыя ці іншыя падзеі і дазваляюць лепш зразумець яго жыццёвы і творчы шлях.

Галоўная мэта гэтай кнігі – спроба прайсціся па «сцежках» жыцця М. Гарэцкага, распавесці пра тыя мясціны, дзе ён жыў і працаваў, пра тых, з кім сустракаўся і сябраваў, пра яго сям’ю і творчую працу.

Аўтар лічыць, што знаёмства з біяграфіяй пісьменніка прыцягне ўвагу новых чытачоў да яго творчасці і будзе спрыяць выхаванню сапраўдных патрыётаў Радзімы – Рэспублікі Беларусь.

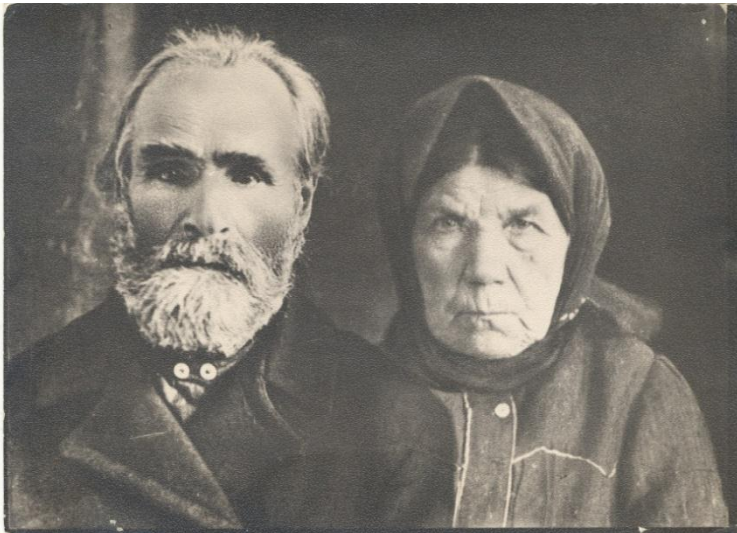
Буду вельмі ўдзячны тым, хто зробіць заўвагі і дасць парады. Яны будуць улічаны пры перавыданні гэтай кнігі.

Аўтар выказвае вялікую падзяку за дапамогу ў выданні кнігі дацэнтам Вользе Зяньковіч, Таццяне Скікевіч, Ганне Малько, старшаму выкладчыку БДСГА Святлане Скароннай.

НАРАДЗІЎСЯ НА МСЦІСЛАЎШЧЫНЕ

(люты 1893 г. – верасень 1908 г.)

Максім Гарэцкі нарадзіўся 18 лютага 1893 года ў вёсцы Малая Багацькаўка Мсціслаўскага павета Магілёўскай губерні (зараз гэта вёска Раздзельскага сельскага Савета Мсціслаўскага раёна) у сям’і малазямельных сялян Івана (1856–1945) і Ахрасінні (1864–1935) Гарэцкіх.

Бацькі пісьменніка: Іван і Ахрасіння Гарэцкія

Акрамя Максіма, у сям’і былі яшчэ дзеці: Марына, Панас і Васіль (памерлі ў дзяцінстве). Такім чынам, у сям’і Гарэцкіх засталася пяцёра дзяцей – чатыры сыны і адна дачка. Іван (1889–1939) атрымаў пачатковую адукацыю і займаўся сельскай гаспадаркай, Парфір (1886–1980) скончыў курсы кааператараў і працаваў рахункаводам, Гаўрыла (1900–1988) атрымаў вышэйшую адукацыю, займаўся навуковай дзейнасцю, сястра Ганна (1902–1922) вучылася ў зоатэхнічным інстытуце ў Маскве, але ў 1922 годзе трагічна загінула.

Хата, дзе жыла сям’я, была цесная, з саламянай страхою і земляной падлогай. І, акрамя сям’і Івана (бацькі Максіма Гарэцкага), там жыў

яшчэ брат Якаў з жонкай Хрысцёнай і дачкой Гапкай і сястра Праскоўя (у яе быў сын Панас). Такім чынам, разам жылі 12 чалавек.

Брат пісьменніка Гаўрыла Гарэцкі ва ўспамінах «Слова пра брата і настаўніка» пісаў: «Вялікая сялянская сям'я бацькі і дзядзькі Якава складалася з 12 душ, жыла ў адной цеснай хаце з замшэлай саламянаю страхою, з земляною падлогою і маленькімі акенцамі на адну шыбу. Асвятлялася хата лучынаю.

*Хата, у якой жыў М. Гарэцкі.
Фота Радзіма Гарэцкага. 1965 г.*

Жылі бедна, кожная луста хлеба, кожная лыжка былі на ўліку. Працавалі многа і цяжка. Часта хварэлі.

Але ў гэтай хаце маленькі Максімка быў на ўсё жыццё зачараваны дзівоснымі казкамі дзядзіны Хрысцёны, ціхімі песнямі сваёй матулі – Ахрасінні, у казках і песнях пазнаў ён цяжкую гісторыю сацыяльна і нацыянальна прыняволенага беларускага народа» [1].

Вядома, што фотаздымка маленькага Максіма не захавалася. Мабыць, яго, як, дарэчы, і іншых дзяцей, і не фатаграфавалі, бо ў той час фотаздымак каштаваў вельмі дорага. Але захаваўся слоўны партрэт.

Гаўрыла Гарэцкі

Пісьменік Алесь Адамовіч, калі працаваў над кнігай «Браму скарбаў сваіх адчыняю...», у лісце да Гаўрылы Гарэцкага задаў некалькі пытанняў пра асобу М. Гарэцкага і атрымаў такі адказ: «На фарміраванне асобы Максіма вялікі ўплыў мела спадчыннасць ад бацькі і маці. Знешне Максім быў больш падобны да бацькі. Чарнявы, ладнай постаці, сярэдняга росту, з бліскучымі карымі вачыма, з прыгожым высокім ілбом, тонкімі вуснамі, цвёрдым падбародкам, акуратнымі стройнымі зубамі, паміж якімі вылучаўся пасярэдзіне зубчык малых памераў.

Ад маці перадаўся Максіму крышачку кірпаты нос, некалькі павялічаныя скулы, нізкага тэмбру пявучы голас, вялікія вочы.

Па характары Максім пайшоў у бацьку. Яскравы сангвінік, з праявамі халерычнасці, надзвычайна жывы, рухавы, палкі, уражлівы, непасрэдны, актыўны, успрыімлівы. Але і ад маці многае перайшло ў характар брата. Выключная дабрата, цяплівасць, стрыманасць, разважнасць, невычэрпны аптымізм, летуценнасць, самаахвярнасць.

Супрацьлегласць характараў бацькі і маці праявіліся і ў характары Максіма; бацькаў і матчын пачаткі змагаліся ў істоце Максіма ўсё жыццё, але матчына спадчына звычайна перамагала. Таму Максім здаваўся заўсёды лагодным, супакоеным, разважлівым, стрыманым, тактоўным. Выбухі бацькавай палкасці, няроўнасці і нецяплівасці здараліся ў Максіма толькі зрэдку» [2].

Пляменніца Клаўдзія ўспамінала аўтару гэтай кнігі, што родным ён запомніўся як вельмі спакойны, разважлівы юнак, а потым мужчына. Але мог і часам быць нервовым.

Вядома і тое, што хлопчык меў добрую музычную памяць і слых, граў на скрыпцы, балалайцы, іншых інструментах, з захапленнем слухаў і запамінаў народныя песні.

Брат Гаўрыла ўспамінаў, што «...Максім часта іграў на скрыпцы і дудках-жалейках, хораша іграў. З вялікім захапленнем слухала ўся сям'я, асабліва мама, як пела і галасіла Максімава скрыпка» [3].

Школа ў в. Вольша, дзе ў 1903–1905 гг. вучыўся М. Гарэцкі

Бацька часта адсутнічаў, бо служыў кухарам у паноў. Спачатку ў пана Іванскага, а потым у Цэкерта. Апошні меў маёнтак Лонніца, які знаходзіўся каля станцыі Краснае. Зараз гэта вёска Краснінскага раёна Смаленскай вобласці.

Бацькі разумелі, што ўсім сынам нельга будзе пражыць на бацькоўскай зямлі, і таму вырашылі, каб Максім вучыўся, ці, як тады казалі, «выбіваўся ў людзі».

І ў 1901 годзе ён пачынае вучыцца ў царкоўна-прыходскай школе, якая была ў суседняй вёсцы Вялікая Багацькаўка.

Потым вучоба прадоўжылася ў вёсцы Вольша ў 1903–1905 гг. ва ўзорнай школе Вольшанскага прыходу Любавіцкай воласці Аршанскага павета. Зараз гэта вёска ў Краснінскім раёне Смаленскай вобласці (у 2009 годзе там жыло ўсяго 15 жыхароў).

У 1905–1907 годах Максім прадоўжыў вучобу там жа, у двухкласных настаўніцкіх класах, і атрымаў права вучыць грамадзе вясковых дзяцей.

Брат Гаўрыла ўспамінаў, што «Максім вучыўся выдатна, многа чытаў, пад уплывам свайго настаўніка Кцітарава палюбіў мастацкую літаратуру...» [4].

Праўда, брат памыляўся. Я. М. Кцітараў, аўтар кнігі «Вопросы религии и морали в русской художественной литературе» (1909), быў выкладчыкам рускай мовы ў Горацкіх сельскагаспадарчых установах.

Калі М. Гарэцкі 8 кастрычніка 1936 года паступаў на працу настаўнікам літаратуры ў Пясочанскую сярэднюю школу, ён напісаў у РАНА аўтабіяграфію. Яна захавалася ў асабовай справе настаўніка. Калі ў 1937 годзе яго арыштавалі, то следствам яна была ўзята з асабістай справы настаўніка.

У «Аўтабіяграфіі...» ён адзначыў такі момант з свайго жыцця: «...я змог учыцца в Ольшанской второклассной учительской школе (б. Оршанского уезда), где учитель Х. И. Чоловский привил мне любовь к литературе» [5].

Радзім Гарэцкі

Пасля заканчэння Вольшанскай двухкласнай школы і настаўніцкіх класаў усталала пытанне: што рабіць далей? Яго плямяннік Радзім Гарэцкі, якому, відаць, пра гэта апавядаў яго бацька, пісаў, што Максім «...не ведаў, што рабіць: стаць настаўнікам ці паслухаць бацьку, які хацеў аддаць у рамесніцкую школу, а больш цягнула вучыцца далей, але куды пайсці – усюды грошы патрэбныя. Максім разумеў, што адзіны паратунак выбавіцца з «ідэятызму вясковага жыцця», вырвацца з жудасных вясковых умоў – вучыцца самому і вучыць сваіх братоў

ды сястрычку. Нарэшце вырашыў паступіць у Горы-Горацкае каморніцка-агранамічнае вучылішча. Старэйшы брат Іван завёз Максіма ў Горкі да іх родзіча па маці – Фёдара Канцавога...» [6].

Трэба адзначыць, што Горацкае каморніцка-агранамічнае вучылішча было адзінае ў Расіі, а прафесія каморніка была вельмі прэстыжнай на вёсцы, бо ён меў адносна добры заробак. А можа, Максіма вабіла, што каморнік не толькі добра зарабляе, але шмат вандруе?

Так ці інакш, але Максім апынуўся ў Горках.

ВУЧАНЬ ГОРАЦКАГА КАМОРНІЦКА- АГРАНАМІЧНАГА ВУЧЫЛІШЧА (верасень 1908 г. – ліпень 1913 г.)

Да пачатку XX ст. Горкі мала чым адрозніваліся ад іншых павятовых цэнтраў Беларусі. Згодна з дадзенымі першага Усерасійскага перапісу насельніцтва 1897 года, тут жыло 6735 чалавек, а ў 1904 годзе – ужо 7173. Як і ва ўсіх павятовых гарадах і мястэчках, якія знаходзіліся ў так званай рысе «аседласці габрэйскага насельніцтва», у Горках жыло 4659 яўрэяў, што складала амаль 65 працэнтаў насельніцтва.

Горкі. Вуліца Вялікая Аршанская

Захавалася некалькі фотаздымкаў Горак таго часу. З іх бачна, што ў горадзе, акрамя цэнтральнай вуліцы Вялікай Аршанскай і тэрыторыі навучальных устаноў, былі аднапавярховыя драўляныя забудовы. Прамысловасць Горак складалася з дробных прадпрыемстваў рамеснага тыпу.

Аднак і пасля закрыцця ў 1864 годзе Горы-Горацкага земляробчага інстытута Горкі як цэнтр сельскагаспадарчай адукацыі Расіі і Беларусі захаваў сваё значэнне. У Горках працавалі тры сельскагаспадарчыя навучальныя ўстановы: земляробчае і рамеснае вучылішчы, каморніцка-таксатарскія класы.

Класы былі другой па значэнні навучальнай установай Горак. Яны былі адкрыты ў 1859 годзе і рыхтавалі каморнікаў. У красавіку 1909 года класы пераўтварылі ў каморніцка-агранамічнае вучылішча з шасцігадовым тэрмінам навучання. Была ўстаноўлена плата за навучанне ад 10 да 30 рублёў у год. Праўда, было і 60 казённых стыпендый. На гэтыя месцы быў вялікі конкурс. Максім Гарэцкі, калі быў ужо навучэнцам вучылішча, пісаў у газеце «Наша ніва»: «Можна сказаць, што вучні з'язджаюцца з усіх куткоў Расіі, бо бедакоў прымушае шукаць асветы тое, што вучылішча мае шэсцьдзесят 180-рублёвых стыпендый». Адзначым, што пры паступленні М. Гарэцкага стыпендый было ўсяго 25.

Гады вучобы ў Горацкім вучылішчы былі для М. Гарэцкага выключна важнымі для станаўлення яго як асобы і грамадзяніна. Вядома, што вучэбны план вучылішча па новым «Положению...» уключаў 26 прадметаў. Сярод іх, акрамя спецыяльных, былі і такія, як руская мова, гісторыя, географія, сельскагаспадарчая эканоміка і інш. Зімой навучэнцы вывучалі тэарэтычныя прадметы, а летам групамі па 7–8 чалавек займаліся геадэзічнымі здымкамі.

Дырэктарам вучылішча быў Л. У. Горскі, выхаванец Маскоўскага межавога інстытута, і ён жа выкладаў геадэзію, алгебру і геаметрыю. Выхаванец вучылішча Дз. Р. Новікаў, які потым стаў дырэктарам акадэмічнай бібліятэкі, заслужаным дзеячам культуры БССР, успамінаў, што ён разам з сябрамі пад яго кіраўніцтвам «за шэсть лет учебы исходил с теодолитом, мензулой и нивелиром все поля фермы и окрестные деревни» [1].

Выкладчыкамі вучылішча працавалі І. І. Красікаў (хімія), С. Г. Цітовіч (руская мова, гісторыя і географія), М. В. Рытаў (прыродазнаўства), І. І. Хрысценка (будаўнічая справа, архітэктура і чарчэнне), М. М. Высоцкі (мінералогія) і інш.

Вучылі добра. Вядома, што некаторыя выхаванцы ўстановы, такія, як Г. І. Гарэцкі, А. І. Агроскін, С. Г. Колеснеў, А. Г. Мядведзеў, К. А. Сакс, М. М. Ганчарык сталі буйнымі вучонымі – дактарамі навук, прафесарамі, сябрамі Акадэміі навук БССР і Усесаюзнай акадэміі сельскагаспадарчых навук, міністрамі, а Максім Гарэцкі – класікам беларускай літаратуры.

Былы выхаванец вучылішча Міхась Ганчарык у сваёй кнізе «Шлях ад пачатку стагоддзя» аб тым, якое ўражанне рабіла тэрыторыя школы на вучняў, што ўпершыню прыязджалі ў Горкі, пісаў: «А сама школа мяне проста зачаравала. Дзівосны стары парк, сярод якога раскінуты

трохпавярховыя будынкі школы, далей будынкі каморніцка-агранамічнай школы, а затым рамесніцкай школы – усё гэта разам з рознымі службамі хавалася ў зеляніне прысад, кветнікаў, паркаў. Усе гэтыя школы месціліся збоку самога гарадка, схаваныя ў глыбіні цудоўнага парку – новага і старога бярозавага гаю, у аздобах зараслі бэзу, язіну, іншых хмызнякоў і дрэў. Гэтае нібы нейкае царства ў гарадку насіла назву «будаванні», што захавалася на працягу амаль ста гадоў...»

Мікалай Ганчарык

Аб арганізацыі навучальнага працэсу ў вучылішчы ён успамінаў: «Жыць вучням на прыватных кватэрах у горадзе ці на Слабадзе і Зарэччы не дазвалялася, і ў выключных выпадках магло быць толькі з дазволу Дэпартаменту Міністэрства земляробства...

Пасля пад'ёму ў 7 гадзін да 8 гадзін мы павінны быць у сталойцы – гэта на першым паверсе гэтага ж будынка – і пасля агульнай малітвы снедалі, заняўшы кожнаму вызначанае месца за сталом. У 9 гадзін павінны былі быць у класе на занятках згодна раскладу. Пасля трох урокаў, у 12 гадзін, у сталовай давалася невялікая закуска, з 1-й гадзіны да 3-й зноў заняткі ў класе, і ў 4 гадзіны полудзень, пасля якога даваўся адпачынак да 18 гадзін. Два разы на тыдзень з 18 да 20 гадзін праводзіліся практычныя заняткі ў лабараторыях па хіміі, мінералогіі і інш. У 20 гадзін адбывалася вячэра, пасля якой да 22 гадзін ішла падрыхтоўка ўрокаў у сваім жа класе пад наглядам наглядчыка... З 22 гадзін давалася падрыхтоўка да сну. Можна было крыху прайсціся па сядзібе ці парку, а ў 23 гадзіны ўсе павінны былі быць у пасцелі...

Склад вучняў майго класа быў вельмі пярэсты. Каго толькі тут не было! З Прыбалтыкі – латышы і эстонцы, палякі, украінцы, адзін данскі казак, яўрэй, адзін карэл, беларусы і рускія...» [2].

У фондзе Горацкіх вучэбных устаноў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі мы знайшлі «Дело о присвоении звания землемера-агронома Горещкому Максиму Ивановичу» [3].

У ім прашэнне Максіма: «...допустить меня к испытательному экзамену». Яно датуецца 19 чэрвеня 1909 года. Унізе подпіс і горацкі адрас:

вуліца Зялёная, дом Якаўлева. Далей з архіўнай справы відаць, што на запыт дырэктара вучылішча ад 25 чэрвеня 1909 года горацкі павятовы спраўнік пад грыфам «сакрэтна» паведамляе, што «...крэстьянин Максим Иванович Горецкий за время проживания его в Горках с сентября 1908 года ни в чём предосудительном не замечался» [4].

З даведкі бачна, што амаль цэлы год, яшчэ да паступлення ў вучылішча, М. Гарэцкі жыў у Горках на вуліцы Зялёнай.

А дзе ж гэта вуліца ў Горках? Для выяўлення яе цяперашняга месцазнаходжання кінем позірк на план горада, фотакопію якога даслалі нам з Нацыянальнага гістарычнага архіва Украіны.

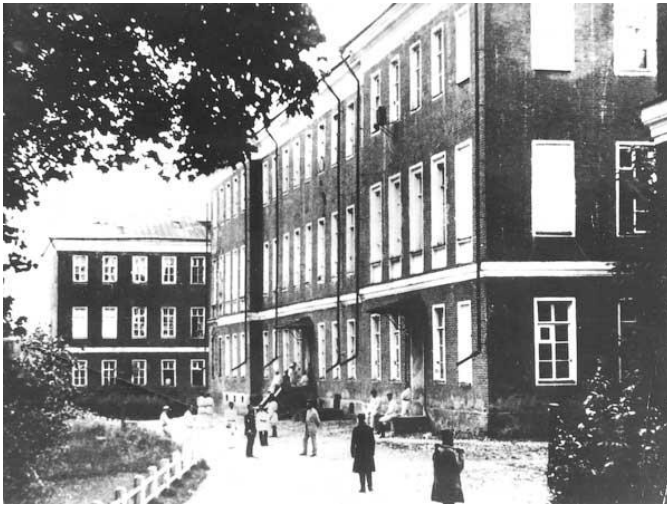
Калі супаставім яе з сучасным планам горада, то знойдзем, што гэта вуліца імя 40 год Кастрычніка. У 1993 годзе яна была перайменавана ў вуліцу імя Максіма Гарэцкага.

Вучэбны корпус каморніцка-агранамічнага вучылішча

А з кім займаўся ў Горках Максім? Радзім Гарэцкі піша, што іх родзіч Фёдар Канцавы «...ую зіму рыхтаваў яго да экзаменаў, а ўлетку яго змяніў рэпетытар Крээр за 5 рублёў у месяц. Увосень 1909 года Максім паступіў у вучылішча, хаця конкурс быў велізарны: толькі 25 месцаў пры 400 заявах. Столькі было радасці, што вытрымаў іспыты! Максім быў такі шчаслівы і ўзрушаны, што ўначы прыбег за тры дзесяткі кіламетраў дамоў да бацькоў, каб падзяліцца з імі сваёй радасцю...» [5].

У аўтабіяграфіі, пра якую мы ўжо згадвалі, М. Гарэцкі пра гады яго вучобы ў Горках пісаў: «В 1909 г. подготовленный (почти бесплатно) у горецкого репетитора А. И. Креера, поступил в Горецкое землемерно-агрономическое училище (при конкурсе в 400 заявлений на 25 мест). Тут по курсу русского языка мы капитально изучали психологию, логику, русскую и западно-европейскую литературу (преподавал Е. К. Китарев, автор ряда трудов по русской литературе)» [6].

Горкі. Будынкi зямляробчых навучальных устаноў

З гісторыі рэвалюцыйнага руху ў Горках вядома, што А. Крэер быў адным з арганізатараў у Горках групы РСДРП. Аднак, як нам у свой час паведаміў Якаў Андрэевіч Аболін, былы выхаванец вучылішча і адзін з актыўных удзельнікаў рэвалюцыйнага руху ў Горках у 1903–1907 гг., «...Крэер у гады Першай рускай рэвалюцыі адышоў ад рэвалюцыйнага руху. Жыў у Горках і займаўся рэпетытарствам. Ён меў вялікую бібліятэку, якой карысталіся не толькі яго вучні, але і навучэнцы сельскагаспадарчых вучылішч. Калі-нікалі ў яго праводзіліся літаратурныя вечары» [7].

На жаль, у архіўнай справе адсутнічаюць матэрыялы аб тым, як праходзіла вучоба М. Гарэцкага ў вучылішчы. Праўда, у справе № 543 таго ж фонда ў «Ведомостях о переводных экзаменах учеников

землемерно-агрономического училища в 1912 г.» мы знайшлі, што Гарэцкі М. І. меў «выдатна» па 23 прадметах і па практыцы, а 4,5 (была і такая адзнака) па глебазнаўстве [8].

У час канікул Максім прыходзіў пешшу за 33 кіламетры ў родную вёску. Брат Гаўрыла ўспамінаў, што брат «...памагаў у сельскагаспадарчай і хатняй працы, наведваў усіх родных і знаёмых, бываў на вечарынках, ігрышчах, вадзіў карагоды, запісваў народныя казкі, паданні, прыказкі, песні, цікавыя і рэдкія словы, гаманіў пра тагачаснае сялянская жыццё.

Максім вельмі добра дэкламаваў нам вершы Янкі Купалы з «Жалейкі», «Гусяра» і «Шляхам жыцця», вершы Якуба Коласа са зборніка «Песні жалбы», Цёткі – «Хрэст на свабоду». Гэта былі незабыўныя, самыя шчаслівыя гадзіны нашага жыцця» [9].

За гады вучобы ён не толькі атрымлівае спецыяльнасць, але і далучаецца да літаратуры. Як успамінае брат Гаўрыла, у вучылішчы пад кіраўніцтвам Максіма было створана «невялікае таварыства аматараў беларускай літаратуры».

Яны выпісвалі «Нашу ніву», чыталі «Тараса на Парнасе», вершы Янкі Купалы і Якуба Коласа. Актыўнымі сябрамі гуртка былі А. Сухі, І. Аўчыннікаў і В. Белавосцікаў.

Дарэчы, Андрэй Сухі (аграном, стрыечны брат вядомага канструктара самалётаў «Су» П. В. Сухого, двойчы Героя Сацыялістычнай Працы) аб сумеснай вучобе ў вучылішчы і працы ў гуртку пакінуў цікавыя ўспаміны «З юначых гадоў». У іх ён пісаў: «Найбліжэй знаёміліся, збліжаліся навучэнцы ў пансіянаце (так зваўся інтэрнат), дзе мы жылі, сталаваліся, рыхтавалі ўрокі. Сярод нашага маладога гуртка я неяк адразу вылучыў Максіма па яго сур'ёзнасці ў кожнай справе і адносінах да сяброў. У скорым часе злучыла і супольная цікавасць да беларускага друкаванага слова. ...Максім Гарэцкі адзін з першых сярод нас пачаў пісаць па-беларуску карэспандэнцыі і малыя апавяданні з жыцця магілёўскіх сялян, адсылаючы іх у рэдакцыю «Нашай нівы».

Варта было паслухаць яго гутарку, нашу мову, якая гучала ў яго вуснах як песня, каб запомніць яго на ўсё жыццё. Ласкавасць, чуласць, пранікнёнасць гарнулі да яго людзей. Ён меў вялікі дар чалавечнасці, крышталёвай людскай дабраты» [10].

Далей А. Сухі ў сваіх успамінах піша, што вучні былі падпісчыкамі газеты «Наша ніва»: «Выпісаў я яе не на пансіянат, каб не дражніць адміністрацыі, а на гарадскую пошту. Газета з цікавасцю чыталася

будучымі аграномамі і каморнікамі. Тады я выпісаў хлопцам 18 экзэмпляраў «Беларускага календара», дзе было нямала матэрыялаў па сельскай гаспадарцы і даволі цікавы літаратурны аддзел.

Газета “Наша Ніва”

Паволі склаўся як бы гурток аматараў беларускага слова, беларушчыны. Акрамя Максіма Гарэцкага і мяне, належалі да яго Васіль Белахвосцікаў (ён таксама пісаў па-беларуску, складаў вершы), Іван Аўчыннікаў, Глудзін... Павел Лапата (родам з-пад Рэчыцы)... [11].

Андрэй Сухі

Цікава, што Андрэй Сухі яшчэ ў час вучобы ў вучылішчы надрукаваў у газеце «Наша ніва» (№ 19–20. 1912. 10 мая) пад псеўданімам Мікола Мокры матэрыял аб горацкай версіі аўтарства «Тараса на Парнасе».

Ён у свой час таксама даслаў успаміны Ільі Стэльмашонку, які збіраў матэрыялы па гісторыі землепарадкавальнай адукацыі ў Горках. У гэтых успамінах А. Сухі пісаў: «Быў у нас арганізаван из учащихся прекрасный хор. Только женские голоса были приглашены из города – любительницы пения. Была создана прекрасная группа по постановке пьес. Давались вечера самодеятельности в зале. Ставили классические пьесы – «Женитьба» Гоголя, «Недоросль» Фонвизина и др.

*Злева направа: стаяць – Васіль Белавосцікаў, Андрэй Сухі,
Гаўрыла Гарэцкі.
Сядзіць – Іван Аўчыннікаў
Лістапад. 1914 г.*

...Былі у нас арганізаваны кружкі землячеств: беларусов, украінцев, латышей. Кожны кружок меў сваю нацыянальную літаратуру, якая пасля 1905 года стала выдавацца. Напрыклад, беларусы атрымлівалі газету «Наша ніва», якая выдавалася ў Вільні пад рэдакцыяй Янкі Купалы, якім мне было добра вядома. Была таксама ўся выдадзеная літаратура Янкі Купалы, Якуба Коласа, Ш. Ядвігіна, Максіма Богдановіча, Мацея Бурачка». Неизданные

революционные произведения Якуба Коласа были привезены мною в рукописи. Всю литературу хранили и держали в секрете несмотря на то, что издана была литература с разрешения цензуры» [12].

Літаратурны гурток існаваў і пасля таго, як М. Гарэцкі скончыў вучылішча. Аб гэтым сведчыць фотаздымак членаў гуртка, які датуецца 1915 годам (ён экспануецца ў музеі гісторыі Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі). На здымку бачна: Іван Аўчыннікаў трымае ў руках газету «Наша ніва».

Дзякуючы Сяргею Астанковічу – гісторыку, які жыве і працуе ў Крычаве, – стала вядома, што Іван Аўчыннікаў (1893–1974), родам з вёскі Малая Добрая Дабранскай воласці Краснінскага павета Смаленскай губерні, вучыўся з 1911 г. у Горацкім каморніцка-агранамічным вучылішчы. Ён пісаў пад псеўданімам І. Дабрынец карэспандэнцыі ў «Нашу ніву», а ў 1913 годзе надрукаваў апавесць «Жертва». Яна была перадрукавана ў зборніку «Беларуская дакастрычніцкая проза» [13].

У вучылішчы была добрая бібліятэка (частка кніг засталася ад бібліятэкі Горы-Горацкага земляробчага інстытута). Былы яе дырэктар Дзям’ян Новікаў апавядаў аўтару, што там “...былі творы А. Пушкіна, М. Лермантава, Ф. Дастаеўскага, Л. Талстога, А. Чэхава, І. Буніна, М. Гоголя, Т. Шаўчэнкі, М. Кацюбінскага, А. Міцкевіча, Э. Ажэшкі і інш. А кнігі беларускіх пісьменнікаў – Ф. Багушэвіча, Я. Лучыны, Цёткі, Я. Купалы, Я. Коласа – набывалі і прывозілі ў Горкі самі навучэнцы» [14].

Знаёмства з рускай і беларускай літаратурай, з матэрыяламі, што змяшчаліся на старонках газеты «Наша ніва», прывяло М. Гарэцкага да думкі самому паспрабаваць свае сілы і пачаць пісаць допісы ў газету.

Так, у верасні 1912 года пад псеўданімам «Беларус» М. Гарэцкі надрукаваў у гэтай газеце цікавы допіс аб вялікім конкурсе ў каморніцка-агранамічнае вучылішча.

У допісе «У першы дзень кастрычніка» М. Гарэцкі вельмі яскрава апісвае кірмаш у Горках. Ён адзначае, што «...народ навокал жыве небагата, бо зямлі мала, а фабрычна-завадскога промыслу ці якога іншага няма, і да жалезнага шляху далёка, а гарэлкі п’е тутэйшы селянін надта многа. Страшнае п’янства і сярод гарадскіх земляробаў». Далей Гарэцкі з вялікім жалем паведамляе, што «...на маркотныя думкі аб будучыні краю наводзяць гэтакія абычай».

У матэрыяле «Весткі з Горак» (23 мая, 1913 г.) аўтар апавядае аб медыцынскім становішчы ў горадзе. Ён піша: «...ужо другі месяц у Горках працуе лятучы атрад па вачавых хваробах. У кожны дзянёк каля земскай бальніцы вялікая таўпа людзей, хворых на вочы, найбольш бедных сялян. Беларусь слепа і душой, і целам... Ідуць і гараджане, бо лечыць спецыяліст дарма».

Пад сваімі творамі ён падпісваўся: «Беларус», «М. Беларус», «Максім Беларус», «М. Б.». Сваё прозвішча аўтар паставіў толькі пад паведамленнем аб трагічным выпадку ў Горацкім вучылішчы, калі адзін з навучэнцаў не вытрымаў здзекаў інспектара-наглядчыка і скончыў жыццё самагубствам.

Газета «Наша ніва». Аповяданне М. Гарэцкага «У лазні»

Вядома, што з гэтых невялікіх допісаў і пачынаўся літаратурны шлях М. Гарэцкага. Трэба згадзіцца з думкай Міхася Мушынскага, што гэта «...малая форма была добрай школай вучобы для пісьменніка-пачаткоўца» [15].

25 студзеня 1913 года ў газеце «Наша ніва» з'явілася яго першае апавяданне «У лазні».

Сюжэт апавядання «У лазні» прасты і, як лічаць многія літаратуразнаўцы, біяграфічны: вучань каморніцкага вучылішча Клім Шамоўскі наведваў родную вёску. Ён марыў тут рыхтавацца да заняткаў, а таксама пачытаць мастацкую кнігу, што прывёз з сабой. Але вяскоўцы і бацькі не разумеюць яго, і нават адзін з вяскоўцаў сказаў яму: «...запанеў наш каморнік». І таму на душы ў Кліма неспакойна. Бацькі прапануюць яму схадзіць у вясковую лазню. Аднак і пасля наведвання лазні спачатку лягчэй не становіцца, бо ў лазні вельмі «гразна, нячыста, непрытульна».

Максім Гарэцкі. 1913 г.

Вядома, што Клім нарадзіўся ў гэтай вёсцы і штотыдзень хадзіў у вясковую лазню, але гэтую гразь ён не заўважаў. А справа ў тым, што ён ужо некалькі год вучыцца ў Горках у земляробча-агранамічным вучылішчы, дзе, як вядома, для навучэнцаў была добрая, чыстая лазня.

Як успамінаў былы навучэнец вучылішча Мікалай Ганчарык, «кожную суботу на ложках мянялася бялізна і клаліся чыстыя кашулі і парткі, каб з імі ісці ў лазню. Верхняе адзенне, як і рознае другое, у тым ліку і пасцельная і нацельная бялізна, замацоўваліся за вучнямі. Лазні меліся дзве. Адна, цагельная, знаходзілася недалёка за жылымі будынкамі і прызначалася для

настаўніцкага персаналу і іншых працаўнікоў, якія абслугоўвалі школу. Для вучняў мелася другая, драўляная, лазня, якая знаходзілася крыху ніжэй за першую...» [16].

Між тым апавяданне «У лазні» заканчваецца на аптымістычнай ночце. Клім упэўнены, што ён вучыцца «...не дзеля таго, каб «заграбаць» грошы». Ён любіць вёску і яе людзей і хоча бачыць «яе цвярозай, светлай, здаволенай жыццём, ды сумленнай...» І трэба «...не адракацца, не быць здраднікам, а любіць, шанаваць родную Бацькаўшчыну павінен, доўжан...» [17].

Атэстат М. Гарэцкага

29 ліпеня 1913 года М. Гарэцкі закончыў навучанне ў вучылішчы. І «...постановлением Учебно-хозяйственного совета Горецкого землемерно-агрономического училища от 29 июля 1913 года он, Горецкий, удостоен звания частного землемера-агронома». Вось як ён скончыў вучобу: агульнаадукацыйныя прадметы (Закон Божы, расійская мова, гісторыя, алгебра, геаметрыя, трыганаметрыя, касмаграфія, законазнаўства) – выдатна; прыродазнаўства (батаніка, заалогія, фізіка, хімія, мінералогія) – добра; сельская гаспадарка (грунтазнаўства, раслінаводства, жывёлагадоўля, сельскагаспадарчая эканомія, сельскагаспадарчая і лясная таксация і меліярацыя) – выдатна; землеўпарадкаванне (геадэзія, чарчэнне і ўкладненне планаў, рысаванне, каліграфія і межавыя законы) – выдатна.

«Пры гэтым, адзначаецца ў атэстаце, праявіў асаблівую цікавасць і аказаўся дасведчаным у геадэзіі і карэнным паляпшэнні ўгоддзяў». У часе навучання ў школе паводзіны былі выдатныя.

На копіі атэстата подпіс: «Оригинал получил 29 июля 1913 года» [18].

ВІЛЬНЯ

(ліпень 1913 г. – ліпень 1914 г.)

Летам 1913 года М. Гарэцкі прыезджае на працу ў Вільню. Гэта было далёка ад Бацькаўшчыны, аднак ён трапляе ў вельмі спрыяльнае асяроддзе – у самы эпіцэнтр тагачаснага беларускага нацыянальнага жыцця.

Там ён працуе ў губернскай чарцёжнай пры землеўпарадкавальнай камісіі Віленскай губерні.

Што ўяўляла Вільня ў той час? Па дадзеных перапісу 1897 года, сярод 154 532 жыхароў там налічвалася 61 847 (40,0 %) яўрэяў, 47 795 (30,9 %) палякаў, 30 967 (20,1 %) рускіх, 6514 (4,2 %) беларусаў, 3238 (2,1 %) літоўцаў, 4171 (2,7 %) – іншых нацыянальнасцей.

Куток старой Вильні. Сучасны фотоздымак

Як мы бачым, беларусаў было няшмат. Аднак, паводле гэтага перапісу, яны складалі большасць насельніцтва Віленскай губерні. Так, у сельскай мясцовасці жыло 62,9 % беларусаў, а ў такіх паветах, як Вілейскі, – 88,3 %, Дзісянскі – 81, %, Ашмянскі – 80 %. Таму зразумела, што ў пачатку XX ст. у Вільні выдаваліся газеты «Наша доля» і «Наша ніва», а таксама дзейнічалі: Віленскае беларускае мастацка-прамысловае таварыства, Беларускі музычна-драматычны гурток, Беларускі настаўніцкі саюз.

Беларускае выдавецкае таварыства існавала ў 1913–1915 і 1919–1930 гг., яно выдавала і распаўсюджвала творы беларускай літаратуры.

Янка Купала

Як успамінаў брат Максіма Гаўрыла, у Вільні «...Максім пазнаёміўся і пасябраваў з Янкам Купалам, Змітраком Бядулем, Лявонам Гмыракам» [1].

Вядома, што ў 1913–1914 гг. сакратаром выдавецтва працаваў Янка Купала (1882–1942) – беларускі паэт, драматург, публіцыст, перакладчык, класік беларускай літаратуры, адзін з заснавальнікаў беларускай літаратуры і літаратурнай мовы, народны паэт Беларусі, акадэмік АН БССР.

У Вільні М. Гарэцкі таксама ўпершыню сустрэўся з Іванам Луцкевічам (1881–1919) – беларускім палітычным і грамадскім дзеячам, публіцыстам, археолагам, краязнаўцам. Ён успамінаў: «Першы раз уідзіў я Івана Луцкевіча ў пачатку жніўня 1913-га году ў віленскай беларускай кнігарні на Завальнай, 7. У цёмным пакойчыку за крамаю, сярод усякае старадаўнае беларушчыны, рупліва і рухава нахіляўся ён над трэснутаю вазаю, меркаваў з вялікай любасьцю, як заляпіць шчэрбіну. Пачуўшы маё імя, адарваўся ад свайго інтарэсу, сказаў мне колькі дужа ласкавых слоў і зараз клапатліва зьвярнуўся да свайго чалавека ў справе здабывання паперы на чародны нумар «Нашае нівы» (захаваны правапіс таго часу) [2].

Іван Луцкевіч

Пасябраваў М. Гарэцкі з Хведарам Чарнышэвічам і Лявонам Гмыракам. Захаваўся фотоздымак, на якім ён сфатаграфаваны разам з імі. Здымак гэты знаходзіцца ў Беларускай дзяржаўнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва.

Тое, што М. Гарэцкі апрануты ў форму навучэнца Горы-Горацкага каморніцка-агранамічнага вучылішча дало падставу лічыць, што М.

Гарэцкі сфатаграфаваны ў час вучобы ў вучылішчы (так напісана ў беларускамоўнай Вікіпедыі). Гэта памылка. У гэты час вучылішча ён ужо скончыў. А чаму сфатаграфаваны ў такой вопратцы, мы не ведаем. Але можна меркаваць, што не было ў яго яшчэ грошай, каб набыць цывільнае адзенне. Сапраўднае імя Лявона Гмырака – Мечыслаў Бабровіч (1891–1915). Ён быў вядомы як беларускі крытык, публіцыст і прэзаіт і ў 1912–1914 гг. жыў у Вільні і супрацоўнічаў у газеце «Наша ніва». Аўтар нарыса па гісторыі нацыянальна-культурнага руху «Беларускае нацыянальнае адраджэнне», артыкулаў па гісторыі беларускай культуры, актуальных праблемах сацыяльна-палітычнага жыцця і інш. У 1992 годзе выйшла кніга яго твораў (Творы: Проза. Крытыка. Публіцыстыка. – Мінск, 1992).

*Максім Гарэцкі (пасярэдзіне), Хведар Чарнышэвіч (злева),
Лявон Гмырак (справа)*

Хведар Чарнышэвіч (1880–?) – беларускі паэт, перакладчык. Жыў у Вільні і супрацоўнічаў у газеце «Наша ніва». У 1911 годзе пераклаў на

беларускую мову і пад рэдакцыяй Я. Купалы выдаў паэму Тараса Шаўчэнка «Кацярына». Аўтар паэм «Навабранец» і «Нявольнік».

Нягледзячы на тое, што прыйшлося шмат часу выдаткаваць на ўладкаванне на новым месцы працы і жыхарства, другая палова 1913 года была вельмі плённай для пачынаючага пісьменніка. У жніўні 1913 года ў «Нашай ніве» было надрукавана аповяданне «Роднае карэнне», у верасні – «У панскім лесе» і «Красаваў язмін», у кастрычніку – «Страхацё», а на працягу года, як сведчыць «Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага», напісаны аповяданні «Што яно?», «Патаемнае» і інш.

У жніўні 1913 года рэдакцыя газеты «Наша ніва» падзякавала яму за актыўны ўдзел у працы газеты і надрукавала вельмі прыемныя словы, звяртаючыся да М. Гарэцкага: «Дужа дзякуем за Вашы творы, каторыя Вы нам прыслалі ў апошнія часы. Мы верым, кажучы словамі нашых продкаў, што праз Вас «памножана будзе слава слаўнай айчызны нашай», калі толькі агонь, каторы гарыць у Вас, будзе далей разгарацца» [3]. Хто напісаў гэтыя словы, нам не вядома. Можна меркаваць, што рэдактар газеты Янка Купала.

Адзначым, што яны аказаліся прароцкімі. Пісьменнік, вучоны, літаратурны крытык, публіцыст, лексікограф і фалькларыст, перакладчык Максім Гарэцкі ўнёс каштоўны ўклад у развіццё літаратуры беларускага народа. І яго па праву трэба лічыць класікам беларускай літаратуры.

Звернем асаблівую ўвагу на публіцыстычны артыкул М. Гарэцкага «Наш тэатр». Ён быў надрукаваны ў 1913 годзе ў «Каляднай пісанцы» – альманаху, які ўпершыню пачаў выходзіць у 1904 годзе ў Санкт-Пецярбургу, а ў 1913 годзе ў Вільні.

У гэтым артыкуле даецца вельмі глыбокі аналіз стану беларускага тэатральнага мастацтва. Але пытанне: дзе ён мог бачыць гэтыя тэатральныя пастаноўкі?

Як вядома, быў самадзейны тэатр у каморніцка-агранамічным вучылішчы. Былі самадзейныя артысты і ў Горках (ставіліся п'есы ў памяшканні дваранскага сходу). Але там ішлі п'есы толькі на рускай мове і рускіх аўтараў.

Вядома, што, чытаючы «Нашу ніву», М. Гарэцкі ведаў аб тэатральных пастаноўках, якія праводзіліся ў 1910–1912 гг. у Слуцку, Гародні, Полацку і іншых гарадах Беларусі, пра тэатральны гурток моладзі пад кіраўніцтвам І. Буйніцкага, які потым быў ператвораны ў

першы беларускі тэатр. Праўда, ставілі ў той час п'есы на польскай і рускай мовах.

На беларускай мове ішла п'еса шкраінскага драматурга М. Крапіўніцкага «Па рэвізіі». Яна была перакладзена Ю. Уласавым. А ў 1910 годзе з'явіўся першы вадэвіль на беларускай мове К. Каганца «Модны шляхцюк» (СПб., 1910), які карыстаўся вялікай папулярнасцю і быў адным з першых твораў нацыянальнага тэатральнага рэпертуару (ставіўся ў 1910 годзе трупай І. Буйніцкага).

27 студзеня 1913 года ў Вільні ўпершыню была пастаўлена п'еса Янкі Купалы «Паўлінка» першым беларускім драматычным таварыствам у рабочым клубе «Сокал». А пасля была прэм'ера ў драматычным гуртку беларускіх студэнтаў у Пецярбургу, дзе ролю Паўлінкі выканала знакамітая Паўліна Мядзёлка.

У верасні 1913 года была завершана драма ў 5 актах «Раскіданае гняздо». Праўда, яе ўпершыню ўбачылі гледачы ўжо пасля кастрычніка 1917 года. Можна меркаваць, што ў час жыцця ў Вільні М. Гарэцкі бачыў гэтыя п'есы ці чытаў іх.

На наш погляд, невялічкі экскурс у гісторыю тэатра патрэбен для таго, каб зразумець сутнасць артыкула М. Гарэцкага «Наш тэатр».

Як вядома, артыкул складаецца з дзевяці частак. Ужо першая частка ўражае чытача таленавіта напісаным сацыяльна-псіхалагічным партрэтам беларуса як асобы. Ён піша, што беларус «дабрадушны гумарыст», «схілен да вострай сатыры» і «любіць жывы прыклад». Для яго характэрна талерантнасць, дэмакратызм і багацце мовы. «Беларус ад прыроды ўжо такі, – піша М. Гарэцкі, – што любіць паглядзець на цікавае з'яву, яго цягне к ёй».

Далей ён адзначае, што «ў адраджэнні ўсякага народу... тэатр сіла непамерная, а адраджэнне беларусаў, пры іх псіхіцы, пры іх дэмакратызме, ён можа сыграць вялікую ролю». І таму М. Гарэцкі заклікае беларускіх драматургаў паказаць «...беларусу са сцэны, хто ён, чым ён быў, што ён цяпер, чым бы ён мог быць, гукніце яго са сцэны да новага жыцця, і – божа мілы! – гэты гаротнік беларус, пераканаўшыся, ужо знойдзе здольнасці парваць ланцугі рабства, патрапіць крыкнуць: «Жыве Беларусь!» ...»

Яшчэ ён лічыў, што трэба абудзіць у народа гістарычную памяць і паказаць «беларусу са сцэны, што ён мае слаўнае прошлае...» Паводле М. Гарэцкага, тэатр – гэта не забава, не месца дзеля правядзення часу. Ён «...павінен стаць Храмам Нашага Адраджэння».

Аўтар не абмінае і моўнае пытанне. Яго вельмі турбуе, што беларусы «...забылі сваю мову...» І таму тэатр «...павінен ачысціць, абяліць мову і паказаць праз вочы людзей яе гучнасць і гібкасць» [4].

Такім чынам, гэты артыкул, а таксама напісаны пазней артыкул «Развагі і думкі» можна лічыць праграмнымі дакументамі Максіма Гарэцкага – пісьменніка і грамадскага дзеяча.

Паўліна Мядзёлка

драматург, тэатральны і нацыянальны дзеяч – У. Л.). Яны з намі, дзяўчатамі, ніколі не танцавалі, здаваліся нам вельмі сур'ёзнымі, а Гарэцкі да таго ж і сарамлівым, маўклівым» [5].

І яшчэ: «Л. Родзевіча ў кампаніі Максіма Гарэцкага і Змітрака Бядулі можна было часта бачыць у цукерні «Зялёны Штраль», якая была адным з месцаў сустрэч і гутарак беларускай інтэлігенцыі» [6].

Змітрок Бядуля

У 1914 годзе М. Гарэцкаму было ўсяго 21 год, і натуральна, што малады чалавек у вольны час заходзіў у беларускі клуб. Паўліна Мядзёлка (1883–1974), беларуская артыстка, педагог, аўтар паэмы «Сялянская доля», мемуараў «Сцежкамі жыцця» (Мінск, 1974), заслужаны дзеяч культуры Беларусі, успамінала: «Максіма Гарэцкага я ведала яшчэ з Віленскіх часоў 1912–1914 гадоў. Сустрэкала яго на беларускіх вечарынках у клубе па Віленскай вуліцы ў неразлучнай тройцы сяброў – са Зм. Бядулем (1886–1941 – беларускі паэт і прэзаік, перакладчык, мовазнаўца – У. Л.) і Л. Родзевічам (1895–1938 – беларускі

Першая палова 1914 года была плённай для М. Гарэцкага: была закончана праца над драматызаванай аповесцю «Антон» (упершыню надрукавана ў «Гомамане» ў студзені 1918 г.), а ў «Велікоднай пісанцы» надрукаваны артыкул «Развагі і думкі».

Вядома, што таго, хто вывучае творчасць пісьменніка, здзіўляе такая хуткасць, з якой малады пісьменнік пісаў і друкаваў свае творы ў 1913 годзе. І тое, што гэтыя творы былі дасканалымі і сталымі.

Міхаіл Кенька ў «Каментарыях» да першага тома выдання збору твораў у 4 тамах (Мінск, 1984–1986) піша: «Гарэцкі ўвайшоў у літаратуру як сталы майстар, талент якога не выклікаў сумнення. Яго першыя творы і зараз стаяць сярод класічных узораў навелістычнага жанру, ім не робіцца скідак як «раннім», «пачаткоўскім», «вучнёўскім». У Гарэцкага не было перыяду творчага вучнёўства, не было твораў пераймальных. Былі сярод яго першых апавяданняў менш і больш дасканалыя, слабейшыя і мацнейшыя, але не было няспелых, прахадных, нявынашаных.

Леапальд Родзевіч

Такая «раптоўная» творчая сталасць і сёння ўражвае. Здаецца дзіўным, як мог дваццацігадовы юнак так хутка ўвабраць у сябе вопыт створанага ў літаратуры да яго і як дакладна вызначыў ён для сябе сваю тэму, змог хутка знайсці свой голас. Аднак было менавіта так».

І далей М. Кенька ўдакладняе, чаму так адбылося: «Не ва універсітэтах, гімназіях, а ў пачатковай школе, вучылішчы, а найбольш шляхам самаадукацыі Максім Гарэцкі набыў шырокую літаратурную эрудыцыю, якая дапамагла яму знайсці свой шлях у літаратуры. Але не толькі і не столькі гэта выспеліла яго талент, колькі тое, што ішло ад роднай зямлі, народнага вопыту, народнай творчасці. З дзіцячых гадоў М. Гарэцкі пільна ўзіраўся ў жыццё, прыслухоўваўся да роднай мовы, палюбіў народныя песні, паданні, казкі. Назаўсёды ўвайшла ў яго творчасць родная Багацькаўка. На пачатку сваёй пісьменніцкай працы ён, мабыць, яшчэ не ўсведамляў, што родная вёска, гісторыя сваёй сям’і, свайго роду будзе для яго невычэрпанай крыніцай творчасці» [7].

Трэба згадзіцца з думкай І. Чыгрына, што М. Гарэцкі «не толькі змог добра пісаць, што быў здольны ад прыроды, але і таму яшчэ, што цвёрда ўяўляў сваё (і не толькі сваё) месца ў літаратурным працесе» [8].

Талент свайго брата Гаўрыла Гарэцкі тлумачыў тым, што «Максім меў ад прыроды вялікія здольнасці – выключную памяць, аналітычны розум, матэматычную логіку, глыбокую пачуццёвасць, багацце эмоцый, музычнасць; ён добра іграў на скрыпцы, балалайцы, жалейках, пяяў, запамінаў мелодыі, народныя песні, дэкламаваў, апавядаў, быў імправізатарам, артыстам-аматарам, мастаком...

Максім разумеў, што шлях на беларускі Парнас надта цяжкі і цяжкі. Галоўнай перашкодай на гэтым шляху былі не толькі матэрыяльныя недахопы, але і брак вольнага часу, але і недахопы ведаў, культуры. І таму набыццё навуковых ведаў шляхам самаадукацыі зрабілася для яго першачарговай патрэбай на доўгі час.

Вокладка кнігі М. Гарэцкага

была надрукавана да 1 жніўня 1914 года Беларускім выдавецкім таварыствам у Вільні ў друкарні Марціна Кухты (1875–1941 або 1942) – друкара, выдаўца кніг на беларускай, рускай, польскай і літоўскай мовах. Гэта яго ўспамінаў з удзячнасцю Максім Багдановіч у сваім апошнім вершы:

*У краіне светлай, дзе я ўміраю,
У белым доме ля сінняй бухты
Я не самотны, я кніжку маю
З друкарні пана Марціна Кухты*

Калі паглядзець экзэмпляр гэтага выдання, то можна заўважыць на ім герб княгіні Марыі Магдалены Радзівіл (1861–1945) – мецэнаткі беларускага культурнага руху. Чаму? А справа ў тым, што княгіня аказвала фінансавую дапамогу Беларускаму выдавецкаму таварыству. Вядома, што дзякуючы яе падтрымцы былі выдадзены кнігі «Вянок» Максіма Багдановіча, «Курганная кветка» Канстанцыі Буйло, «Рунь»

Задаволіць гэту патрэбу Максіму дапамаглі прыродныя здольнасці і такія характэрныя рысы яго асобы, як мэтанакірава-насць, цвёрдасць вырашэнняў, самадысцыплінаванасць, найвялікшая патрабаванасць да сябе, нястомная працаздольнасць, сціпласць, пачуццё высокага абавязку перад народам, роднымі» [9].

Можна меркаваць, што ў гэты час М. Гарэцкі займаўся складаннем сваёй першай кнігі «Рунь». Гэта кніга, як адзначаецца ў «Летапісе жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага»,

Максіма Гарэцкага, «Родныя з’явы» Тараса Гушчы (Якуба Коласа) і інш. [10].

Марыя Магдалена Радзівіл

Беларусі. Пры гэтым важна адзначыць, што гэты інтэлігент не толькі бачыць цемнату і забітасць беларускай вёскі. Ён хоча і ведае, як пазбавіць вёску ад гэтай цемнаты і зрабіць жыццё лепшым. Але М. Гарэцкі папярэджвае, што адрыў інтэлігенцыі ад «роднага карэння» носіць у сабе вялікую небяспеку.

Адзначым і тое, што ўжо ў першых сваіх творах М. Гарэцкі праявіў таксама наватарства ў мастацкай беларускай прозе як аўтар твораў на гістарычную тэматыку. Гэта «Князьёна», «Войт», «Лірныя спевы», напісаныя ў 1913–1914 гадах.

У цэлым зборнік стаў значнай падзеяй літаратурнага жыцця Беларусі. Ён азначаў з’яўленне ў Беларусі таленавітага пісьменніка.

Адразу кнігу маладога пісьменніка заўважыў Вацлаў Ластоўскі (1883–1938), беларускі грамадскі і палітычны дзеяч, пісьменнік, гісторык, філолаг, літаратуразнаўца, этнограф, акадэмік АН Беларусі.

Ён пісаў: «Рунь» – гэта не зборнік апавяданняў мляўка-стагнальных і не скалазубства з вяскоўца, з яго мазалёў і цемнаты, гэта першая ў нашай літаратуры паэма-трагедыя Маладой Беларусі. Першы голас беларускай, маладой, набалеўшай душы «на ўвесь свет, на Белу Русь».

«Не паўсяднёнае айканне і не салодзенька-кіслае стагнанне няшчых людзей...» Не. Гарэцкі прамаўляе «як маючы сілу». Як сын народа... Ён малое трагедыю і боль душы Маладой Беларусі не паверхнасна, а заглядае ўглыб, пад карэнне». І яшчэ: «Рунь М. Гарэцкага – гэта вялікі ўклад у беларускую літаратуру як па глыбіні

і багаццю думак, так і красе мовы, каторую аўтар умее гэтак прыкрасіць магілёўскімі правінцыяналізмамі і падборам слоў для выражэння сваёй думкі» [12].

Звярнуў увагу на гэту кнігу і Максім Багдановіч. У ліпені 1914 года ў артыкуле «Беларускае адраджэнне» назваў «Рунь» М. Гарэцкага сярод іншых цікавых твораў тагачаснай літаратуры.

Высокую адзнаку першым творам М. Гарэцкага, уключаным у кнігу «Рунь», даюць і сучасныя літаратуразнаўцы. Так, Дзмітрый Бугаёў адзначаў: «Перачытваючы адно за адным апавяданні са зборніка «Рунь», і сёння

Вацлаў Ластоўскі

дзівішся, як далёка сягала аналітычная думка гэтага пісьменніка. У сваіх падкрэслена бытавых па ўсёй знешняй фактуры творах прэзентаваў умеў ставіць самыя складаныя грамадскасцыйныя праблемы свайго часу, даводзіў, паводле слоў акадэміка Карскага, псіхалагічны аналіз «да дэталёвай анатоміі, да фатаграфавання атамаў», і ўвогуле, застаючыся ва ўсім самабытным мастаком, мысліў маштабна, па-філасофску...» [13].

Летам 1914 года прыйшоў тэрмін пайсці на службу ў царскую армію. М. Гарэцкі меў па тым часе сярэдняю спецыяльную адукацыю, таму ў яго быў выбар: пайсці служыць «вольнапісаным», каб скараціць срок службы, ці служыць на агульных умовах. Ён вырашыў пайсці «вольнапісаным».

У ЦАРСКОЙ АРМІІ І НА ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЕ

(чэрвень 1914 г. – кастрычнік 1917 г.)

Што такое «вольнапісаны» ваяр у царскай арміі? Згодна з рэдакцыяй «Статута аб воінскай павіннасці», прынятай у 1912 годзе, тэрмін службы вольнапісанага, які не жадаў здаваць экзамен на афіцэрскае званне (альбо не вытрымаў яго), складаў 2 гады на сапраўднай службе і 16 гадоў у запасе. Вольнапісаныя, якія здалі афіцэрскі экзамен, служылі 1 год 6 месяцаў на сапраўднай службе і 16 гадоў 6 месяцаў у запасе.

Тым не менш вольнапісаныя з'яўляліся ніжнімі чынамі, выконвалі ўсе звычайныя абавязкі ніжніх чыноў. Адзінай адметнай прыкметай вольнапісанага быў трохкаляровы бела-жоўта-чорны кант, якім

абшывалі пагоны, і тое, што вольнапісаныя не прымалі ўдзел у гаспадарчых работах.

Дачка пісьменніка Галіна ў 1998 годзе зрабіла запыт у Расійскі дзяржаўны ваенна-гістарычны архіў накіонт службы свайго бацькі і атрымала звесткі, што М. Гарэцкі «в июле 1914 г. зачислен на службу на правах вольноопределяющегося 1-го разряда во 2-ю батарею 27-й артиллерийской бригады. В сентябре того же года произведен в бомбардиры-телефонисты...» [1].

Вядома, што ён служыў у 2-й батарэі, якая ўваходзіла ў склад 27-й артылерыйскай брыгады 3-га армейскага корпуса 1-й арміі.

М. Гарэцкі і брат Іван (злева)

28 ліпеня 1914 г. пачалася Першая сусветная вайна. І Максім адразу адчуў усе цяжкасці салдацкага жыцця ваеннага часу, бо непасрэдна ўдзельнічаў у цяжкіх, кровапралітных баях ва Усходняй Прусіі.

З архіўнай даведкі бачна, што ваяваў М. Гарэцкі добра. Дакументы сведчаць: «В походе против немцев был с 24 июля по 25 октября 1914 г. 5 октября 1914 г. ранен в сражении под Гериттеном. За бой 27 августа 1914 г. под г. Алленбургом награждён Георгиевским крестом 4-й степени».

У царскай арміі Георгіеўскім крыжам ўзнагароджваліся ніжнія чыны з 1807 па 1917 гады за адвагу, праяўленую ў баі супраць nepřыяцеля. Ён з'яўляўся вышэйшай узнагародай для салдат і унтэр-афіцэраў.

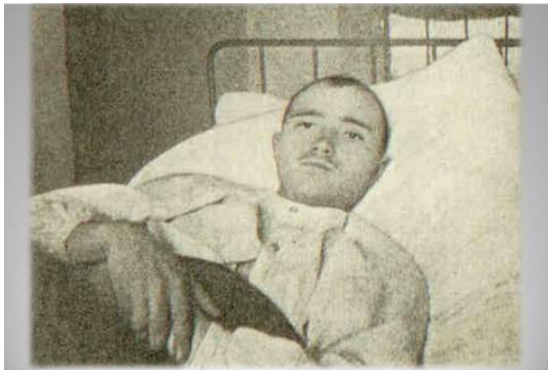
У гэты час не забыла ваяра газета «Наша ніва», якая ўжо стала яму роднай. 18 верасня 1913 года пад рубрыкай «Нашы пісьменнікі і грамадскія працаўнікі на вайне» яна змясціла фота М. Гарэцкага з подпісам «М. Гарэцкі, пісьменнік-містык, родам з Магілёўшчыны, каморнік (землямер)».

Чаму палічылі ў рэдакцыі М. Гарэцкага пісьменнікам-містыкам, нам не вядома. Мабыць, чытаючы яго апавяданні, ў рэдакцыі палічылі, што аўтар верыць ў існаванне звышнатуральных і таямнічых сіл.

Сапраўды, у творах маладога М. Гарэцкага многа звязана з «патаемным», павер'ямі, дзікунствам, перажыткамі старажытнага светаўспрымання.

Гэта адзначыў Алесь Адамовіч, які пісаў, што «...ранні Гарэцкі шукае і паказвае духоўную глыбіню жыцця селяніна ў тым, што, здавалася б, супрацьлеглае духоўнасці, – у забабонах, у цёмных паданнях вясковага жыцця і г. д. ...» [2].

Таму, на наш погляд, больш пра-вільна было б на-зваць яго пісьменнікам-філосафам, псіхолагам, бо ўжо ў першых творах мы бачым глыбокае пранікненне ў характар сваіх герояў, аналіз іх духоўных інтарэсаў. Героям яго апавяданняў

М. Гарэцкі ў шпіталі. 1914 г.

характэрны не толькі забабоны і павер'і, але і сацыяльная накіраванасць і аптымізм. Прытым М. Гарэцкі лічыў, што беларусы з'яўляюцца «арыстакратамі духу», «народам-паэтам», «народам-лірнікам». А беларус у жыцці «...заўсёды больш схіляўся к патрэбам душы, чымся к патрэбам цела».

Прайшлі яшчэ два месяцы цяжкіх баёў, і, як адзначаецца ў архіўнай даведцы, «25 октября 1914 г. ранен в сражении под Гериттеном».

Некаторы час М. Гарэцкі не пісаў лісты дамоў у М. Багацькаўку. Радзім Гарэцкі ў кнізе «Браты Гарэцкія» адзначаў, што «ўжо ў верасні пачалі прыходзіць лісты, дзе гаварылася пра гібель некаторых хлопцаў з Багацькаўкі і суседніх вёсак. Ад Івана (брата М. Гарэцкага – У. Л.) акуратна прыходзілі лісты, а ад Максіма – нічога. Пайшлі чуткі, што забіты.

Усе родныя страшэнна хваляваліся, асабліва Ефрасіння і Гаўрыла (маці і малодшы брат – У. Л.)» [3].

Пасля ранення пачаліся доўгія пакутлівыя блуканні па шпіталях. Спачатку ён два месяцы ляжыць у шпіталі яўрэйскай абшчыны ў Вільні. Там яго наведваў І. Луцкевіч. М. Гарэцкі ўспамінаў: «І ўжо ў лістападзе 1914-га года сустрэліся мы ў віленскім гошпіталі «Мішмерас Хойлем», дзе я ляжаў цяжка паранены, з асклялёнкам нямецкае гранаты ў назе. Няблізкі сьвет і мокрае надвор'е, а Іван Луцкевіч даведаўся мяне пры

Алаіза Цётка

першай магчымасці, прынёс вінаграду, разгаманіў мяне, быццам дыхнуў свежай струёй няўміручага жыцця. Загадчык «Мішмерас Хойлема» доктар Ром быў блізкі друг Івана Луцкевіча. Тут жа працавала міласэрная сястрою і клала пад падушкі «Нашу Ніву» нябожчыца Цётка, наша незабытная пяснярка і рэвалюцыянэрка Алёізія Пашкевічанка (Алаіза Пашкевіч (1876–1916), беларуская паэтэса, грамадскі дзеяч, публіцыст – У. Л.). Гэты гошпіталь быў наогул самы лепшы з усіх, якія відзіў я за час вайны; посьле-ж таго, як мяне

даведаўся Іван Луцкевіч, я ляжаў там, як у сваёй хаце пад апекай маткі і добра лепшаў» (захаваны правапіс таго часу) [4].

Карыстаючыся момантам, у шпіталі М. Гарэцкі пачаў прыводзіць да ладу свае запіскі – будучы твор «На імперыялістычнай вайне».

Як сведчыць Радзім Гарэцкі, калі родныя ў Малой Багацькаўцы даведаліся, што Максім паранены, у Вільню прыехалі бацька і брат Іван [5].

Аб раненні пісьменніка паведаміла і газета «Наша ніва», дзе з'явілася інфармацыя: «Гарэцкі ранены. Наш вядомы пісьменнік М. Гарэцкі, якога фотаграфія была надрукавана ў № 37 «Нашай нівы», ранены ў нагу і цяпер лечыцца ў Вільні ў шпіталі».

У сувязі з тым што дрэнна загойвалася рана, у снежні 1914 года М. Гарэцкаму далі адпачынак на 6 месяцаў, і ён амаль месяц знаходзіўся дома.

Дачка Галіна ў артыкуле «Георгіеўскі кавалер» пісала: «Дзядзька мой Парфір Іванавіч Гарэцкі пісаў брату свайму Гаўрылу Іванавічу ў ліпені 1918 года: «Пра Максіма ўспамінаю, як ён прыехаў паранены з вайны, як яму балела, як яму ўсе спачувалі, усе шкадавалі.

...А я помню, як у спякотнае лета 1932 года на вячкім пляжы, куды хадзілі ўсёй сям'ёю, паказаў тата сваю зажыўшую рану на правым сцягне, збоку, вышэй калена. Ubачыла я прадаўгаваты, зверху уніз, глыбокі, няроўнымі краямі след ад ранення буйным асколачкам.

...Усё жыццё успаміны, думы пра вайну не пакідалі бацьку, турбавалі набытыя на вайне хваробы, нядугі» [6].

Падзеі вайны доўгі час не давалі спакою ваюру. М. Гарэцкі пісаў жонцы і дзецям з Вяткі: «Я цяпер часта сню вельмі цікавыя сны. Гэтак са мною бывала і раней, напр., у 1916–1917 гг. Фантастыка, самая буйная і часам вельмі страшная» [7].

Пабыўшы з месяц дома, Гарэцкі вырашыў папрацаваць у Маскве у чарцёжным удзельным ведамстве, потым зноў з месяц жыў дома.

Паводле Радзіма Гарэцкага, у Багацькаўцы «...пражыў з 3 красавіка да 20 траўня 1915 года. Рана ўсё гналася. Але параненая была не толькі нага, але і душа... Не ведаў, куды дзецца ад тых успамінаў пра вайну, з-за якіх не мог спакойна спаць: сніліся забітыя і параненыя салдаты, з якімі ён быў на фронце, успамінаў тых бязвінных ахвяр вайны, якіх прыслалі туды па злой людскай волі, дзівіўся тым складаным псіхалагічным момантам, якія перажываў чалавек у розных, часта

Максім Гарэцкі. 1915 г.

неспадняваных выпадках вайскавай службы; ён сам нярэдка быў уражаны сваімі ўчынкамі. Складанасці і супярэчлівасці свету, жорсткасць і бязглуздіца вайны, уплыў яе на лёс простага чалавека, разбурэнне маралі, увесць драматызм жыцця і смерці ў гэты знішчальны час поўнасцю займалі думкі Максіма. Ён адчуваў неабходнасць паказаць гэта ўсё ў новых творах яскравай антываеннай скіраванасці. І ў цэнтры ўсіх яго разважанняў – лёс беларускіх вяскоўцаў, беларускага народа, будучыня якога павінна быць светлай, вольнай і багатай.

Сіндром вайны так ахапіў яго, што ён не мог знайсці сабе месца. Думкі, думкі... Яны не давалі спакою ні ўдзень, ні ноччу. Нага ныла, а то і моцна балела. Троху кульгаў. Лячылі нагу і хатнімі сродкамі – канаплянай гарэлкай, але ўсё ж рана загойвалася марудна. Зноў ездзіў на падводзе на перавязку ў Шамава, а часам і пешшу дабіраўся. Многа чытаў, вывучаў нямецкую мову па самавучыцелі. Але не пісаць Максім не мог, асабліва пра вайну, – закончыў апавяданні «Літоўскі хутарок», «Дзёгач» [8].

Аднак рана на назе заживала дрэнна, і таму прыйшлося паехаць у Магілёўскі ваенны шпіталь, дзе лячыўся тры месяцы. У шпіталі яму без наркозу зрабілі аперацыю – хірург выпягнуў з раны асколак. З Магілёва яго накіравалі ў Маскву, дзе ён знаходзіўся амаль два месяцы ў шпіталі Маскоўскага біржавага і купецкага таварыства на Валхонцы.

Скончыўся тэрмін адпачынку, рана трохі загіла, і ў канцы верасня 1915 г. М. Гарэцкі атрымаў накіраванне на службу ў Пскоў, дзе ён пражыў тры тыдні. Адтуль неўзабаве выехаў у дзеючую армію ў раён Слуцка, куды дабраўся толькі 15 лістапада. Быў на пазіцыях да студзеня 1916 года.

У студзені 1916 года М. Гарэцкага паслалі на вучобу ў Паўлаўскае ваеннае вучылішча ў Петраградзе, бо ён меў сярэдняю спецыяльную адукацыю. Як бачна з архіўнай даведкі, атрыманай дачкой Галінай, ён значыўся ў «...деле о приеме в Павловское военное училище кадет, нижних чинов и молодых людей со стороны» (прием 1 февраля 1916 г., выпуск 1 июня того же года)» [9].

1 ліпеня 1916 года атрымаў званне прапаршчыка і яго накіравалі ў Іркуцк, дзе служыў да кастрычніка 1916 года, потым яго паслалі ў Гжацк, адтуль у канцы года франтавыя дарогі прывялі на Палессе, у раён пінскіх балотаў, каля станцыі Парахонск.

Але і на гэты раз лёс аказаўся не дужа літасцівым: у лютым 1917 г. ён цяжка захварэў – абвастрыўся гастрит, а таксама нагадала пра сябе і старая рана. Лячыўся спачатку ў палявым шпіталі, затым на працягу

ўсяго лета — у Маскве. Адтуль быў накіраваны на лячэнне ў Жалезнаводск.

З Жалезнаводска М. Гарэцкі прыязджае ў Смаленск, дзе медыцынская камісія камісавала і «вызначыла яго ў нестраявыя». Тут жа ён сустрэў Кастрычніцкую рэвалюцыю 1917 года.

Як вядома, М. Гарэцкі на працягу чатырох гадоў як салдат, а потым афіцэр быў адарваны ад палітычнай дзейнасці, але ён добра разумеў, што народ вельмі не задаволены тым, што адбываецца ў краіне, і прадчуваў надыход рэвалюцыі. Яго брат Гаўрыла ўспамінаў: «Максім прадчуваў надыход рэвалюцыйных падзей, чакаў іх у бліжэйшы час. У падручніку гісторыі Расіі, які быў у 1915 годзе ў нашай хаце (здаецца, Платонава), у храналагічнай табліцы, якая змяшчалася ў канцы кнігі, пасля слоў «Мікалай II» брат напісаў: «1916 г. Рэвалюцыя» [10].

Як мы бачым, амаль на працягу чатырох гадоў М. Гарэцкі не меў надзейнага прытулку, вымушаны быў весці вандроўны лад жыцця.

У «Камароўскай хроніцы» М. Гарэцкі з горыччу адзначае: «Так што за ўсю сваю вайну, з 1914 па 1917 г., прабываў ён на пазіцыі месяцаў 10, а то ўсё лячыўся, ці ў тылу бадзяўся... Але чатыры гады жыцця прапала» [11].

Вядома, што для актыўнай літаратурнай працы чатыры гады прапалі, але ў гэты час М. Гарэцкі набыў і важны жыццёвы вопыт. Ён убачыў знутры царскую армію, вайну і, галоўнае, чалавека на вайне!

І яшчэ. Як адзначае І. Чыгрын, «трохгадовая служба маладога салдата-пісьменніка ў арміі (1914–1917 гг.) мела бяспрэчную станоўчую ролю найперш у тым, што адкрыла новую тэму — тэму вайны! Не толькі ў яго творчасці, але і ў беларускай прозе ў цэлым» [12].

Аднак і ў самых неспрыяльных умовах бясконцых вандраванняў і акупнага жыцця ён не выпускаў з рук пярэ. Так, у 1915 г. былі напісаны апавяданні «Чарнічка», «Літоўскі хутарок», «Дзёгаць». Час службы ў Гжацку (кастрычнік — лістапад 1916) быў часам незвычайнага творчага ўздыму. Там напісаны такія творы, як «Маці», «Хадзяка», «Генерал», «Амерыканец», «Прысяга», «Дзве сястры» і інш. У 1917 годзе — артыкул «Доктар Францыск Скарына», апавяданні «Знібее сэрца», «Габрыелавы аллеі», «Зіма».

У многіх творах ваеннай пары — «Літоўскі хутарок», «Рускі», «Маці», «Хадзяка», «Генерал», «Прысяга», «На этапе» — галоўны герой аказваецца ахвярай вайны, а сюжэт часта мае трагічную развязку.

Звернем увагу на апавяданне «Літоўскі хутарок», якое вывучаецца ў сярэдняй школе ў Беларусі.

Чытаючы гэты твор, мы бачым «дзённікавы» паказ падзей. У пачатку – мірнае жыццё сям’і літоўца, якому з радасцю дапамагаюць расійскія салдаты: «...Касілі, вязалі і насілі снапы. ...смяяліся з дзяўчынкамі і вялі гутарку з панам-татулем, катораму падабалася работа салдат, іх весялосць і жарты і велічанне панам».

Толькі гаспадару Шымкунасу было не вельмі весела, ён і ўраджаі не хоча збіраць, бо лічыць: «Збярэ ў гумно, што ёсць, а прыдуць свае ці чужыя – і спяляць». Але яго супакойвае расійскі салдат: «Не бойся. Хто цябе будзе паліць? Мірных жыхароў чапаць забараняецца» [13].

Але гэта не так, «чапаюць» і свае, і немцы. І калі ваенныя дзеянні падышлі да гэтага хутара, то пасля першага бою ён быў зруйнаваны, разрабаваны і напалову спалены. Потым хутар занялі немцы. Паелі ўсю жыўнасць, наглуміліся з дзяўчат. І вось ён зноў вызвалены. Але яго жыхары ўжо духоўна надламаныя і разгубленыя.

У гэтым творы М. Гарэцкі робіць акцэнт на маральную адказнасць асобы за здзейсненыя ўчынкі, і чытачы адчуваюць антываенны настрой пісьменніка, які разумее антыгуманны, антынародны характар вайны.

СМАЛЕНСК

(кастрычнік 1917 г. – люты 1919 г.)

Што ўяўляў Смаленск і павет у той час, калі там апынуўся М. Гарэцкі? У 1918 годзе там жыло каля 70 тысяч жыхароў. Горад быў вядомы як буйны чыгуначны цэнтр, праз які пралягалі чыгуначныя лініі Рыга – Арол, Масква – Брэст, Разанска-Уральская. Амаль паралельна першым здвjom былі пракладзены шашэйныя шляхі. На чыгунцы, у розных майстэрнях, у друкарнях, на цагляных заводах, на іншых прадпрыемствах працавалі каля 1,5 тыс. чалавек. Як адзначаюць гісторыкі, Смаленск заставаўся чыноўніцка-мяшчанскім горадам.

Але ён быў даволі вядомым у краіне культурным цэнтрам. Там працавала восем сярэдніх навучальных устаноў, тры публічныя бібліятэкі, некалькі кніжных магазінаў. Працавала таварыства народных універсітэтаў, былі гісторыка-археалагічны і натуральна-гістарычны музеі. Вядомая дзяячка культуры М. Ценішава ў 1905 годзе перамясціла ў горад свой музей этнаграфіі і мастацтва ў адмыслова для яго пабудаваны будынак «Руская даўніна».

А ці жылі там беларусы? Паводле перапісу 1859 года, у Смаленску і Смаленскім павеце жылі 82 636 беларусаў, 7 611 рускіх і 1 077 прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцей (беларускамоўная Вікіпедыя).

Аднак намаганні дзяржавы па русіфікацыі прывялі да таго, што калі ў 1862 годзе да «беларускага насельніцтва» ў Смаленскай губерні адносілі 54 %, то ў 1904 годзе – толькі 6 %.

Між тым да самага распаду Расійскай імперыі Смаленская губерня адносілася да Беларуска-Літоўскага краю і ўсе тры этнаграфічныя экспедыцыі Імператарскага рускага геаграфічнага таварыства на працягу 40 гадоў уключалі яе ў арэал беларускага этнасу. Нездарма Беларуская Народная Рэспубліка ў 1918 годзе абвясціла Смаленск у складзе Беларусі.

У Смаленку М. Гарэцкаму прыйшлося ўладкоўвацца на працу. Спачатку працаваў у канцылярыі склада на вакзале, потым перайшоў на пасаду прыёмшчыка ад склада, а пазней стаў камендантам гарадскога жыллёвага аддзела (кастрычнік 1917 – чэрвень 1918) [1].

Смаленск. 1914 г. Здымак з сайта *etoretro.ru*

Як вядома, з 5 снежня 1917 года ў Мінску пачаў працу Усебеларускі з'езд, які 17 снежня 1917 года быў разагнаны бальшавікамі. Радзім Гарэцкі ў кнізе «Браты Гарэцкія» выказвае думку, што М. Гарэцкі, які надрукаваў у 1922 годзе апавяданне «Усебеларускі з'езд 1917-га года» і даў вельмі праўдзівую карціну разгону гэтага з'езда, сам прысутнічаў на ім.

Пры гэтым Р. Гарэцкі спасылаецца на артыкул Уладзіміра Содаля, у якім той прывёў вытрымку з ліста Зоські Верас за 27 лютага 1988 года. Тая ўспамінала: «Я М. Гарэцкага і ня ведала асабіста. Бо трудна лічыць за знаёмства той адзін раз на Зьезьдзе 25–27 сакавіка 1917 году. Я з сваёй маці сядзела ў ложы насупраць сцэны із прэзыдыюмам, а Гарэцкі ўвайшоў да нас і стаяў увесь вечар» (захаваны правапіс таго часу) [2].

Магчыма, што ён там быў, аднак гэты факт не засведчаны ў «Летапісе...» М. Гарэцкага. Адзначым толькі тое, што З. Верас памылілася з датай: з'езд адбыўся ў снежні 1917 года.

У гэты час М. Гарэцкі пачаў супрацоўнічаць у рускамоўнай газеце «Известия Смоленского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов» спачатку па сумяшчальніцтве са службай у жыллёвым адзеле.

Друкаваўся ён і ў газетах «Западная коммуна», «Вольная Беларусь» і «Дзянніца» (першая беларуская газета, якая выходзіла ў Петраградзе з 1916 года, дзе існавала беларуская суполка ўцекачоў з акупаванай кайзераўскай Нямецчынай тэрыторыі Беларусі, затым у Маскве як друкаваны орган Беларускага нацыянальнага камітэта – У. Л.).

У гэтых газетах былі надрукаваны ў 1918 годзе аповесці і артыкулы М. Гарэцкага: «Сука магната», «Или вас нет? (Открытое письмо духовенству)», «Будем жить!», «Кое-что о нашем быте», «За што?», «Новая буржуазия», «Монашенка», «Берегите!», «Знібее сэрца», «Няхай живе камуністычная Беларусь!» і інш. Гэтыя артыкулы друкаваліся пад псеўданімамі і крыптанімамі: Дзед Кузьма, Амсціслаў, Максім, Д. К., М. Г., П. Б. і іншымі.

У публіцыстычных артыкулах «смаленскага» перыяду, якія напісаны на рускай мове, М. Гарэцкі падтрымаў асобныя лозунгі бальшавіцкай партыі, у тым ліку і ў галіне дзяржаўнага будаўніцтва і сацыяльнай палітыкі, у нацыянальным пытанні. Ён выступаў прыхільнікам сусветнай рэвалюцыі і нават гатовы быў пагадзіцца з непазбежнасцю шматлікіх ахвяр у імя яе перамогі.

Гэта, на наш погляд, верагодна, тлумачыцца тым, што ён, як у той час і многія прадстаўнікі рускай і беларускай інтэлігенцыі, не адразу зразумеў сутнасць Кастрычніцкай рэвалюцыі, якая была не чым іншым, як ваенным пераваротам. Яны лічылі, што праграма бальшавікоў у сваёй большасці сугучная інтарэсам сацыяльна прыгнечаных мас. І, як вядома, многія з іх у хуткім часе заплацілі ўласным жыццём за гэтую памылку.

М. Гарэцкі, як выхадзец з самай гушчыні народных мас, добра ведаў становішча простага народа, асабліва Горацкага і Мсціслаўскага паветаў Беларусі. Аб гэтым, напрыклад, сведчаць яго першыя публікацыі ў газеце «Наша ніва».

Між іншым, у наш час некаторыя расійскія і беларускія гісторыкі, усхваляючы царскую Расію, і ў прыватнасці цара Мікалая II, пішуць аб шпаркім развіцці Расійскай імперыі. Сапраўды, тэмпы эканамічнага развіцця Расіі былі высокімі, але становішча народных мас Расіі наогул, і асабліва Беларусі, было вельмі цяжкім. Напрыклад, у Горацкім павеце – адным з самых вялікіх у Беларусі, дзе жылі 153 тыс. жыхароў, – 4 % двароў былі беззямельнымі, а 13,6 % – не мелі коней. Да таго ж павет быў аграрна перанаселены. Лішак працоўных у сельскай гаспадарцы складаў да 50 % ад колькасці ўсіх занятых у гэтай галіне вытворчасці. Не знаходзячы прымянення сваёй працы, горацкія сяляне ў пошуках крыніц існавання накіроўваліся ў іншыя раёны царскай Расіі і нават за мяжу.

У той жа час у павеце, паводле дадзеных перапісу 1897 года, толькі 19,4 % насельніцтва павета было пісьменным, а ўсяго 30 % дзяцей школьнага ўзросту мела магчымасць вучыцца.

Асноўная маса насельніцтва была пазбаўлена медыцынскай дапамогі. У Горках працавалі ўсяго 4 урачы, а гарадская бальніца мела 13 месцаў. Затое ў гэты час у павеце і горадзе працавала больш за 100 піцейных устаноў.

Відаць, М. Гарэцкі лічыў, што партыя бальшавікоў, прыняўшы дэкрэты аб зямлі, аб увядзенні васьмігадзіннага працоўнага дня, аб свабодзе сумлення, царкоўных і рэлігійных таварыствах і іншых, будзе ствараць дэмакратычную дзяржаву і ўсе ўмовы для развіцця народа.

Як чалавеку, які паслужыў у царскай арміі і пабачыў бяспраўны стан простых салдат і здзекі з іх афіцэраў, які пабываў у самым пекле вайны, М. Гарэцкаму павінны былі спадабацца Законы аб міры і аб дэмакратызацыі арміі.

М. Гарэцкі ў той час памыляўся і ў ацэнках нацыянальнай палітыкі бальшавікоў. Відаць, у яго былі наіўна-рамантычныя ілюзіі наконт нацыянальнага адраджэння. Ён, мабыць, спадзяваўся на «Дэкларацыю прав народаў Расіі», якая абвясціла: «1. Равенства і суверэннасць народаў Расіі. 2. Права народаў Расіі на свабоднае самоопределение, вплоть до отделения и образования самостоятельного государства. 3. Отмена всех и всяких национальных и национально-религиозных привилегий и ограничений. 4. Свободное развитие

национальных меньшинств и этнографических групп, населяющих территорию России».

Праўда, у гэтай дэкларацыі не было механізму, як гэтыя правы можна будзе рэалізаваць. Але на гэта тады не звярнулі ўвагі.

Як вядома, калі Рада БНР на пасяджэнні ў ноч з 24 на 25 сакавіка 1918 года на Усебеларускім з'ездзе большасцю галасоў прыняла Трэцюю Устаўную грамату, у якой Беларусь абвешчлася «незалежнай і вольнай дзяржавай», бальшавіцкія ўлады не прызналі гэты факт. І права народаў Расіі на свабоднае самавызначэнне, аж да аддзялення і ўтварэння самастойнай дзяржавы, аказалася фікцыяй!

Аднак М. Гарэцкі не падтрымаў абвешчэнне БНР. І ў сваім артыкуле «Няхай жыве камуністычная Беларусь!» вітаў узнікненне БССР, якая была створана паводле рашэння VI Паўночна-Заходняй канферэнцыі РКП(б) (30–31 снежня 1918 г., Смаленск) і абвешчалася ў межах Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай губерняў, беларускіх паветаў Віленскай і Ковенскай губерняў, заходніх паветаў Смаленскай губерні. Падтрымаў ён і часовы рабоча-сялянскі Савецкі ўрад Беларусі, створаны ў ноч з 1 на 2 студзеня 1919 года.

Ухваліў М. Гарэцкі і тое, што старшынёй Часовага рабоча-сялянскага Савецкага ўрада Беларусі быў прызначаны пісьменнік Цішка Гартны (Зміцер Жылуновіч). Гэта прызначэнне было невыпадковым. Вядома, што пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі Ц. Гартны працаваў сакратаром Беларускага нацыянальнага камісарыята пры ўрадзе РСФСР, рэдактарам беларускай газеты «Дзянніца».

Між тым калі ўважліва прачытаць некаторыя публіцыстычныя артыкулы М. Гарэцкага, то мы бачым, што пісьменнік-гуманіст часта абвяслаў партыйнага публіцыста. Так, ён заклікае берагчы матэрыяльныя каштоўнасці, што дасталіся працоўным ад пераможанага класа, і захоўваць лепшыя культурныя традыцыі мінулага. Можна меркаваць, што ўжо ў канцы 1918 года М. Гарэцкі пачынае пераглядаць свае погляды на новую ўладу. Аб гэтым сведчыць нарыс «Деревня», надрукаваны ў лістападзе 1918 г. пад псеўданімам Ваш Амсіслаўскі.

Многія літаратуразнаўцы лічаць, што ў смаленскі перыяд жыцця М. Гарэцкі пачаў пісаць сваю знакамітую аповесць «Дзве душы».

Гэтай тэме даследчык Мікалай Ільюкевіч прысвяціў брашуру «Душа двоилась...» (Повесть, рождённая в Смоленске). Як мы ведаем, у гэтай аповесці М. Гарэцкі падверг жорсткай крытыцы практыку сацыялізму. А крытыкаваць было за што. Гэта арышты і расстрэлы ўсіх, каго

падазравалі ў нелаяльнасці да савецкай улады, былых афіцэраў і царскіх чыноўнікаў, арышты іх родзічаў.

М. Гарэцкі, як аўтар і чытач «Известий...», амаль у кожным нумары бачыў спісы расстраляных і арыштаваных, якія друкаваліся на старонках газеты. І, як пісьменніка-гуманіста, гэта не могло яго не хваляваць.

Летам 1918 года ў адказ на стварэнне камітэтаў беднаты і рэквізіцыю хлеба адбыліся паўстанні ў паветах Заходняй вобласці. У адказ пачаліся расстрэлы. Дарэчы, М. Ільюкевіч выказаў думку, што менавіта Янка Купала, які працаваў у Смаленску раз'язным агентам па нарыхтоўцы сельскагаспадарчых прадуктаў, распавёў Максіму Гарэцкаму аб вядомых фактах балышавіцкіх рэквізіцый хлеба і іншых прадуктаў і аб дзейнасці там камітэтаў беднаты, якія замянялі часам ЧК [3].

Відаць, перагледзеў М. Гарэцкі і погляд на перспектывы вырашэння нацыянальнага пытання для беларусаў. Асабістае знаёмства з латышом В. Кнорыным (1890–1938), які ў 1918 годзе быў старшынёй Смаленскага губернскага камітэта РКП(б) і які лічыў: «...время национальных государств уже прошло... Мы считаем, что белорусы не являются нацией, и те этнографические особенности, которые их отделяют от остальных русских, должны быть изжиты. Нашей задачей является не создание новых наций, а уничтожение старых национальных рогаток. Белорусское же движение является таким воздвижением национальных рогаток...» [4].

Другі дзеяч, армянін А. Мяснікоў (1888–1925), які ў 1917–1919 гг. абіраўся старшынёй Паўночна-Заходняга абласнога камітэта РКП(б) і абласнога выканаўчага камітэта Заходняй вобласці, а потым стаў членам Часовага рабоча-сялянскага ўрада Беларусі, таксама выступаў супраць стварэння беларускай дзяржавы. Гэта дало падставы М. Гарэцкаму зразумець, што гэтым кіраўнікам-балышавікам правы беларусаў на самавызначэнне толькі тактычны ход. Для іх галоўнае – сусветная рэвалюцыя і ў перспектыве ліквідацыя ўсіх нацый.

Ён жа ўбачыў, што, калі з Масквы была дадзена каманда на стварэнне Кампартыі Беларусі і БССР, гэтыя дзеячы хутка «перагледзелі» свае погляды.

У жніўні 1918 года М. Гарэцкі пачынае працаваць у газеце «Звезда». Гэта газета ў сувязі з акупацыяй Беларусі немцамі з лютага 1918 г. выдавалася ў Смаленску як газета Паўночна-Заходняга абласнога і Смаленскага губернскага камітэтаў РКП(б).

Акрамя працы ў газетах і над сваімі літаратурнымі творамі, М. Гарэцкі разам з братам Гаўрылам актыўна працаваў над руска-беларускім слоўнікам. Р. Гарэцкі сведчыць: «Лета і пачатак восені Максім прабываў у Багацькаўцы, дзе амаль увесь час сядзеў над слоўнікам, уважліва вывучаў слоўнік Насовіча» [5].

Гэты слоўнік быў першым вынікам працы пісьменніка ў галіне лексікаграфіі. Брат Гаўрыла ў гэты час яшчэ вучыўся ў Горацкім каморніцка-агранамічным вучылішчы. Аднак з-за таго, што ў 1918 годзе вучылішча часова зачынілі, а вучняў распусцілі па дамах, Гаўрыла прыехаў да брата ў Смаленск і ўладкаваўся на працу стэнаграфістам Смаленскага абласнога Саўнаргаса.

Аб'ява аб выхадзе «Руска-беларускага слоўніка» 12 ліпеня 1918 года была надрукавана ў газеце «Дзяніца». Аднак слоўнік выйшаў значна пазней, бо 26 верасня 1918 года М. Гарэцкі піша ліст Ц. Гартнаму, які ў гэты час быў сакратаром Беларускага нацыянальнага камісарыята і рэдактарам газеты «Дзяніца», і просіць, каб яму выслалі 1000 рублёў на выданне слоўніка.

Відаць, на гэты час ён не меў і сталай працы, бо ў гэтым лісце піша, што плануе ехаць у Смаленск «...шукаць працы...» [6].

Як лічыць даследчык Мікалай Ільюкевіч, М. Гарэцкі пры падтрымцы Ц. Гартнага ў жніўні 1918 года зрабіў спробу выдаваць у Смаленску беларускую газету «Рунь». Як мы памятаем, так называлася першая кніга пісьменніка.

Аб гэтым сведчыць аб'ява, якая чатыры разы друкавалася ў газеце «Известия...»: «Отдел изд. печ. и агит. Смоленского Отделения Белор. Нац. Комиссариата. В Смоленске выходит 2 раза в неделю белорусская газета «Рунь» Известия См. отд. Бел. Нац. Комиссариата. Лица, знакомые с белорусоведением, просим посылать в газету свои статьи по истории революц. движения в Белоруссии, географии, этнографии Белоруссии, истории белорусского народа и прочее, относящееся к белорусскому вопросу. Плата по усмотрению редакции. Адрес: Смоленск, Витебское шоссе, д. № 9. Издательский отдел Смолен. отд. Белор. Нац. Комиссариата» [7].

У гэты час М. Гарэцкі меў намер папоўніць свае веды ў адкрытым ў Смаленску філіяле (аддзяленні) Маскоўскага археалагічнага інстытута (гэта вышэйшая навучальная ўстанова была арганізавана ў 1907 годзе, пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі інстытут увайшоў у склад Маскоўскага ўніверсітэта – У. Л.). Курс навучання там складаў чатыры гады. У сапраўдныя слухачы прымаліся асобы, якія мелі вышэйшую адукацыю;

астатнія былі вольнымі слухачамі з правам трымаць пераходныя і выпускныя іспыты.

***Будынак Маскоўскага археалагічнага інстытута.
Смаленск. Здымак з сайта etoretro.ru***

10–11 кастрычніка 1918 года М. Гарэцкі піша «прошение» ў Савет прафесараў інстытута: «Честь имею просить о зачислении меня слушателем лекций по истории искусств».

Даследчык М. Ільюкевіч знайшоў у Дзяржаўным архіве Смаленскай вобласці дакументы аб тым, што прашэнне было задаволена і ён быў залічаны. У «Списке студентов Смоленского отделения Московского археологического института 1-го курса 1918–1919 года. Факультет истории искусств» М. І. Гарэцкі значыцца пад нумарам 278.

Паступіў у інстытут і Янка Купала, які ў гэты час разам з жонкай жыў у Смаленску. Ён у гэтым спісе значыцца пад сваім сапраўдным прозвішчам – Луцэвіч Іван Дамінікавіч, пад нумарам 397 [8].

У «Аўтабіяграфіі...», якую мы ўжо згадвалі, М. Гарэцкі пісаў: «...лекции я слушал в археологическом институте в Смоленске (по этнографии и фольклору – В. Н. Добровольского, по истории искусств – проф. Троицкого, и по другим дисциплинам, по своему выбору)...» [9].

У час вучобы ў інстытуце М. Гарэцкі вырашыў працаваць у бібліятэцы Смаленскай архіўнай камісіі. М. Ільюкевіч знайшоў у Дзяржаўным архіве Смаленскай вобласці заяву, у якой М. Гарэцкі 12 лістапада 1918 года піша: «Имею честь просить Архивную Комиссию выдать мне и слушателю того же Института Ивану

Доминиковичу Луцевичу (белорусский поэт Янка Купала) разрешение на право пользования книгами и материалами библиотеки Архивной Комиссии.

Составитель русско-белорусского словарика М. Горецкий» [10].

М. Гарэцкі і Я. Купала не толькі разам вучыліся і працавалі ў бібліятэцы. Яго брат Гаўрыла ўспамінаў: «У 1918 годзе ў Смаленску жыў Янка Купала з маладою жонкаю Уладзіславай Францаўнай, жылі яны на Малой Багаслоўскай вуліцы, у прыдаліннай частцы горада, у аднапавярховым доме. Купала досыць часта запрашаў Максіма ў госці, брат і мяне браў з сабою. Хоць і цяжка жылося ў той час, але Уладзіслава Францаўна заўсёды была выключна гасціннай і жыццярadasнай. ...Янка Купала і брат разглядалі кнігі па гісторыі Смаленска і Мсціслава, па этнаграфіі Беларусі і Смаленшчыны, па нумізматыцы.

Купала паказваў сваю досыць багатую нумізматычную калекцыю, частку якой разам з дзвюма кнігамі па нумізматыцы ён падараваў нам. Купала і брат гаварылі пра беларускую літаратуру, этнаграфію, гісторыю, пра беларускія слоўнікі І. І. Насовіча і У. М. Дабравольскага, які жыў тады ў Смаленску. Самаадданая дзейнасць Насовіча і Дабравольскага па складанні беларускіх слоўнікаў вельмі падабалася Купалу і брату.

...Асабліва цікавіўся Янка Купала ў Смаленску «Словам аб палку Ігаравым»...» Ужо праз год (3.X.1919) Купала зрабіў першы поўны пераклад «Слова...» на беларускую мову, а М. Гарэцкі – трохі пазней (каля 1920 г.).

У час жыцця ў Смаленску ўсе яны перанеслі досыць цяжкія хваробы: у студзені 1918 года Гаўрыла захварэў на плямісты тыфус, пазней Максім – на іспанку, а ў ліпені Янка Купала – на дызентэрыю...» [11].

І яшчэ: «Часам мы гулялі або гаспадары праводзілі нас. І Янка Купала, і цёця Уладзя, і Максім былі тады такія маладыя, прыгожыя, жыццярadasныя, жартаўлівыя! Якія далёкія ўжо часы!...» [12].

Але не ўсё было так бясхмарна. Успаміны пісаліся ў савецкія часы, і таму брат Гаўрыла, відаць, не мог напісаць аб тым, што адбывалася на самай справе ў Смаленску і губерні ў 1918 годзе.

Нездарма Янка Купала пісаў 20 верасня 1922 года Б. Эпімах–Шыпілу: «Там, где я прожил весь тяжёлый и страшный 1918 год, я на самом деле жил, как в беспамятстве...» [13].

Аднак вучыцца і папрацаваць у бібліятэцы і архіве Гарэцкаму не ўдалося. Паводле рашэння Часовага рабоча-сялянскага Савецкага ўрада Беларусі 8 студзеня 1919 г., урад і Цэнтральнае Бюро КП(б)Б пераехалі

са Смаленска ў Мінск. Разам з урадам БССР у Мінск пераехала і рэдакцыя газеты «Звезда». На адзін месяц у Мінску апынуўся і М. Гарэцкі.

Газета «Грамадзянін» (яна выходзіла ў Вільні) сведчыла: «Там арганізавалася цяпер «Беларускае навуковае таварыства», у якім актыўную прымаюць чыннасць паэт-грамадзянін Янка Купала і Максім Гарэцкі, каторыя раней праз увесь час акупацыі былі на Смаленшчыне» [14].

7 лютага 1919 года М. Гарэцкі пасылае ў Маскоўскі археалагічны інстытут заяву, у якой просіць выслаць яму «...регистрационную карточку (кажется, за № 39), выданную приёмочной комиссией Смоленского уездного воинского комиссариата в начале 1918 г.» [15].

27 лютага была створана Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка Літвы і Беларусі, якая праіснавала да 8 жніўня 1919 года. Усе кіруючыя органы новага дзяржаўнага ўтварэння пераехалі ў Вільню. Улічваючы, што ў гэты час М. Гарэцкі працаваў у рэдакцыі газеты «Звезда», ён пераязджае ў Вільню разам з рэдакцыяй.

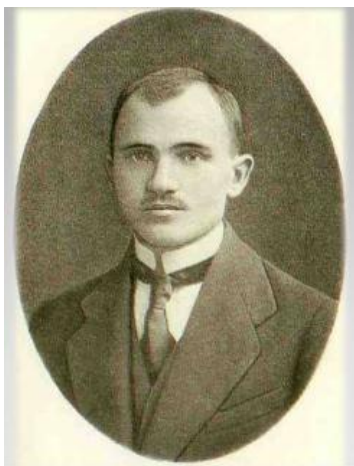
ВІЛЬНЯ

(люты 1919 г. – кастрычнік 1923 г.)

Так, у лютым 1919 года М. Гарэцкі другі раз у сваім жыцці апынуўся ў горадзе Вільня, куды ўпершыню быў накіраваны пасля заканчэння Горацкага земляробча-каморніцкага вучылішча.

На гэты раз ён працаваў у газеце «Звезда» – органе ЦК КП(б) Літвы і Беларусі. Першы віленскі нумар газеты «Звезда» выйшаў 1 красавіка 1919 года.

Адначасова М. Гарэцкі працаваў і ў Беларускай гімназіі. Калі ў 1937 годзе ён быў арыштаваны, то пры допыце адказаў: «Я адновременно работал учителем в Виленской Белорусской гимназии, о чем знал Кнорин» [1].

М. Гарэцкі. 1920 г.

Аднак папрацаваць у газеце доўга не прыйшлося.

У ходзе савецка-польскай вайны 19 красавіка 1919 года Вільню раптоўна захапілі польскія войскі. Улічваючы, што М. Гарэцкі працаваў у газеце, якая была афіцыйным органам бальшавікоў, была рэальная пагроза для жыцця.

Ён успамінаў, што прачнуўся ад грукату гармат і кулямётаў. Пад свіст куляў прабраўся ў гатэль «Брыстоль», дзе жылі супрацоўнікі «Звезды». Кнорына там ужо не было, а «дапамог нам ратавацца, з немалою рызыкаю і небяспекаю для сябе асабіста беларускі драматург і артыст Францішак Аляхновіч.

Ён прывёў нас да сябе на кватэру, і там, на Маставой вуліцы, мы і прыпыніліся, каб троху абдумаць, якім спосабам выбрацца з Вільні... Але выбрацца нам тады не прыйшлося, мы мусілі застацца ў Вільні...» [2].

Аб гэтым ён адказаў і на допыце следчаму ў 1937 годзе: «В апреле 1919 г. при занятии Вильно белополяками я остался в Вильно, т. к. с некоторыми членами редакции газеты «Звезда» выехать не успел. ...в течение месяца я скрывался у знакомых учителей по гимназии. Потом

мной был добыт документ от гимназии, и я работал в этой же гимназии лектором, проработал до 1922 г.» [3].

Францішак Аляхновіч

Выратавальнік М. Гарэцкага Францішак Аляхновіч (1883–1940), беларускі драматург, тэатральны дзеяч, публіцыст і празаік, з’яўляецца аўтарам 17 п’ес. У 2005 годзе выйшлі яго «Выбраныя творы» (Мінск). Ён аўтар вядомай аповесці «У капцюрах ГПУ» (Мінск, 1994), якая з’яўляецца першым творам сусветнай літаратуры, што апісвае жыццё ў сталінскім канцэнтрацыйным лагеры.

М. Гарэцкі не забыўся свайго выратавальніка. Калі ў канцы 1926 года Ф. Аляхновіч быў арыштаваны і трапіў «у капцюры ДПУ», М. Гарэцкі зрабіў спробу вызваліць сябра. У прашэнні ў ЦВК БССР ад 19 ліпеня 1926 года ён пісаў: «В 1919 году, когда легионы Пилсудского внезапно напали на Вильно, он с риском и опасностью для себя самого спасал жизнь мне, т. Петрову, сотруднику «Звезды», и т. Иоффе – секретарю «Звезды». А ў лісце, накіраваным у КПБ, ад 10 лістапада 1927 года ён піша: «... он даже без особенно настойчивой просьбы с моей стороны, с безусловно большим риском для себя, без преувеличений – под пулями, тащил корзинку и вел за собою т. Юлию Иоффе, которая была тогда секретарем «Звезды», её мужа Петрова, и я шел с ними, тащил нас из гостиницы «Бристоль» на Георгиевском пр. к себе на квартиру на Мостовой улице» [4].

У следчай справе Ф. Аляхновіча захаваўся напісаны да ЦВК БССР зварот, пад якім падпісаліся Янка Купала, Якуб Колас, Максім Гарэцкі, Змітрок Бядуля, Алясь Гурло і інш. [5].

Аднак гэта не дапамагло. Яму інкрымінуюць шпіянаж на карысць буржуазнай Польшчы, і пісьменнік атрымаў 10 гадоў зняволення на Салавецкіх астравах. Але яму пашанцавала застацца жывым, бо ў пачатку восені 1933 года, дзякуючы намаганням урача Адольфа Наркевіча, ён быў абмяняны на арыштаванага ў Польшчы беларускага палітыка і філолага Браніслава Тарашкевіча – лідара Беларускай сялянска-работніцкай грамады.

Вядома, што 20 ліпеня 1920 года Чырвоная Армія зноў узяла Вільню. Але неўзабаве пасля паражэння ў бітве за Варшаву яна адступае, і Савецкая Расія перадала горад Літве ў адпаведнасці з падпісанай 12

ліпеня 1920 года дамовай паміж Савецкай Расіяй і Літоўскай Рэспублікай.

Польшча таксама прызнала суверэнiтэт Літвы над Вільнюсам і Віленскім краем па Сувалкоўскай дамове, падпісанай 7 кастрычніка 1920 г. Аднак ужо 9 кастрычніка 1920 г. часткі генерала Л. Жалігоўскага з санкцыі Ю. Пілсудскага занялі Вільню і частку Літвы.

20 лютага 1922 года Віленскі сойм прыняў пастанову аб далучэнні горада і краю да Польшчы.

З гэтай гістарычнай даведкі бачна, у які складаны і вельмі небяспечны час М. Гарэцкаму давялося жыць і працаваць у Вільні.

Як мы ўжо адзначалі, М. Гарэцкі працаваў у Віленскай беларускай гімназіі. Вядома, што яна афіцыйна была адкрыта 4 студзеня 1919 г., хаця неафіцыйна гімназія існавала і раней. Тады яна называлася 1-я Віленская беларуская гімназія, бо ў Вільні планавалася адкрыццё яшчэ некалькіх беларускіх гімназій. У 1932 годзе Віленская беларуская гімназія была пераўтворана ў Беларускую філію польскай гімназіі імя Ю. Славацкага (1809–1849) – польскага паэта і драматурга. У 1944 годзе была закрыта.

У гэтым будунку змяшчалася беларуская гімназія. Сучасны здымак

У час працы М. Гарэцкага гімназія змяшчалася ў «Базыльянскіх мурах». Такую назву мае і зараз комплекс уніяцкага Базыльянскага манастыра. Тут знаходзіцца царква Святой Троіцы, пабудаваная ў знак удзячнасці за перамогу над маскоўскімі войскамі пад Оршай. Ва ўнутраным дворыку ўсталяваны тры мемарыяльныя дошкі: ксяндзу Адаму Станкевічу, Максіму Гарэцкаму і Наталлі Арсенневай.

У 2010 годзе ў Вільні Таварыствам беларускай культуры ў Літве быў надрукаваны зборнік дакументаў «Беларусы ў Літве: учора і сёння». Кніга I. З дакументаў бачна, што ў Беларускай гімназіі ў 1921 годзе вучылася 399 навучэнцаў. І гэта былі не толькі беларусы, а таксама рускія, палякі, яўрэі, немцы, літоўцы і латышы [6].

Віленская беларуская гімназія згодна са статутам адносілася «да гуманітарнага тыпу польскіх гімназій са зменамі, якія адпавядаюць характару беларускага народа». А з жніўня 1921 года яна перайшла ва ўласнасць Цэнтральнай Рады Таварыства беларускай школы, якая прыняла гімназію пад сваю апеку і кіраўніцтва.

У той час была і зацверджана праграма навучання. Вось праграма па беларускай мове і літаратуры, па якой працаваў М. Гарэцкі.

Беларуская мова

1 кл. Чытанне з тлумачэннямі. Завучванне літаратурных вершаў, народных песняў і казак на памяць. Галоўныя правілы з граматыкі, дыктоўка і спісванне. Стварэнне невялікіх арыгінальных твораў (успаміны, апісанне здзіцячага жыцця). Пераказ зместу прачытаных кніг з бібліятэкі і агульныя гутаркі на гэтыя тэмы ў класе.

2 кл. Граматыка. Грунтоўныя веды па этымалогіі; галоўныя правілы з сінтаксісу; этымалагічны і сінтаксічны разбор сказаў; дыктоўкі. Літаратурныя пераказы, вусна і пісьмова. Завучванне вершаў і прозы з разглядам тэмы. Спроба стварэння сваіх арыгінальных твораў. Чытанне ў класе, дэкламацыі.

3 кл. Граматыка. Грунтоўнае веданне ўсяго курса з асаблівай увагай на сінтаксіс і правапіс; дыктоўкі, разбор; завучванне прыкладаў з літаратуры і народнай творчасці. Пачаткі літаратуразнаўчага аналізу. Звычайная і прыгожая творчасць. Дэкламацыя ўласных твораў. Беларускія пісьменнікі.

4 кл. Граматыка. Сістэматычнае веданне курса граматыкі Тарашкевіча (этымалогія) і сінтаксісу. Дыктоўкі, разбор, завучванне прыкладаў з літаратуры; чытанне і разгляд твораў беларускіх пісьменнікаў. Пераклады з рускай мовы і напісанне вучнямі ўласных твораў. Дэкламацыі.

5 кл. Народная творчасць: казкі, песні. Завучванне літаратурных прыкладаў. Іх разгляд на пісьме пасля разбору. Тэорыя славеснасці ў звязку з беларускай літаратурай і прыкладамі з класічнай і сусветнай літаратуры. Уласныя творы ў сувязі з тэорыяй славеснасці. Якуб Колас як лірык і эпік. Янка Купала як лірык і драматург. Францішак Багушэвіч і элементы навейшага беларускага пісьменства (нацыянальныя і сацыяльныя). Мялешка і яго прамова.

6 кл. Гісторыя беларускай літаратуры. Царкоўна-славянiзм. Кірыла Тураўскі. Клімент Смалаяціч. Слова аб палку Ігаравым. Гуманізм Фр. Скарыны. Рэфармацыя. Вас. Цяпінскі, Сым. Будны, Ан. Рымша, Філ. Кміта. Залаты век і заняпад у XVII–XVIII ст. Лірыка, драма, завучванне на памяць. Гістарычна-літаратурны разгляд, гісторыя мовы. Літаратурны і народны эпас. Агульнае знаёмства з новымі і навейшымі пісьменнікамі. Уласныя творы. Літоўскі статут. Хронікі. Прамова Мялешкі. Палемічныя творы.

7 кл. Новае пісьменства. Сувязь з беларускім старажытным пісьменствам. «Энеіда» (што такое паэма?), «Тарас на Парнасе». Паўлюк Багрым як першы пісьменнік-сялянін. Старашляхецкія пісьменнікі: Баршчэўскі, Рыпінскі, Чачот. Адсутнасць нацыянальнай свядомасці. Сацыяльная аднабокасць. Літаратура 60 гг. XIX ст. (рэвалюцыйная і антырэвалюцыйная). Новашляхецкая школа: В. Дунін-Марцінкевіч, Вярэга, Каратынскі. Творы Міцкевіча, яго сентыменталізм. Аповесць, апавяданне, байка, легенда 80 гг. XIX ст. Ф. Багушэвіч, яго біяграфія і творчасць. Пшчолка, Косіч, Ельскі, Арлоўскі і інш. Уласныя творы. Народная і літаратурная лірыка.

8 кл. Навейшае пісьменства. Старэйшыя: Каганец, Цётка, Ядвігін Ш., Альберт Паўловіч. Маладзейшыя: Я. Колас, Я. Купала, М. Багдановіч, З. Бядуля, К. Буйло, Ц. Гартны, Ф. Аляхновіч. Паўтарэнне ўсёй гісторыі, літаратуры і тэорыі славеснасці. Драма (літаратурная і гісторыя народнага тэатра). Уласныя творы [7].

Можна меркаваць, што М. Гарэцкі прымаў удзел у складанні гэтай праграмы.

У зборніку дакументаў змешчаны таксама «Анкеты выкладчыкаў Віленскай беларускай гімназіі (верасень 1921 г.)» У анкеце М. Гарэцкага напісана: «Нарадзіўся 6 лютага 1893 г. (ст. ст.) на Амсціслаўшчыне Магіл. губ. Грэка-католік, беларус. У 1913 г. скончыў поўны курс Гарэцкай каморна-агранамічнай школы. Пасьв. № 3351. Перад гэтым у 1908 г. скончыў царкоўна-вучыцельскую школу ў с. Вольшы Аршан. пав. з правам пачатковага вучыц., пасьведч. страчана.

Быў студэнтам першага курса факультэта Гісторыі Мастацтва Маскоўскага Археалёгіч. Інстытута па Смаленскаму Адрэяленню. Пасьведчаньне № 626 ад 22 кастрычніка 1918 г. Чытаў лекцыі па гісторыі беларускай літаратуры на белар. вучыц. курсах у 1919 г., 1920–1921 г. і 1921 годзе у старэйшых клясах Віл. Бел. Гімн. ў 1919–1920 г.; ... (неразборліва) ...вуч. курсах у Вільні ў 1920 г., на Літоўскіх навуковых курсах у 1921 г. Напісаў «Гістор. белар. літэр.», Бел.-маск. і Маск.-белар. слоўнікі і інш. Жанаты, адно дзіця» (захавана мова арыгінала) [8].

*Мемарыяльная дошка
ў гонар М. Гарэцкага
ў Вільнюсе*

Рыме ў 1972 годзе, успамінаў, што пазнаёміўся з Гарэцкім на ўступных экзаменах у Віленскую беларускую гімназію. Экзамен праходзіў у форме размовы з прыязным і блізкім, зычлівым чалавекам. М. Гарэцкі экзаменаваў не па кніжцы. А задаў расказаць нешта з народнага, казку ці байку. Мар'ян расказаў пра выпадак, як адна кабета з іх вёскі звалілася ў студню. Ёй казалі сяляне не ісці, але яна пайшла і звалілася.

М. Гарэцкі засмяяўся. Потым Гарэцкі даў яму паперу і хацеў нешта дыктаваць, але потым сказаў: «Напішы, што хочаш». Мар'ян напісаў, як ён вучыўся на каваля, але дзядуля прагнаў яго з кузні. М. Гарэцкі ацаніў гэты іспыт на «добра». Падагульняючы першую сустрэчу і далейшую вучобу ў М. Гарэцкага, ён у інтэрв'ю казаў: «Я памятаю, што з ягоных

Чаму ў анкеце напісана «грэка-католік», невядома. Відаць, памылка! Яго бацькі і ён былі праваслаўнымі.

З анкеты бачна, што, акрамя гімназіі, М. Гарэцкі працаваў і чытаў лекцыі па гісторыі беларускай літаратуры на беларускіх вучыцельскіх курсах у 1919–1920 гг., а ў 1920–1921 г. і ў 1921 годзе на Літоўскіх навуковых курсах.

Захаваліся ўспаміны былых вучняў Гарэцкага. Так, Мар'ян Пацюкевіч (1904–1983), які потым стаў вядомым беларускім грамадскім дзеячам, публіцыстам, этнографам, у інтэрв'ю, якое было зроблена яго дачкой Марыялай у

вуснаў, з ягоных вочаў, з ягоных адносінаў, з якімі ён нас падрыхтаваў, ён укідаў нейкі агеньчык у душу і сэрца любові да сваёй мовы і літаратуры...» [9].

Успаміны Мар'яна змешчаны таксама і ў кнізе «Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы». Там ён успамінаў: «Мой будучы настаўнік зачараваў мяне і прывязаў да сябе, як добры бацька сына...

У гімназіі, як раней мы зразумелі, было нямала ўмелых педагогаў, добрых сейбітаў ведаў. Сярод іх моладзь вылучала Максіма Гарэцкага. Не было выпадку, каб хто з вучняў нашага класа ўцёк з урока беларускай мовы і літаратуры. Прыходзілі на ўрокі М. Гарэцкага нават і тыя, каго лекар звольніў па хворобе.

Ягоныя ўрокі былі займальнымі, цікавымі, павучальнымі...» [10].

*Мар'ян Пацюкевіч
у час службы
ў польскім войску*

Наталля Арсеннева

настаўнікам літаратуры ў 7-й класе быў Максім Гарэцкі. Постаць ягоная з самага пачатку была для мяне ахіненая нейкім рамантызмам. Аўтар кнігі, што мне спадабалася, пісьменьнік... Настаўнік літаратуры, якую

У 1920 годзе ў гімназіі пачала вучыцца Наталля Арсеннева (1903–1997) – беларуская паэтэса, перакладчыца і драматург, аўтар некалькіх паэтычных кніг, якія выйшлі ў Беларусі, Літве, Германіі і ЗША. Аўтар вядомага верша – малітвы «Магутны Божа».

М. Гарэцкі адным з першых заўважыў і падтрымаў таленавітую дзяўчыну, якая падавала вялікія надзеі. Хоць вядома, што першаштуршком да яе творчасці сталі прычыны асабістага плана. Яна была закахана ў Максіма Гарэцкага і імкнулася звярнуць яго ўвагу на сябе. Праз многія гады паэтка ўспомніць пра гэта: «Нашым

я так любіла... Як тут было застацца зусім халоднаю, абьякаваю?... Гарэцкі, першы жывы чалавек, які мне падабаўся (а мне было тады ўжо 17 год!) Ня дзіва, што гэта сталася яшчэ адным стымулам як найлепшага пазнання і апанавання беларускай мовы?

...Я доўга не вырашалася казаць пра тое, што і я пішу, Гарэцкаму. Зрэшты, якая б з гэтага была б карысць? Гарэцкі ... і расійскія вершы! І я маўчала, і вучылася, і чытала (захаваны правапіс таго часу) [11].

З цягам часу яна авалодала беларускай мовай настолькі досканала, што з поспехам выканала ролю Агаты ў купалаўскай «Паўлінцы».

Заахвачаная поспехамі, яна спрабавала пісаць па-беларуску вершы. Вершы спадабаліся М. Гарэцкаму. Наталля ўспамінала, што ў верасні 1920 года на адным з літаратурных вечароў, што адбыўся ў гімназіі, «...першым выйшаў на сцэну Гарэцкі. Памаўчаўшы, ён абвясціў прысутным, што мае для іх добрую навіну. «У нас з'явілася новая Буйлянка, – сказаў ён, – новая паэтка, якая ўжо сягне ці не перавышае Канстанцыю Буйлу сваім талентам» [12].

Цікава, што праз год, у верасні 1921 года, у лісце да Я. Ф. Карскага ён таксама адзначае талент сваёй вучаніцы і піша: «Літаратурных навін у нас, можна сказаць, зусім няма. Маём толькі адну прыемнасць, тую, што на старонках газет, якія тут выходзілі, адзначылася новая, пэўная і спадзейная талань маладой паэтэсы Наталлі Арсеньевай...» [13].

Восенню 1920 года ў Вільні, у Базыльянскіх мурах на Вастрабрамскай вуліцы, былі таксама арганізаваны Першыя беларускія настаўніцкія курсы. М. Гарэцкі працаваў там адначасова з працай у Віленскай беларускай гімназіі [14].

Вера Маслоўская

На курсах вучылася Вера Маслоўская (1898–1981), у будучым настаўніца і паэтэса. Яна ўспамінала, што «на курсах было нямала цікавых выкладчыкаў, але ніхто, як Максім Гарэцкі, не ўмеў так заглянуцца ў нашы маладыя душы, сваім словам і справай парываць да працы і барацьбы». І яшчэ: М. Гарэцкі «...выкладаў на курсах гісторыю беларускай літаратуры. Расказваў пра шляхі роднай літаратуры, людзей, што яе тварылі, пранікнёна, цікава. Сваю любоў, зацікаўленне ўмеў перадаць нам, маладым курсантам...

...характар меў спакойны, ураўнаваджаны. Гаварыў мілым, прыемным голасам. У адносінах з намі быў вельмі непасрэдны. Звяртаўся да кожнага як да калегі. Уважліва ставіўся да патрэб курсантаў. Пранікаўся нашымі клопатамі і імкненнямі.

Быў гарачым патрыётам сваёй зямлі, Беларусі, умеў шанаваць чужое.

Заахвочваў курсантаў прабаваць свае сілы ў літаратуры. Нярэдка паўтараў: «Пішыце свае думкі, будуць потым для кагось дарагія».

Любіў Максім Гарэцкі жартаваць, смяяцца. Вельмі ахвочы быў да песень і не раз спяваў разам з курсантамі».

Калі скончыліся курсы, М. Гарэцкі сказаў на развітанне курсантам: «Ідзіце і працуйце дзеля добра сваёй бацькаўшчыны. Нясіце светач навукі і праўды...» [15].

Акрамя гімназіі і курсаў, М. Гарэцкі працаваў таксама ў Беларускім навуковам таварыстве, якое існавала ў Вільні ў 1918–1939 гг. Паводле статута, таварыства мела на мэце «рознабаковую навуковую працу, развіццё любові да навуковых доследаў і пашырэнне ведаў». Свае задачы яно бачыла ў заснаванні і ўтрыманні музеяў, бібліятэк, навуковых устаноў, арганізацыі выстаў, лекцый, курсаў і навуковых з'ездаў, выдавецкай працы, выпуску перыядычных выданняў.

Ганна Запартыка, дырэктар Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ), знайшла ў архівах Вільнюса пратакол устаноўчага сходу членаў Беларускага навуковага таварыства, які адбыўся 10 чэрвеня 1920 года. М. Гарэцкі быў сакратаром сходу і пісаў пратакол. Сход усталяваў колькасць членаў Беларускага навуковага таварыства, яго кіраўніцтва і прэзідыум. Потым было галасаванне, у выніку якога М. Гарэцкі быў абраны скарбнікам [16]. У гэтым таварыстве М. Гарэцкі хутчэй за ўсё вёў курсы па беларускай мове і літаратуры.

Ён любіў выкладчыцкую справу, любілі і яго вучні. Тым не менш гэта праца, асабліва ў гімназіі ў 1920 годзе, яго не вельмі задавальняла.

У лісце да Яўхіма Карскага (1860–1931), філолага-славіста, заснавальніка беларускага навуковага мовазнаўства і літаратуразнаўства, этнографа, фалькларыста, акадэміка Пецябургскай АН, правадзейнага члена Інбелкульта, М. Гарэцкі 26 верасня 1921 года піша: «У гімназіі нам трудна працаваць, як з боку матэрыяльнага, так і духоўнага» [17].

Можна меркаваць, што заробкі ў гімназіі былі мізэрныя, таму і прыходзілася М. Гарэцкаму працаваць у некалькіх месцах.

Яхiм Карскi

Што датычыць «духоўных цяжасцей», то, відаць, педагагічная праца забірала ў яго шмат часу і духоўных сіл. І таму ў гэтым жа лісце ён піша Я. Карскаму: «Вельмі балюча, міласцівы пане акадэмік, прызвычайвацца к думцы, што час ідзе, а замест светлай творчасці з шырокім размахам сілы марнуюцца не ведама на што...» [18].

Між тым М. Гарэцкі турбаваўся не толькі пра гімназію, дзе працаваў, але і наогул пра адукацыю беларусаў у Літве. Галіна Запартыка знайшла ў архіве Літвы дакументы, якія сведчаць пра яго ўдзел у з'ездзе беларускіх настаўнікаў сярэдніх школ Літвы. М. Гарэцкі на з'ездзе выступіў два разы. Стэнаграмы выступлення не захаваліся, але ёсць першы пратакольны запіс. У ім запісана: «Дакладчык... націскае на тое, што беларусазнаўства павінна даць весткі не толькі аб сваёй роднай культуры, але і выхаваць з яго грамадзяніна беларускага – энергічнага, спакойнага, з дэмакратычнымі поглядамі і не шавініста» [19].

М. Гарэцкі не толькі выкладаў у некалькіх навучальных установах, але і сам вучыўся. З паказанняў следчаму ў 1937 годзе бачна, што ў час жыцця ў Вільні ён слухаў у «...Віленском университете курс белорусского языка, читанный проф. Массониусом» [20].

У гэты час адбыліся перамены ў асабістым жыцці: у ліпені 1919 г. Максім Іванавіч пабраўся шлюбам з настаўніцай першай Віленскай беларускай гімназіі Леанілай Усцінаўнай Чарняўскай.

Яна нарадзілася 16 лістапада 1893 года ў вёсцы Таргуны Віцебскай губерні ў сялянскай сям'і. Прага да ведаў прывяла яе ў Вышэйшае Марыінскае вучылішча (тыпу гімназіі) у Вільні. Пасля заканчэння вучылішча ў 1910 годзе яна працавала настаўніцай у вёсцы Залессе на Віленшчыне.

У студзені 1919 года Леанілу запрасілі на працу ў Першую беларускую гімназію. Акрамя выкладання ў пачатковых класах, яна склала і выдала чытанку «Родны край» і зборнічак «Дзяціныя гульні». Пазней чытанка «Родны край» неаднаразова перавыдавалася для першага, а таксама трэцяга – чацвёртага гадоў навучання. У гэтых чытанкі яна падбірала найбольш выдатныя творы з сусветнай літаратуры, сама перакладала на беларускую мову.

Леаніла Чарняўская

Дачка М. Гарэцкага Галіна пра знаёмства бацькоў успамінала: «Яшчэ ў пачатку 1919 года, хутка пасля прыезду ў Вільню, пачуў бацька, што настаўніца Леаніла Чарняўская рыхтуе да друку чытанку «Родны край», прыйшоў пазнаёміцца. Маці ўспамінала, як насіў ён потым ёй ружы, не зважаючы на тое, што пасвіствалі на вуліцы і ў яе двары кулі» [21].

Доктар філалагічных навук, прафесар Таццяна Дасаева ў артыкуле «Максім Гарэцкі і Леаніла Чарняўская. Гісторыя кахання» пісала: «Ці ведаў ён, калі вырашыў знайсці ўкладальніцу чытанкі, што яна маладая, прыгожая? Можна, і ведаў. Ды, пэўна ж, не ведаў, што яна будзе вернай спадарожніцай яго жыцця, падарыць яму дачку і сына, будзе яго паплечніцай у творчай дзейнасці, а калі напаткае бяда (арышт, выгнанне) – падзеліць з ім усе нягоды. А пасля яго смерці здзейсніць жаночы і грамадзянскі подзвіг: захавала яго літаратурны архіў, а потым разам з дачкой Галінай зробіць усё магчымае і немагчымае, каб творчая спадчына М. Гарэцкага заняла пачэснае месца сярод класікаў нацыянальнай літаратуры. Не мог ён гэтага ведаць!» [22].

У БДАЛіМ захоўваюцца ў фондзе М. Гарэцкага «Дзённікавыя запісы. Успаміны (1918–1920 гг.). Блэкноты» Л. Чарняўскай. У іх ёсць такія запісы: «З Максімам Гарэцкім сустракаліся не часта. Калі ў мяня не хапала часу на работу, то ў яго тым больш. Дапрацоўваў ён слоўнічак, пісаў аповесць «Дзве душы», апрацоўваў «Запіскі на імперыялістычнай вайне», а галоўнае, узяўся за складанне першай «Гісторыі беларускай літаратуры» па не праторанаму яшчэ шляху».

Далей яна ўспамінае, што ў час захопу палякамі Вільні ў кватэры, якую яна здымала разам з маці, былі прастрэлены сцены, і ёй далі кватэру побач з Беларускай гімназіяй. М. Гарэцкі пасяліўся таксама побач з гімназіяй. «Мы зараз, – працягвала Л. Чарняўская, – ужо змаглі часцей бачыцца, хаця абое былі заняты работай, асабліва Максім. Я пачала апрацоўваць «Дзяціныя гульні». Часта заходзіў Тарашкевіч. Ён і Максім рабілі некаторыя заўвагі».

З успамінаў бачна, што адносіны двух маладых людзей становіліся ўсё больш цеснымі і шчырымі. Л. Чарняўская ўспамінае, што Максім расказаў ёй пра ўзаемаадносіны ў час яго лячэння з дачкой аднаго багатага купца. І нават даў пачытаць запіскі, якія яна яму пісала.

«Я чытала яе піскулькі абьяжавыя, бяздумныя, – успамінала яна. – Я была значна сталейшая за яе і зразумела, які чалавек спаткаўся на маім шляху, і пакахала яго навек. І я яму падабалася. Тарашкевіч прыходзіў да нас, спяваў жартліва: «Максім, сынку, вазьмі стрэльбінку, забі дзічынку».

16 ліпеня 1919 года мы пажаніліся. Пераехалі ненадоўга на Антаколь (старажытны раён Вільні – У. Л.), нанялі пакойчык. Але пры гімназіі адчынілі настаўніцкія курсы. Максім пачаў чытаць лекцыі. З Антаколя далёка было хадзіць да гімназіі, і мы пераехалі ў кватэру, дзе жыла я з маці» [23].

Вядома, што яны абвянчаліся ў Віленскім Прачысцінскім саборы.

У зборніку дакументаў «Беларусы ў Літве: учора і сёння» (кніга I.) ёсць анкета Гарэцкай Леанілы. «Нарадзілася 4 лістапада 1892 г. у Дзісенскім павеце. Праваслаўная, беларуска. Скончыла ў 1909 г. Віленскае Вышэйшае Марыінскае вучылішча (пасведчанне прапала пры эвакуацыі). З 1 лютага 1910 г. па 1 студзеня 1919 г. настаўнічала ў Залескай пачатковай школе. З 1 студзеня 1919 г. – у Віленскай беларускай гімназіі. Напісала падручнік для пачатковых беларускіх школ. Замужам за Максімам Гарэцкім, мае адно дзіця. Разам з імі жыве яе маці, 58 гадоў» [24].

Антон Янкоўскі, які завозіў сям’і Гарэцкага дровы, а потым вучыўся на Першых беларускіх настаўніцкіх курсах, успамінаў, што «кватэра Гарэцкага была невялікая, сціпла мэбляваная, кухня і 2 ці 3 пакоі ў старых мурах. Было там сыра, вільготна, бо ў кухні стаяла яшчэ старая руская печ, такая, якую і цяпер яшчэ часам можна спаткаць па вёсках у старых хатах...» [25].

У зімовыя канікулы 1920 года ў Вільню прыехаў Янка Купала. Леаніла Чарняўская ўспамінала: «Колькі радасці было ў гімназіі. Спраўлялі вечар у гонар Купалы. Ставілі ўрыўкі з «Раскіданага гнязда», чыталі вершы. Адно ноч Купала начаваў у нас. Максім удакладняў яго біяграфію» [26].

Летам маладую сям’ю наведаў брат Гаўрыла. Ён прыехаў па камандзіроўцы Народнага камісарыята асветы РСФСР. Чыгункай даехаў да станцыі Солы, а далей пехатой рушыў у Вільню. Відаць, што сталай мяжы тады яшчэ не было. Успаміны вельмі важныя, бо яны ўтрымліваюць згадку аб тым, што ўжо ў Віленскі перыяд яго жыцця М. Гарэцкі пачаў збіраць матэрыял да «Камароўскай хронікі».

Ён успамінаў: «Прабыў я ў брата чатыры дні; ён паказаў мне прыгожы горад, поўны помнікаў мінуўшчыны, расказаў пра сваю працу і літаратурныя задумы.

З'явіўся ў Максіма намер напісаць хроніку адной сям'і, некалькіх яе пакаленняў, пачынаючы ад прыгону і да нашых дзён...»

І яшчэ ўспаміны пра гэту сустрэчу: «Развітанне было не сумнае: будучыня здавалася такой шчасліваю і для роднай краіны і для нас, так вабіла наперад, дзе столькі новага, цікавага...» [27].

Браты не ведалі, што праз некаторы час іх чакае вялікае гора: 19 верасня 1922 года трагічна загінула ў Маскве, трапіўшы пад колы трамвая, іх адзіная сястра Ганна, студэнтка Маскоўскага зоатэхнічнага інстытута.

13 сакавіка 1921 года ў сям'і Гарэцкіх нарадзілася дачка Галіна, якая шмат зрабіла для захавання спадчыны бацькі.

*Леаніла Чарняўская
з дачкой Галінай. 1923 г.*

15 ліпеня 1922 года нарадзіўся сын Леанід (загінуў 18 лютага 1944 года на фронце).

Другі Віленскі перыяд аказаўся вельмі плённым у творчых адносінах. З-пад пяра М. Гарэцкага ў 1919 годзе выйшлі аповесці «Амерыканец», «Дзве душы», «Кросны», «Ідуць усе – іду і я». У 1920 годзе – аповесці «Панская сучка»,

«Бірка», «Патаемнае», «Вучыцель Мутэрка», «Гамашы», «Апавяданне народнага чалавека», «Еду дамоў», «Скарб», «Страшная музыкава песня», «Самае кароткае апавяданне», «Фантазія», «Пакінутыя хаты», урыўкі з запісак «На імперыялістычнай вайне» і аповесць «Меланхолія» («Як Лявон хадзіў на пошту»).

У 1921 годзе выйшлі аповесці «Злосць», «Дурны настаўнік», «Трасца», «Смачны заяц», «Сасна», «Апостал», «У панскай кухні», «Руіны», «Стары прафесар», «Багатая пчэлья», «Грэшная чарнушка», «Досвіткі», «Паншчына». «Пакінутыя хаты», «Спакой» і інш.

У 1922 годзе – апавяданні «Чутае над возерам», «У панскай кухні (Успаміны)», «Незадача» (Быль), «У панскай кухні», «Усебеларускі з'езд 1917-га года», «Дурная галава», урывак з аповесці «За што?».

драматычныя абразкі «Салдат і яго жонка», «Каменацёс», «Свецкі чалавек», «Жарты пана Пісарэвіча» (Шматок драмы).

У 1923 годзе – апавяданне «Уцекачы», драматычныя абразкі «Чырвоныя ружы».

С. 64. ...у 1990 годзе — у томе «Выбраныя творы» .

/ Такого выдання не было. Выданне: Гарэцкі М.

Творы.-- Мн: Маст. літ. , 1990 умоўна называлі *дадатковы* том 36. тв. М.Г. «Творы» (1990).

Гэтак жа актыўна выступаў М. Гарэцкі ў жанры літаратуразнаўства і публіцыстыкі. Так, у 1919 годзе ён друкуе артыкулы «Беларускае драматычнае пісьменства», «На ўгодкі па М. Багдановічу», «Уладзіслаў Галубок», «Вінцук Дунін-Марцінкевіч», у 1920 – «Кароткі агляд беларускай літаратуры», «Лявон Гмырак (1891–1915), прадмова да «Маскоўска-беларускага слоўніка», «Памяці Івана Луцэвіча», у 1921 – «Загадка маскоўскіх камуністаў», «Тутэйшае жыццё», «Свабода слова», «Аб беларускіх пісьменніках», «Любіце польскі народ», «Эндэцкія выкрутасы», «Беларускі касцёл», «75 гадоў оперы «Сялянка», «Пісьмо з вёскі», «Важны фронт», «Беларусы, бярычыся за грамадскую работу», «Беларуска-польскія адносіны», «Беларускія дзеячы з польскай душою».

Артыкулы наглядна дэманструюць шырыню творчых інтарэсаў пісьменніка і сведчаць пра яго імкненне быць у цэнтры грамадска-палітычнага і культурнага жыцця.

Звернем увагу чытачоў на аповесць «Дзве душы», якая была надрукавана ў газеце «Беларуская думка» (друкаваўся з 20 чэрвеня па 24 ліпеня 1919 года). У гэтага твора цяжкі лёс. У Беларусі ён быў упершыню надрукаваны толькі ў 1989 годзе (Полымя, № 7) і ў 1990 годзе ў кнізе Гарэцкі М. Творы.

Гэты твор быў адразу заўважаны як у Літве, так і ў Беларусі. Віленская беларуская газета «Наша думка» (№ 1 ад 7 студзеня 1921 г.) друкуе артыкул пад назвай «Літэратурна-выдавецкая праца ў 1920 годзе». Невядомы аўтар піша: «Тут на першым пляне стаіць кніжка Максіма Гарэцкага «Дзве душы», надрукаваная на рубяжы 1919 і 1920 году. Кніжка гэта становіць важны этап у развіцці беларускага краснага пісьменства: гэта – першая беларуская арыгінальная повесць: беларуская ня толькі па мове, але і па зместу; яна дае шырокі і многабачны абраз нашага жыцця, – а жыццё гэтае настолькі багатае, настолькі цікаўнае, што першы крок у кірунку повесці, зроблены Гарэцкім, напэўна, пабудзіць і другіх нашых

пісьменьнікаў працаваць на тым-жа грунце» (захаваны правапіс таго часу) [28].

Хоць аповесць была выдадзена ў Літве, яна дайшла да чытача і ў Беларусі. Аб гэтым сведчыць той факт, што адну з першых грунтоўных рэцэнзій на яе даў З. Бядуля, які ў гэты час працаваў у Мінску.

Высокую ацэнку гэтаму твору даюць сучасныя пісьменнікі і літаратуразнаўцы – Д. Бугаёў, М. Мушыньскі, І. Чыгрын, П. Васючэнка, У. Калеснік, А. Макарэвіч і іншыя.

Цікава, што, вярнуўшыся ў 1923 годзе ў Беларусь, М. Гарэцкі гэты твор не друкаваў. Ён, відаць, ведаў, што ўлады не «зразумеюць» старонкі, дзе апісваюцца расстрэлы сялян, якія паўсталі супраць савецкай ўлады. І тое, як Іван Карпавіч Гаршчок – палітычны авантурыст, які адчуў у «бальшавізме нешта блізкае, роднае і любое», – бязлітасна забівае і катуе нявінных людзей.

Аўтар не сумняваўся, што ў савецкай сацыялістычнай краіне палітычная цэнзура не дасць дазвол на друкаванне аповесці «Дзве душы», якая не апявае гераізм бальшавікоў (кіраўнікоў у гады грамадзянскай вайны), а ў цэнтры яе – герой-праўдашукальнік, якому не па дарозе з забойцамі і ашуканцамі.

Цікава адзначыць, што М. Гарэцкі заўважыў такіх «герояў» ужо ў першы год пасля кастрычніцкага перавароту, у самым пачатку «сацыялістычнага будаўніцтва». І ён папярэджаў беларускі народ, што з імі жывуць чалавеканенавіснікі Гаршчок і яго хаўруснікі!

Галоўны герой аповесці – Ігнат Абдзіраловіч, які толькі ў 27 год даведаўся, што ён сын сялянкі Маланні (яна падмяніла яго на панскае дзіцё), – праходзіць складаны шлях духоўнага і светапогляднага станаўлення. Дзве душы (сялянская і панская) не змаглі ўжыцца ў яго разам: «Душа дваілася. Адна палова несказанна плакала і жалілася на другую, нашто яна мучыць яе падманкамі. І калі ён троху выстагнаўся, казала: «Уцячы... уцячы...»

М. Гарэцкі паказвае, што праблема палітычнага і маральнага выбару паўстала перад Ігнатам яшчэ ў час Лютаўскай рэвалюцыі 1917 года. З аднаго боку, ён ведае пра сацыяльна-класавую няроўнасць і спачувае абяздоленаму народу, і таму «адна душа» пачынала рабіцца жорсткай і бязлітаснай. А з другога боку, яго «душа» не можа падтрымаць ідэалогію рэвалюцыйнай барацьбы, якая звязана з тэрорам, забойствам і гвалтаваннем. Абдзіраловіч не падтрымлівае погляды бальшавіка Гаршка, які лічыць, што трэба татальнае вынішчэнне класава чужых элементаў.

Можна лічыць, што душэўны стан галоўнага героя аповесці адлюстроўвае адпаведнае становішча беларускага народа на канкрэтным этапе яго развіцця.

На наш погляд, паміж галоўным героем і аўтарам аповесці М. Гарэцкім шмат агульнага. З аднаго боку, М. Гарэцкі, як чалавек з народа, – прыхільнік рэвалюцыі, якая абяцае свабоду і дабрабыт народу, з другога – як абаронца гуманістычных ідэалаў, ён бачыць, што гэты шлях звязаны з насілле, забойствамі і кроўю.

Як лічаць многія літаратуразнаўцы, твор, напісаны ў 1919 годзе, прадказваў тэрор 30-х і наступных гадоў у жыцці беларускага народа.

Па прыкладных падліках, каля 600 000 чалавек былі рэпрэсаваныя ў Беларускай ССР з 20-х па 50-я гады XX стагоддзя. У рэпрэсіі 1930-х пацярпелі 26 акадэмікаў і 6 членаў-карэспандэнтаў Беларускай акадэміі навук, больш за 540 літаратараў, якія друкаваліся ў Беларусі ў 1920–1930-я гады XX стагоддзя, што складала амаль 80 % усіх літаратараў БССР. Тым часам, паводле падлікаў Л. Маракова, ва Украіне колькасць рэпрэсаваных літаратараў склала каля 35–40 %, у Расіі – не больш за 15 % [29].

Адначасова са стварэннем мастацкіх і публіцыстычных твораў, выдавецкай дзейнасцю М. Гарэцкі піша і друкуе ў 1920 годзе «Гісторыю беларускае літаратуры» (Вільня). На наступны год з’явілася другое, выпраўленае, выданне. Апрача таго, убачыў свет на беларускай і польскай мовах «Krotki zarys historii literatury białoruskiej».

У вышэйпрыведзеным артыкуле «Літэратурна-выдавецкая праца ў 1920 годзе» невядомы аўтар таксама піша пра «Гісторыю беларускае літаратуры»: «...сбраўшы ў ёй каротка ўсё, што датыча нашых пісьменьнікаў з усіх часоў. Гэта – вельмі пекна выданая, грубая кніжка, багата ілюстраваная, – назьдзіў каштоўная на ваенныя часы. Як першая гісторыя літэратуры, яна мае свае хібы і нястачы; але яна дала ўрэшце поўны і ўсестаронны абраз беларускага пісьменства ад найдаўнейшых часоў, абхоплівае ўсе віды літэратурнае творчасці старога і новага пэрыоду. Напісаная дзеля здавалення перш-на-перш патрэб беларускае сярэдняе школы, кніга Гарэцкага мо лішне схэматычна, лішне сухая. Але гэта забываецца, калі яе прагледзіш усю да канца, тады ў-ва ўсёй свай моцы і красачнасьці вырысоўваецца творчасць нашага народу, багацьце яго душы і сэрца» (захаваны правапіс таго часу) [30].

Горача вітаў гэту працу А. Луц’віч, які пісаў у «Нашай ніве» 22 лістапада 1920 года: «Яна бясспорна мае вагу не толькі як вучэбнік, але

як і адзін з фактараў усведамлення «маладых» беларусаў, каторыя так мала ведаюць аб сваім народзе, аб яго гісторыі і літаратуры».

Як адзначаюць многія сучасныя літаратуразнаўцы, фундаментальная для свайго часу, гэта праца паставіла вывучэнне гісторыі беларускай літаратуры на трывалую навуковую глебу, паглыбляла метадалагічныя прынцыпы гістарызму, аб'ектыўнасці, прывучала глядзець на літаратуру як на мастацкую, эстэтычную з'яву, як на праяву духоўнай дзейнасці.

Да гэтай працы арганічна прымыкае падрыхтаваная М. Гарэцкім як рэдактарам і выдаўцом «Хрэстаматыя беларускае літаратуры. XI – 1905 год» і «Беларускі дэкламатар».

У Вільні ён працягнуў займацца мовазнаўствам. У 1920 годзе выйшла другое выданне з папраўкамі «Невялічкага беларуска-маскоўскага слоўнічка», які ён падрыхтаваў і выдаў у Смаленску разам з братам Гаўрылам.

Педагагічную, навуковую працу М. Гарэцкі сумяшчаў з працай у газетах. Ён рэдагуе газету «Наша думка» (снежань 1920 – красавік 1921), выступае ў якасці заснавальніка і выдаўца-рэдактара газеты «Беларускія ведамасці» (верасень 1921 – студзень 1922).

Акрамя таго, актыўна супрацоўнічаў з перыядычнымі выданнямі «Беларуская думка», «Беларускае жыццё», «Беларусь», «Наша ніва», «Вольны сцяг», «Беларускі звон», «Наша будучыня».

Магчыма, іх змест і накірунак не вельмі яго задавальнялі. Да таго ж газета «Наша думка» (снежань 1920 – красавік 1921), якую ён адзін час рэдагаваў, была закрыта. І тады М. Гарэцкі вырашыў выступіць у якасці заснавальніка і выдаўца-рэдактара газеты «Беларускія ведамасці». У сувязі з гэтым ён 1 ліпеня 1921 года піша і адпраўляе ліст Л. Жалігоўскаму – кіраўніку Часовай кіраўнічай камісіі Сярэдняе Літвы (дзяржаўнае ўтварэнне на тэрыторыях Усходняй Літвы і Заходняй Беларусі з цэнтрам у Вільні, якое існавала з кастрычніка 1920 па сакавік 1922 года – У. Л.). М. Гарэцкі просіць дапамагчы «чытаючым кірылаўскімі літарамі беларусам у пільнай і балючай справе мець на прасторы Сярэдняй Літвы сваю газету» [31].

Дазвол быў атрыманы, і газета выходзіла з верасня 1921 года па студзень 1922 года (выйшла 27 нумароў), да таго часу, пакуль ён не быў арыштаваны польскімі ўладамі і разам з іншымі дзеячамі беларускай культуры не апынуўся ў астразе на Лукішках.

Чаму яго арыштавалі? На нашы запыты, накіраваныя ў ліпені 2016 года ў архівы Літвы (Літоўскі дзяржаўны гістарычны, Літоўскі

цэнтральны дзяржаўны, Літоўскі дзяржаўны новы), былі атрыманы адказы, што дакументаў па яго справе ў архівах не знойдзена. А можа, і не шукалі?

Аб тым, як гэта адбывалася, М. Гарэцкі піша ў «Камароўскай хроніцы»: «У ноч з 19 па 20 студня, прыблізна а трэцяй гадзіне, – стуюць... «Хто?» – «Адчыніце!» – прыглушоны і нязвычны голас гімназіяльнага вартаўніка... Уваліліся ў Кузьмоў пакойчык... Цікавіліся легальнымі віленскімі выданнямі, а Кузьма баяўся за камуністычную літаратуру. І ім засляпіла, не знайшлі: перабралі газеты згары, а ніжэй не паглядзелі: там ляжала «Звезда», «Савецкая Беларусь», «Красное знамя». Страшэнна доўга капаліся ў лістох і рукапісах. ...Першы раз, неспрактываваны быў, нерваваўся, непрыемна было перад сваімі, ну і баяўся, што яшчэ могуць капацца і знойдуць. «Апранайцеся!» – «Чаму?» Ён думаў, што нічога ж не знайшлі, дык не арыштуець.

...Пасадзілі ў адзіночку № 40 ці 45, на другім паверсе. На чорнай дошцы ўнізе не напісалі прозвішча, а паставілі тры крыжыкі: дужа страшны злачынец! Два тыдні сядзеў без допыту. Потым выклікаў следчы Баброўскі, тут жа ў турме... Прад’явіў абвінавачванне па 100, 125 і 129 артыкулам Карнага кодексу (кара смерцю і катарга). Абвінавачваў у прыналежнасці да партыі камуністаў, у арганізацыі тайных баявых дружын з мэтай замаху на дзяржаўную ўладу, у друкаванай і вуснай агітацыі, у атрымліванні грошай ад камуністаў» [32].

З «Камароўскай хронікі» мы можам даведацца, што арыштаваным, у тым ліку і М. Гарэцкаму, прыпісвалі таксама нейкія фантастычныя планы – быццам бы яны планавалі ўзарваць будынак Віленскага сойму разам з дэпутатамі. У «Камароўскай хроніцы» М. Гарэцкі піша: «Дык вось трапіў Кузьма, неспадзявана для самаго сябе, у вядомыя дзеячы і ў страшныя тэарысты».

Вядома, што сябрам камуністычнай партыі ён не быў, тайных баявых дружын не ствараў, але, відаць, паслугі камуністам аказваў.

У час арышту ў 1937 годзе М. Гарэцкі паведаміў следчаму: «В начале 1922 г. я был арестован польскими властями в Вильно, мне предъявили обвинение – содействие коммунистическим организациям в Вильно и связь с белорусскими и литовскими виленскими националистами» [33].

І потым дабавіў: «Работая в гимназии, я одновременно помогал подпольным работникам коммунистической партии, которые прибывали из Минска. Помню фамилии трех: Русецкий, Стасевич,

Черный, где они сейчас находятся, мне неизвестно. Моя помощь выражалась в хранении денег, политической литературы и шифра» [34].

А ў лісце з высылкі ад 14 мая 1932 года М. Гарэцкі пісаў жонцы: «У падполлі выдана кніжачка майго перакладу «Хто такія камуністы?» (Мініна, здаецца), – з даручэння Мік.-Капсук» [35].

М. Гарэцкі меў на ўвазе Вінцаса Міцкявічуса-Капсукаса (1880–1935), аднаго з арганізатараў і кіраўнікоў Камуністычнай партыі Літвы, які ў 1919 г. быў старшынёй Саўнаркама Літоўскай Савецкай Рэспублікі. Пасля падзення ўрада ЛітБела, у ліпені 1919 года, кіраваў Бюро нелегальнай работы на занятай польскімі войскамі тэрыторыі.

А перакладаў М. Гарэцкі на беларускую мову брашуру «Кто такие коммунисты?» расійскага партыйнага дзеяча Сяргея Мініна (1882–1962).

Т. Жук і М. Ліс у артыкуле «Рукописи не горят. Максим Горький: Жизнь пролетела, как один день» памылкова пісалі, што пераклаў ён гэту брашуру на рускую мову [36]. На рускую мову яе перакладаць не было патрэбы, бо да гэтага часу на рускай мове яна была выдадзена ў многіх гарадах Расіі.

Што адбылося з ім пасля арышту, таксама можна прачытаць у «Камароўскай хроніцы»: «Падвязлі да нейтральнай літоўска-польскай зоны і высадзілі ў глыбокі снег. Адтуль, па снегу, праз барок і поле, паліцыянты завялі іх у літоўскую вёску і пакінулі. Усяго было 33 чалавекі, у тым ліку дзве ці тры жанчыны. Толькі позна ўвечары скончыліся перагаворы з літоўскаю ўладаю, і ўсіх іх, сперша на снях, а потым на цягніку, павязлі ў Коўню. Тут яшчэ на вакзале траіх арыштавала літоўская ўлада».

Але іх не судзілі. Чаму? З «Камароўскай хронікі» бачна, што ўмяшаўся сакратарыят Лігі Нацый, які выдзеліў асобную Кантрольную камісію, і што «вызваленне арыштаваных адбылося дзякуючы энергічным патрабаванням французскага пасла ў Варшаве пана Панаф'е і Кантрольнай камісіі, якая прыязджала ў Вільню».

Сваю ролю адыграў і пратэст жонак арыштаваных, які падпісала і жонка М. Гарэцкага – Леаніла – і які быў надрукаваны ў газете «Litwa».

Відаць, што М. Гарэцкі быў пад пільнай увагай спецыяльных службаў і іх турбавала яго вельмі актыўная дзейнаць у грамадскім жыцці не толькі як пісьменніка, літаратуразнаўца, рэдактара-выдаўца, публіцыста, педагога, але і як палітыка. Як сведчыць Радзім Гарэцкі, калі ў 1919 годзе ў Вільні пачала дзейнічаць Народная Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, старшынёй якой стаў Пятро Крачэўскі, М. Гарэцкі

быў абраны ў склад прэзідыума Рады БНР. Уваходзіў М. Гарэцкі ў Віленскі беларускі нацыянальны камітэт (Вільнацбелкам), які «імкнуўся да стварэння Вялікага Княства Беларуска-Літоўскага» [37].

З'яўляўся М. Гарэцкі і сябрам е Беларускім дзяржаўным камітэце – грамадска-палітычнай арганізацыі ў Сярэдняй Літве, якая была створана 17 красавіка 1921 года.

Разам з Сымонам Рак-Міхайлоўскім, Антонам Луцкевічам, Аркадзе Смолічам, Францішкам Аляхновічам і іншымі беларускімі дзеячамі стаў ініцыятарам скаўцкага руху ў Віленскай беларускай гімназіі.

Следчаму ў 1937 годзе М. Гарэцкі паведаміў: «Под стражей содержался полтора месяца, после чего был выслан в нейтральную зону между Польшей и Литвой в числе 33-х человек...» [38].

У «Аўтабіяграфіі» пра гэты выпадак ён напіша: «...са здзекам быў выкінуты з Вільні ў нейтральны пас паміж польскім і літоўскім фронтам» [39].

А следчаму ў 1937 годзе М. Гарэцкі паведаміў: «...откуда переехал в г. Ковно, где я пытался дойти до Советского консульства, но результатов не добился, т. к. за мной была слежка. Из г. Ковно я переехал в Двинск, где я пробыл 4 месяца и работал учителем на Белорусских учительских курсах, после этого за мной приехал человек из Вильно, который меня арестовал и доставил в Вильно, в Вильно я был под стражей около трех недель, потом был выпущен под залог, выражающийся в 10 тыс. польских марок, и при этом же мне следователем было предложено выехать из Польши, но я в течение зимы 1922–23 гг. работал учителем Белорусской гимназии.

Летом 1923 г. я ездил в Варшаву в Советское посольство для получения права на въезд в СССР. Причем к этому времени из гимназии я был уволен, как не имеющий польского подданства, а имелось только временное удостоверение, одновременно я считаю, что я был уволен из гимназии польской властью как нежелательный элемент.

После получения из Советского посольства необходимого документа в конце августа 1923 г. или начале сентября я выехал в Минск» [40].

Як мы бачым, з гімназіі М. Гарэцкага, як «нежелательного элемента», звольнілі, газету «Беларускія ведамасці» закрылі, польскага падданства ён не меў. І таму ў М. Гарэцкага ўзнікла думка вярнуцца на родную Беларусь. Несумненна, што ён сумаваў па роднай Беларусі, дзе засталіся бацькі, браты і сваякі, бо амаль 4 гады не быў у Багацькаўцы.

Як у беларускага пісьменніка, у яго была патрэба жыць сярод свайго народа і адчуваць нацыянальна-культурнае асяроддзе.

Дарэчы, такія думкі былі ў многіх беларускіх дзеячаў, якія жылі ў той час у Вільні. Леаніла Чарняўская сведчыла: «...мы пераязджалі ў Мінск. Сабраўся на провады ўвесь калектыў Беларускай гімназіі, беларускія дэпутаты Сойму. Тарашкевіч у той час быў ужо дэпутатам. Ён сказаў у прамове, што наша праца (Максіма, Івана і мая) была вельмі плённай для беларускага руху, шкадаваў, што гімназія страціць добрых працаўнікоў, але разумеў, што месца наша ў Савецкай Беларусі» [41].

Відаць, М. Гарэцкі вагаўся, ці будзе гэта добра дзеля яго сям'і, і таму разважаў і ўзважваў усе «за» і «супраць».

Ён разумеў, што бальшавікі могуць не дараваць яму такія словы, якія ён надрукаваў у артыкуле «Аб беларускіх пісьменніках»: «У Менску не жывуць, а тлеюць не абласканыя міласцю усёмагутных, але чужых да беларускага слова камуністаў-прышэльцаў такія беларускія таленты: паэт Янка Купала, навіліст Змітрок Бядуля, драматургі Ф. Аляхновіч, Уладзіслаў Галубок, белетрыст і публіцыст Язэп Лёсік, а таксама слабенькі беларускі камуніст і добры, моцны паэт Цішка Гартны» [42]. Не вельмі прыемныя для бальшавікоў былі і многія старонкі аповесці «Дзве душы».

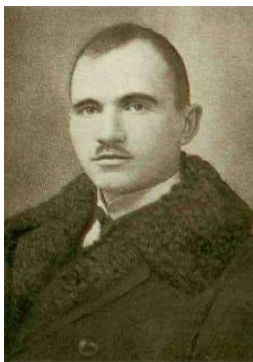
Таму было чаму задумацца: ехаць на Беларусь ці не?

Андрэй Сухі ўспамінаў, што сустрэў яго пасля турэмнага зняволення ў Лукішках: «...Максім шчыра раіўся са мной аб пераборах у Мінск: Савецкая Беларусь уладна вабіла яго шырокай магчымасцю грамадскай і літаратурнай працы» [43]. А. Сухі пісаў гэта пры Савецкай уладзе і, мабыць, не дужа шчыра. Хаця ў 1923 годзе, калі ў краіне праводзілася новая эканамічная палітыка (НЭП), была яшчэ нейкая свабода творчасці і таталітарны рэжым яшчэ толькі набіраў моц.

І трэба згадзіцца з думкай М. Мушынскага, што «...галоўным матывам пераезду Гарэцкага было ўсведамленне сваёй духоўнай еднасці з народам, гатоўнасць дзяліць з ім жыццёвыя выпрабаванні» [44].

МІНСК

(кастрычнік 1923 г. – люты 1926 г.)

**Максім Гарэцкі.
1923 г.**

У канцы кастрычніка 1923 года М. Гарэцкі разам з сям’ёй пераязджае ў Беларусь і селіцца ў Мінску – сталіцы Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь (ССРБ), так у тыя гады называлася рэспубліка. У яе ўваходзіла шэсць няпоўных павеатаў былой Мінскай губерні: Барысаўскі, Бабруйскі, Ігуменскі, частка Мазырскага, Мінскага і Слуцкага. Агульная плошча рэспублікі складала ўсяго 52,4 тыс. кв. км, там жыло каля 1,5 млн. чалавек. У 1924 годзе ў склад рэспублікі ўвайшло 15 павеатаў Віцебскай, Гомельскай і Смаленскай губерняў і тэрыторыя рэспублікі павялічылася больш

чым у два разы і склала 110,5 кв. км, а колькасць насельніцтва ўзрасла да 4,2 млн. чалавек.

У Мінску ў той час было больш за 130 тыс. жыхароў. Там працавала некалькі вышэйшых навучальных устаноў. Так, у 1918 годзе быў створаны Мінскі інстытут народнай адукацыі, у 1920 годзе – Беларускі політэхнічны інстытут, у 1921 годзе – Беларускі ўніверсітэт. У пачатку 1922 года пачаў працаваць Інстытут беларускай культуры (ІБК) – правобраз будучай Акадэміі навук Беларусі. Да пачатку 1924 г. у Мінску дзейнічала 29 адносна буйных прадпрыемстваў, былі адкрыты новыя школы, музеі, тэатры, бібліятэкі і г. д.

Яго дачка Галіна ўспамінала: «...пасяліліся мы ў Мінску на Савецкай вуліцы, насупраць гарадскога сквера. Жылі ў невялікай камунальнай кватэры на трэцім паверсе. Два пакоі мелі» [1].

Прыезд М. Гарэцкага быў падзеяй у жыцці сталіцы Беларусі. Так, у часопісе «Полымя» ў №№ 7–8 за 1923 год была надрукавана інфармацыя: «У кастрычніку месяцы прыехаў з Вільні ў Менск вядомы беларускі пісьменьнік М. Гарэцкі. У Менску ён заняты выкладаннем беларусазнаўства на рабочым факультэце Беларускага ўніверсітэту, асабіста працуе над складаннем новага курсу «Гісторыі беларускае літаратуры» па заказе Камісарыята Асьветы. Максім Гарэцкі таксама гатовіць да друку зборы сваіх белетрыстычных твораў» (захаваны правапіс таго часу) [2].

***М. Гарэцкі разам з маці
на магіле сястры Ганны***

Вядома, што Максім Гарэцкі вельмі цяжка перажываў смерць адзінай сястры Ганны. Таму ўжо ў першай палове лістапада паехаў у Малую Багацькаўку і вярнуўся ў Мінск разам з маці. Разам яны паехалі ў Маскву і наведалі магілку Ганулі.

У Маскве ён сустраўся з братам Гаўрылам – студэнтам Маскоўскай сельскагаспа-дарчай акадэміі, і паэтам Уладзімірам Дубоўкам.

У Мінску М. Гарэцкі працаваў у БДУ. Паводле Р. Гарэцкага, выкладаць на рабфаку БДУ яго запрасіў рэктар універсітэта У. І. Пічэта. Там ужо выкладаў

Якуб Колас на педагагічным факультэце. Пазней яны разам па жаданні студэнтаў стварылі гурток беларускай культуры на рабфаку БДУ.

Захаваліся ўспаміны Кузьмы Кулакова (Рутштэйна) (1901–1979), былога слухача рабфака, які вучыўся ў М. Гарэцкага.

Ён успамінаў: «З першых сваіх лекцый на рабфаку М. Гарэцкі заваяваў сімпатыі рабфакаўскай аўдыторыі, стаў адным з самых любімых нашых настаўнікаў... Паміж намі, яго вучнямі, і ім самім, розніца ў гадах была не вельмі вялікая – нам было па 20–22, яму – 30, а разам з тым ён карыстаўся ў нас вялікай павагай і аўтарытэтам. Гэта быў не толькі выкладчык, настаўнік – гэта быў сябар і прасты ў абыходжанні таварыш. Ён быў душою рабфака».

Далей К. Кулакоў раскрывае, чаму так любілі яго навучэнцы рабфака: «У яго вуснах беларуская гаворка гучала як музыка. Ён дасканала ведаў беларускі фальклор – беларускія песні і танцы, беларускую народную творчасць...

Рабфакаўская аўдыторыя заўсёды з вялікай цікавасцю слухала лекцыі Максіма Іванавіча, таму што яны былі даступныя, над-звычай

змястоўныя і цікавыя формаю выкладу... Ён пакінуў незабыўны след у памяці многіх нашых выпускнікоў...» [3].

Асабіста Кузьму Кулакова М. Гарэцкі прыхваціў да тэатра. І ён у 1926 годзе скончыў Беларускаю драматычную студыю ў Маскве і стаў прафесійным актёрам (у 1952–1979 гг. служыў у Дзяржаўным рускім драматычным тэатры, зняўся ў 20 кінафільмах).

Працуючы ў БДУ, М. Гарэцкі не мог прапусціць магчымасць папоўніць веды. У згаданай намі «Аўтабіяграфіі» ён пісаў, што слухаў лекцыі «...в Белгосуниверситете (по диамату – проф. С. Я. Вольфсона, по педагогике – проф. Василевского, по литературе – проф. И. И. Замотина, проф. Е. И. Боричевского и др.)» [4].

Кузьма Кулакоў

Вядомага пісьменніка і вучонага запрасілі адначасова працаваць па сумяшчальніцтве ў Цэнтральную саўпартшколу, якая ў 1925 годзе была ператворана ў Камуністычны ўніверсітэт Беларусі імя У. І. Леніна. Гэта была вышэйшая партыйная навучальная ўстанова, якая рыхтавала кіруючых кадраў партыйных і савецкіх работнікаў для Беларусі. З верасня 1925 года па 1 студзеня 1926 года праца ў гэтай навучальнай установе была асноўнай.

У «Аўтабіяграфіі» М. Гарэцкі пісаў: «Из моих бывших учеников по Коммун. универс. Белоруссии я ввел в литературу Платона Головача (его роман «Сполох на загонах» переведен на русский язык)» [5]. Відаць, М. Гарэцкі не ведаў, што яго былы вучань, Платон Галавач, 11 жніўня 1937 года таксама быў арыштаваны (расстраляны 29 кастрычніка 1937 г.).

Вядома, што чытаў ён лекцыі па літаратуры і ў Мінскім ветэрынарным тэхнікуме.

Займаўся і грамадскай справай, быў абраны кандыдатам у сябры Мінскага гарадскога Савета.

Сям'я Гарэцкіх. 1923 г.

Працаваў М. Гарэцкі і ў Інстытуце беларускай культуры (ІБК), пачаў працаваць напачатку 1922 г., замяніўшы сабой Навукова-тэрміналагічную камісію, што працавала пры Наркамасветы СНК БССР. У ліпені 1924 ЦВК і СНК БССР зацвердзілі «Палажэнне аб Інстытуце беларускай культуры», паводле якога ІБК прызнаваўся вышэйшай дзяржаўнай навуковай установай Беларусі.

У 1926 годзе ІБК быў вылучаны са складу Наркамасветы БССР і ператвораны ў самастойную навуковую ўстанову пры СНК БССР. На 1 ліпеня 1926 года ў інстытуце працавала 77 правадзейных членаў, 69 членаў-супрацоўнікаў і 60 членаў-карэспандэнтаў. У яго дзейнасці ўдзельнічалі каля 200 супрацоўнікаў ВНУ.

Цікава, што ў сістэму ІБК уваходзіла таксама Навуковае таварыства па вывучэнні Беларусі пры Беларускай акадэміі сельскай і лясной гаспадаркі, што працавала ў Горках.

16 лютага 1925 г. пастановай Наркамасветы БССР зацверджаны новы склад правадзейных членаў Інбелкульта, у які ўвайшоў Максім Гарэцкі [6]. Ён з 4 лютага 1925 года ўзначальваў слоўнікавую камісію, а з 9 лютага 1925 года – мовазнаўчую і літаратуразнаўчую секцыі.

15 лютага 1925 года адбылося пасяджэнне правапісна-тэрміналагічнай камісіі і было вырашана туды запрасіць М. Гарэцкага.

Як адзначаецца ў пратаколе Прэзідыума ІБК № 7 ад 1 сакавіка 1925 года, М. Гарэцкі быў па сумяшчальніцтве і навуковым сакратаром

літаратурнай камісіі. Пратакты гэтых камісій сведчаць, што ён быў не «ганаровым» сябрам камісій, а актыўна працаваў у іх.

М. Гарэцкі надаваў вялікае значэнне кразнаўству. Вядома, што ён разам з прафесарам І. Замоціным склаў праграму па збіранні беларускай народнай творчасці.

У мінскі перыяд жыцця сям'я М. Гарэцкага бліжэй знаёміцца з Якубам Коласам / Канстанцінам Міхайлавічам Міцкевічам / (1882–1956), паэтам, празаікам, драматургам, крытыкам, публіцыстам, перакладчыкам, вучоным, педагогам, народным паэтам Беларусі.

Дачка Галіна ўспамінала: «...у лістападаўскі вечар 1923 года прыйшоў да нас упершыню Якуб Колас, пазнаёміўся з мамай, запрасіў яе і бацьку ў тэатр на «Машэку» Я. Мірановіча» [7].

Якуб Колас

Разам з Якубам Коласам яны працавалі ў камісіях Інстытута беларускай культуры, а летам 1925 года чыталі цыкл лекцый па граматыцы і методыцы выкладання беларускай мовы ў Мсціслаўскім педагагічным тэхнікуме, на курсах павышэння кваліфікацыі настаўнікаў.

12 верасня 1925 года Я. Колас падарыў М. Гарэцкаму кнігу «Сымон-музыка» з надпісам: «Дарагому другу Максіму Гарэцкаму ад аўтара. Мінск. 12/IX.1925» [8].

Неаднаразова сустракаўся М. Гарэцкі ў гэты час і з Янкам Купалам, бо працавалі разам у камісіях Інстытута беларускай культуры. А 28 мая 1925 года адбылося ўрачыстае пасяджэнне літаратурнай секцыі ІБК, прысвечанае 20-годдзю літаратурнай дзейнасці Янкі Купалы. Газета «Савецкая Беларусь» 1 чэрвеня 1925 года ў інфармацыі пра гэтую падзею адзначала: «...Добра і падрабязна высветліў ролю Янкі Купалы ў беларускім нацыянальна-культурным адраджэнні пісьменнік Максім Гарэцкі. Па яго прапанове сход ушанаваў маці і жонку песняра, якія прысутнічалі на ўрачыстасці» [9].

Як сведчыць дачка пісьменніка Галіна (ёй аб гэтым расказвала маці), сустракаўся М. Гарэцкі і з іншымі беларускімі пісьменнікамі (яны прыходзілі да бацькоў): Змітраком Бядулем, Уладзімірам Дубоўкам, Алесем Якімовічам.

Алесь Якімовіч

Алесь Якімовіч (1904–1979), беларускі празаік і паэт, перакладчык, заслужаны дзеяч культуры Беларускай ССР, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі БССР, у нататцы «Настаўнік і сябра маладых» успамінаў: «Максіма Іванавіча Гарэцкага я помню з часу яго звароту ў Мінск...

У канцы 1924 года я трапіў да Максіма Іванавіча на кватэру. Ён запрасіў да сябе Уладзіміра Дубоўку. А Дубоўка прыхваціў і мяне як свайго сакратара па рэдакцыі «Беларускага піянера».

Гэта сустрэча мне запомнілася на ўсё жыццё. Максім Іванавіч рыхтаваў тады да перавыдання сваю «Гісторыю беларускай літаратуры» і меўся абмеркаваць з Дубоўкам першы раздзел гэтай кнігі – народную творчасць...

Гэта была размова двух знаўцаў вышэйшага, што называецца, класа ў такой справе. Да гэтага я слухаў лекцыі Піятуховіча – і па літаратуры, і па фальклору. Але там былі чыста школьныя лекцыі – урокі. А тут з большага вядомы мне прадмет разглядаўся з глыбіні, як высокая паэзія, якую мы ў апошнія гады, ломачы ўсё старое, занябалі...

Ці трэба сказаць, што сустрэча гэтая зрабіла на мяне вялікае ўражанне. Я думаю, што мая цікавасць да беларускага фальклору пачалася якраз з гэтай сустрэчы» [10].

Тут трэба адзначыць, што М. Гарэцкі вельмі сур'ёзна цікавіўся фальклорам. Вядома, што тэксты песень сваёй маці ён пачаў запісваць адразу, як прыехаў у Беларусь. Але была праблема запісаць мелодыі гэтых песень і пакласці іх на ноты. У канцы студзеня 1925 года ён прывёз з Малой Багацькаўкі сваю маці. Яго жонка Леаніла ў нататцы «Як складалася кніжка народных песень» успамінала, што спачатку М. Гарэцкі папрасіў гэта зрабіць Антона Грынкевіча (1877–1937), педагога і збіральніка беларускага музычнага фальклору, а потым Васіля Шашалевіча (1897–1941), беларускага драматурга і паэта, які добра сам граў на скрыпцы.

Але запісаць мелодыі ў іх не атрымалася, і тады «...Максім прывёў М. Аладава. З многіх песень, прапетых мамаю, ён выбраў тыя, што яму больш спадабаліся, і паклаў іх на ноты. ...У канцы 1925 года музычным запісам песень заняўся А. Ягораў. Ён паклаў на ноты большасць песень,

якія ўвайшлі ў зборнік. Мама паяла па цэлых гадзінах, цярпіла паўтараючы мелодыю, але часам голас адказваў ёй, тады Ягораў прасіў паяць Максіма ці маленькага Лёню, якія правільна перадавалі мелодыю» [11]. Вядома, што гэты зборнік быў надрукаваны ў 1928 годзе.

М. Гарэцкага вельмі цікавілі новыя з'явы ў літаратурным жыцці Беларусі, і ў першую чаргу стварэнне літаратурных гурткоў, асабліва тых, якія аб'ядноўвалі маладых пісьменнікаў. Вядома, што 2 студзеня 1925 года ў ДOME працаўнікоў асветы адбыўся літаратурны вечар «Маладняка». У першай і другой частках выступалі маладнякоўцы, а ў трэцяй, якая называлася «З гарматы па вераб'ях», выступалі Ц. Гартны, М. Грамыка і М. Гарэцкі. А праз 5 дзён М. Гарэцкі надрукаваў у двух нумарах газеты «Савецкая Беларусь» артыкул «Маладняк», у якім ён пісаў: «Маладнякоўцы – новая і ўжо значная літаратурная беларуская сіла. Яны – у цэлым – ёсць тое маладое, здаровае, поўнае жыццяздольнасці зерне, з якога вырасце ў будучыні наша новая, праўдзiва пралетарска-сялянская літаратура».

Разам з тым ён звяртае ўвагу і «...на хворыя ўхілы «Маладняка» [12].

Вядома, што М. Гарэцкі пільна сачыў за маладня-коўцамі, збіраў аб іх звесткі, аналізаваў іх творчасць. І ў выніку надрукаваў у 1928 годзе кнігу «Маладняк» за пяць гадоў».

Ён прынцыпова аналізаваў новыя творы, нягледзячы на імёны аўтараў і асабістыя адносіны. Так, Мікола Улашчык успамінаў, што пры абмеркаванні ў рэдакцыі газеты «Звязда» апавядання Кузьмы Чорнага «Мяшчане ў густой пары», надрукаванай у газеце «Савецкая Беларусь», сказаў, што «...пад гэтым творам ён свайго подпісу не паставіў бы» [13].

У гэты час з М. Гарэцкім сустрэўся малады паэт Алесь Звонак. У 1992 годзе ён расказаў аўтару гэтай кнігі, што ў 1925–1927 гг. кіраваў полацкай філіяй літаратурнага аб'яднання «Маладняк» і працаваў адказным сакратаром газеты «Чырвоная Полаччына».

«Сустрэча адбылася у час адной літаратурнай вечарыны «Маладняка», якія ў той час даволі часта наладжваліся. На ёй, успамінаў ён, прысутнічаў М. Гарэцкі. Ён вельмі ўважліва слухаў прамоўцаў, нешта занатоўваў у свой блакнот. Я ўжо не памятаю, хто з кіраўнікоў «Маладняка» мяне прадставіў М. Гарэцкаму як кіраўніка полацкай студыі. М. Гарэцкі распытваў мяне падрабязна пра дзейнасць полацкай філіі, удакладніў біяграфіі некаторых яго сяброў, у тым ліку і маю. Ён казаў, што чытаў некаторыя творы сяброў нашай філіі. Я адважыўся спытаць, ці спадабаліся яму мае вершы. Ён адказаў, што ёсць вершы

добрыя, але, на жаль, ёсць і недасканалыя. І даў раду не спяшацца друкаваць свае творы і больш працаваць са словам, а таксама ісці вучыцца, што я і зрабіў праз некалькі год.

У 1928 годзе выйшла кніга М. Гарэцкага «Маладняк за пяць гадоў. 1923–1928», у якой ён змясціў кароткі аналіз маёй творчасці на той час. Там было многа крытычных заўваг, але былі і прыемныя словы, што я не «паддаюся суму і не хочу развітацца з маладосцю». Асабліва было прыемна чытаць аб тым, што ў маіх вершах ёсць «пэўная элегантнасць». Я і мае сябры былі вельмі ўзрушаны, калі даведаліся, што М. Гарэцкі і другія так званыя «нацдэмаўцы» ў 1930 годзе былі арыштаваны і асуджаны. А праз шэсць год і я аказаўся «ворагам народа», і да самага 1954 года, калі быў рэабілітаваны» [14].

У 1925 годзе М. Гарэцкі шмат ездзіў па Беларусі. Так, 13–14 лютага 1925 года ён выступаў у Хоцімску, 15 лютага – чытаў лекцыі па беларусазнаўстве ў Клімавічах. З 14 чэрвеня па 25 ліпеня зноў чытаў лекцыі на Калінінскіх акруговых настаўніцкіх курсах (г. Клімавічы). Летам 1925 года чытаў лекцыі ў Мціславе [15].

2 сакавіка 1925 года раённая газета «Наш працаўнік» аб наведванні М. Гарэцкім Хоцімска ў артыкуле «Беларускі пісьменнік М. Гарэцкі ў м. Хоцімску пісала: «13 лютага, увечар, у Хоцімск прыехаў Максім Гарэцкі. Калі гэта вестка дасягнула да вучняў, дык тыя ад радасці не ведалі, што ім рабіць, так яны цікавіліся пабачыць і паслухаць хоць аднаго з тых пісьменнікаў, якія запалілі ў іх дзіцячых сэрцах любоў і прыхільнасць да сваёй роднай культуры – і вось іх мара ажыццявілася».

Вядома, што пісьменнік выступаў двойчы (у школе і Народным Доме) з лекцыяй «Беларуская мова і гісторыя беларускай літаратуры». У згаданым намі артыкуле аб гэтых выступленнях пісалася: «Вучні з вялікай цікавасцю і захапленнем слухалі лектара і па сканчэнні лекцыі задавалі яму шмат пытанняў адносна розных беларускіх пісьменнікаў і іх напрамку... Болей бы такіх гасцей – і справа беларусізацыі нашай краіны пайшла б уперад больш шырокім крокам» [16].

Вязджаў ён у Сенненскі раён. Вядомы мастацтвазнаўца прафесар Міхаіл Кацар успамінаў: «У 1925 годзе ў нашай хаце ў в. Клімавічы Сенненскага раёна пэўны час жыў пісьменнік Максім Гарэцкі. Цікавіла яго ўсё: мова, фальклор, народнае мастацтва. З вялікай увагай і захапленнем разглядаў ён пасцілкі і ручнікі, слухаў песні маёй маці Фядосі Аляксандраўны і маіх сяцёр. Мы і самі не ведалі, што ўсё гэта,

М. Гарэцкі, брат Гаўрыла, яго жонка Ларыса, маці Ахрасіння з унукам Усяславам

справай.

Так, у верасні 1923 года былі надрукаваны драматычныя абразкі «Чырвоныя ружы», у снежні – артыкулы «Пісаравы імяніны», камедыя ў 3-х дз. «Галубка», «Аб Галубковых спектаклях», урыўкі з твораў М. Гарэцкага ў «Родным краі» і «Выпісах з беларускай літаратуры». У 1924 годзе былі надрукаваны апавяданні «Патаёмнае», «Хомчын канец», артыкулы «Беларускі тэатр у палове XIX веку».

У канцы 1924 года пабачылі свет трэцяе, папраўленае, выданне «Гісторыі беларускае

аказваецца, вялікая духоўная каштоўнасць, сведчанне народнага таленту і майстэрства, і былі шчыра ўдзячныя Гарэцкаму за такую высокую ацэнку нашай культуры» [17].

Хоць гэтыя паездкі і адрывалі М. Гарэцкага ад творчай працы, але, відаць, яны былі яму цікавыя, бо гэта давала магчымасць пазнаёміцца з жыццём народа ў розных кутках Беларусі.

Праца ў некалькіх навучальных установах і камісіях Інбелкульту, паездкі з лекцыямі па гарадах Беларусі, вядома, займалі шмат часу, аднак ён знаходзіў час і магчымасць займацца любімай

М. Гарэцкі разам з братам Гаўрылам. 1926 г.

літаратуры» ў Віленскім выдавецтве Б. А. Клецкіна і «Практычны расійска-беларускі слоўнік» (разам з М. Байковым).

Адначасова трэцяе выданне «Гісторыі беларускае літаратуры», пераробленае і дапоўненае, з разглядам вуснай народнай паэзіі, было надрукавана ў дзяржаўным выдавецтве.

У 1925 годзе ўбачылі свет урыўкі з запісак «На Імперыялістычнай вайне», п'еса «Жартаўлівы Пісарэвіч», артыкулы і нататкі «Маладняк», «Чатырыста гадоў друку на Беларусі», «Культурнае свята», «Бібліятэка пад зямлёю», «Выпісы з беларускай літаратуры». Ч. I (складальнікі М. Гарэцкі і інш.), «Беларуска-расійскі слоўнічак» (3-е пераробленае выданне). У пачатку 1926 года – драматычныя абразкі «Чырвоныя ружы» і зборнік апавяданняў «Досвіткі».

Што характэрна для публікацый перыяду 1923–1925 гг. і яго грамадска-палітычных поглядаў? Яго творы таго часу тэматычна скіраваны не да новай рэчаіснасці і ўслаўлення гераізму грамадзянскай вайны і «будаўніцтва сацыялізму», аб чым пісала тады большасць пісьменнікаў новага пакалення.

М. Гарэцкі звярнуўся да гістарычнага мінулага. Як лічаць многія літаратуразнаўцы, падобная накіраванасць была формай апасродкаванай ацэнкі палітычнай сістэмы, да якой пісьменнік ставіўся даволі крытычна яшчэ ў час жыцця і працы ў Вільні. Відаць, не змяніў ён сваіх поглядаў і пасля таго, як пераехаў у БССР.

Можна згадзіцца з М. Мушынскім, што «пасля прыезду Гарэцкі не стаў прыстасоўвацца да ідэалагічных патрабаванняў новай улады, не стаў на шлях ўслаўлення новай улады, а, як і раней, з высокай годнасцю і самапавагай працягваў тую шырокую нацыяльна-адраджэнскую праграму, якую намеціў і ажыццяўляў на Віленшчыне» [18].

На наш погляд, і такія вялікія пісьменнікі, як Уладзімір Караткевіч і Васіль Быкаў, таксама звярталіся ў сваіх творах у асноўным да гісторыі, бо не жадалі «ўслаўляць сацыялістычнае будаўніцтва», а пісаць праўду ім бы не дазволілі.

Звернем увагу на зборнік апавяданняў «Досвіткі», які быў апублікаваны ў пачатку 1926 года. Яго склалі дзесяць апавяданняў, якія былі напісаны ў 1916–1921 гг. Трэба адзначыць, што назва гэтай кнігі, як і назва іншых яго кніг, вельмі сімвалічная. Гэтай назвай аўтар падкрэслівае, што для беларускага народа наогул, і сялянства у прыватнасці, на працягу многіх стагоддзяў цягнуліся яго «досвіткі». Але ён упэўнены, што будзе і світанак, і нацыянальнае абуджэнне.

А дзеля гэтага трэба актыўна дзейнічаць у справе выхавання сацыяльнай і нацыянальнай свядомасці ўсім, і асабліва інтэлігенцыі.

Так, у апавяданні «Досвіткі» вядзецца размова прадстаўніка новага пакалення – унука – і дзеда, ад імя якога ідзе апавяданне аб тым, як змагацца з прыгнётам і насілле. Дзед на прыкладах даказвае, што помста (спальваць гумно ў пана), бунт часта заканчваліся трагічна. І аўтар падводзіць чытача да думкі, што толькі адукацыя, выхаванне сацыяльнай і нацыянальнай свядомасці змогуць прывесці беларускі народ да свабоды.

У творах, уключаных у зборнік, М. Гарэцкі аналізуе, чаму ў некаторай частцы беларускага народа ёсць лакейская псіхалогія, нізкі ўзровень духоўных запатрабаванняў. Ён лічыць, што гэта вынік неадукаванасці, цемнаты, забабоннасці беларускага народа. І Якуб Кубраковіч, галоўны герой апавядання «Дурны настаўнік», які хоча разгадаць таямніцу «вечнага пачатку», імкнецца дайсці да сэнсу жыцця, сутыкаецца з варожым асяроддзем беларускай вёскі, якое абвясціла яго «дурным настаўнікам». Пісьменнік растлумачвае, чаму гэта адбылося. Ён піша: «Але што ж: які быў час, такое тады і ўсё было» [19].

Калі М. Гарэцкі вучыўся ў Вольшы, яго бацька працаваў кухарам у пана Цукерта і, відаць, расказваў сыну пра атмасферу «панскай кухні», пра ўзровень маралі дваровых людзей, якія змірыліся са сваёй доляй і ў якіх не ўзнікае нават думка пра абарону ўласнай годнасці. Аб гэтым ён піша ў апавяданнях «У панскай кухні» і «Смачны заяц». Там мы чытаем аб тым, як збіваюць дваравых і нават робяць іх інвалідамі. Але кухар у апавяданні «Смачны заяц» кажа хлопчыку-гайдуку, што гэта нармальна: «Ну, адсякуць, на тое ж мы слугі панскія, каб нас секлі. Не бойся, да смерці ж не заб'юць» [20].

У апавяданні «Стары прафесар» М. Гарэцкі паказвае чалавека ў стрэсавай сітуацыі, калі памірае яго любы чалавек – жонка, якой не могуць аказаць дапамогу ўрачы. І тады дзяўчына-пакаёўка раіць: каб зняць хваробу, трэба абвязаць хворую ніткаю і кінуць тую нітку на раздарожжы. На што прафесар адказвае: «Навука сказала сваё слова, і я веру ёй, а не вашым забабонам». І далей: «Гэта нітка – знявага для навукі і для майго імя».

Аднак прайшоў час, і калі ён зразумеў, што жонка памірае, вырашае зрабіць тое, што казала яму дзяўчына-пакаёўка. Ці здрадзіў прафесар, адукаваны чалавек, сваім перакананнем, сваёй навуцы? Здрадзіў! Ці асуджае аўтар яго за гэта? Чытач сам павінен зрабіць вывад. Адно можна зразумець: у імя жыцця каханага – чалавек здольны на многае!

Праца М. Гарэцкага ў Мінску прадоўжылася да лютага 1926 года, пакуль ён, а потым і яго сям'я пераехалі ў Горкі.

У часопісе «Полымя» (№ 2) паведамлялася: «М. Гарэцкі пераехаў для працы ў Горкі ў сельскагаспадарчай акадэміі» [21]. Пачаўся другі горацкі перыяд у жыцці пісьменніка.

ГОРКІ

(люты 1926 г. – верасень 1928 г.)

У пачатку лютага 1926 года М. Гарэцкі разам з сям'ёй прыязджае ў Горкі, якія былі яму добра вядомы па вучобе ў Горацкім каморніцка-агранамічным вучылішчы.

Вядома, што за 13 год, якія М. Гарэцкі адсутнічаў у Горках, тут шмат што змянілася. Па-першае, вырасла колькасць жыхароў: па выніках першага ўсесаюзнага перапісу насельніцтва 1926 года, у Горках жыло ўжо 8527 чалавек.

Развіццю Горак садзейнічала заканчэнне будаўніцтва чыгуначнай лініі Орша – Унеча. За тры кіламетры ад горада была пабудавана чыгуначная станцыя Беларускай Горкі, якой потым прысвоілі імя С. Дз. Пагодзіна.

У Горках працавалі 4 школы 1-й ступені (у адной з іх вяліся заняткі на яўрэйскай мове) і 2 школы 2-й ступені, 3 дзіцячыя дамы, 1 садок, 1 прафшкола. Для дарослых былі адкрыты 2 вясёльныя школы (адна была ў м. Леніна), 2 пункты па ліквідацыі непісьменнасці, 2 бібліятэкі, у якіх налічваліся 52 тысячы кніг і былі запісаны 2845 чытачоў.

Пісьменнік Леў Разгон у кнізе «Позавчера и сегодня» пра гарадскую бібліятэку пісаў: «Горецкая городская библиотека была большой и богатой, какой редко бывает библиотека в таком маленьком городе. Да это и не удивительно: в основном она состояла из книг князей Дондуковых-Корсаковых. Неподдалёку от Горок, в восемнадцати километрах, находилось большое родовое имение этой княжеской фамилии – Романово. Я туда однажды ездил и впервые увидел настоящий дворец – великолепное огромное здание в большом парке. Однако дворец был пуст. Всё убранство, мебель и книги были вывезены. На моё счастье, вся княжеская библиотека вместе с роскошными шкафами красного дерева, бюстами писателей и резными латинскими афоризмами очутилась в горецкой городской библиотеке» [1].

Як успамінае Л. Разгон, у гэты час быў створаны першы ў павеце музей. Яго экспанаты – рэчы з калекцыі князя Дандукова-Корсакава.

Аднак самыя вялікія змены адбыліся там, дзе былі Горацкія сярэднія сельскагаспадарчыя навучальныя ўстановы. Вядома, што рашэннем калегіі Наркамасветы РСФСР ад 7 красавіка 1919 года ўсе Горацкія сярэднія сельскагаспадарчыя навучальныя ўстановы былі аб'яднаны і пераўтвораны ў вышэйшую навучальную ўстанову – Горацкі сельскагаспадарчы інстытут. Гэта была на той час адзіная вышэйшая навучальная ўстанова Беларусі. Аднак у ліпені 1922 года Горкі і павет увайшлі ў склад Заходняй губерні, і тым самым Беларусь пазбавілася адзінай сельскагаспадарчай установы. І ў 1922 годзе ў Мінску быў створаны Беларускі інстытут сельскай і лясной гаспадаркі.

Калі ў сакавіку 1924 года на аснове дэкрэта УЦВК Горкі і павет зноў адышлі да БССР, то атрымалася, што ў рэспубліцы працуюць дзве вышэйшыя сельскагаспадарчыя ўстановы. І тады было прынята рашэнне аб зліцці Беларускага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі і Горацкага сельскагаспадарчага інстытута і стварэнні акадэміі сельскай і лясной гаспадаркі.

У час стварэння акадэміі была дыскусія аб тым, дзе размясціць новую ВНУ. Некаторыя выкладчыкі Беларускага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі і Горацкага сельскагаспадарчага інстытута, работнікі СНК БССР лічылі, што яе трэба арганізаваць у Мінску, а ў Горках пакінуць сярэднія сельскагаспадарчыя ўстановы. І тут вялікае значэнне меў артыкул былога выхаванца Горацкага каморніцка-земляробчага вучылішча, роднага брата М. Гарэцкага – Г. Гарэцкага, які быў змешчаны ў газеце «Савецкая Беларусь» пад назвай «Дзе быць Беларускай Сел.-Ляс. Акадэміі?»

У выніку перавага была аддадзена Горкам. Асноўным аргументам было размяшчэнне навучальнай установы ў цэнтры аграрнай зоны ўсходняй часткі БССР, а таксама тое, што тут мелася досыць развітая матэрыяльна-тэхнічная база і 85-гадовы вопыт працы сельскагаспадарчых навучальных устаноў.

*У гэтым навучальным корпусе акадэміі працаваў М. Гарэцкі.
Сучасны выгляд*

«Беларусі патрэбна свая Беларуская сельскагаспадарчая акадэмія, якая б стаяла па навукова-навучальнай каштоўнасці разам з заходнееўрапейскімі і расійскімі вышэйшымі сельскагаспадарчымі ўстановамі.

На Усходняй Беларусі няма адраджэнскай базы. Горкі такое месца, дзе Беларуская сельскагаспадарчая акадэмія і магла б найлепш заснавацца», – адзначаў у сваім артыкуле Г. Гарэцкі [2].

Нарэшце 5 жніўня 1925 г. СНК БССР прыняў пастанову аб зліцці Беларускага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі і Горацкага сельскагаспадарчага інстытута і ўтварэнні ў Горках Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай і лясной гаспадаркі імя Кастрычніцкай рэвалюцыі.

Ва ўтворанай акадэміі, якая аб'яднала Горацкі і Мінскі сельскагаспадарчыя інстытуты, спачатку былі чатыры факультэты: аgramамічны з трыма аддзяленнямі: раслінаводчым, эканамічным і

жывёлагадоўчым; землеўпарадкавальны, льяны і меліярацыйны. Але ўжо ў 1927 годзе на меліярацыйным было створана культурна-тэхнічнае аддзяленне, а ў 1928 годзе на базе эканамічнага аддзялення – факультэт арганізацыі буйной гаспадаркі, потым гэта быў эканамічны факультэт.

М. Гарэцкі прыязджае ў Горкі ўжо вядомым пісьменнікам і вучоным. Працуе ў Беларускай акадэміі сельскай і лясной гаспадаркі дацэнтам, а потым загадчыкам кафедры беларускай мовы і літаратуры і гісторыі.

Аб тым, як М. Гарэцкі быў запрошаны на працу ў акадэмію, раскажаў Юрка Гаўрук (1905–1979), беларускі перакладчык, крытык, паэт і рэжысёр, які ў 1925 годзе скончыў Вышэйшы літаратурна-мастацкі інстытут імя В. Брусава ў Маскве. Восенню 1925 года ён быў абраны дацэнтам кафедры беларускай мовы і літаратуры ў Беларускай акадэміі сельскай і лясной гаспадаркі.

Юрка Гаўрук

«У 1925 г. Уладзіміра Дубоўку і мяне, – успамінаў ён, – абралі дацэнтамі кафедры беларускай мовы і літаратуры сельгасакадэміі. І вось мы прыехалі ў Горкі. Дубоўка пахадзіў, паглядзеў, нешта яму там не спадабалася, і літаральна знік, паехаў у Мінск. Застаўся я адзін як перст. Ужо восень позняя, пара ўжо пачынаць заняткі. Вось тут пайшла чутка, што экстрана запрашаюць чалавека моцнага, які належна паставіць справу навучання на кафедры.

Акадэмія запрасіла М. І. Гарэцкага. Я, памятаю, прыязджаў да яго ў той час у Мінск дагаворвацца аб гэтым і, па праўдзе кажучы, быў не вельмі ўпэўнены. Думаў: а вось раптам Максім Іванавіч адмовіцца. Як-ніяк Мінск. Інбелкульт. Літаратура. А тут Горкі.

Ён адразу без усякага хістання згадзіўся. Можна, Максіма Іванавіча пацягнула тое, што ён вучыўся ў Горках, блізка былі Малая Багацькаўка, Хоцімск, Цёмны Лес – родныя мясціны. Ва ўсякім разе ён пераехаў з сям’ёю ў Горкі» [3].

Акрамя таго, што было запрашэнне рэктарата акадэміі, М. Гарэцкага ў Горкі яшчэ камандзіраваў Наркамсветы БССР.

У фондах Дзяржаўнага архіва Магілёўскай вобласці мы знайшлі асабістую справу пісьменніка (фонд 536, вопіс 2, справа 97). Аналіз

дакументаў гэтай справы дазваляе ўдакладніць шматлікія факты з жыцця пісьменніка.

У першую чаргу становіцца вядомай дакладная дата пачатку яго працы ў Горках – 1 лютага 1926 года, а таксама тое, што ён быў накіраваны ў акадэмію пастановай Наркамасветы БССР ад 25 студзеня 1926 года [4].

Да 2012 года на тэрыторыі Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі захоўваўся дом, дзе жыла сям'я Гарэцкіх.

*М. Гарэцкі і яго жонка Леаніла.
Горкі, 1926 г. Каля дома ў Горках*

На жаль, у час падрыхтоўкі да «Дажынак» 2012 г. яго знеслі.

Яго дачка Галіна ўспамінала: «Наш драўляны дом, двухпавярховы, жаўтаваты, стаяў каля хімічнага корпуса акадэміі, бліжэй к дарозе, за якой спускаўся луг да рэчкі... За рэчкай – дэндралагічны парк. Сюды тата хадзіў з дзецьмі. Гаманіў, паказваў што цікавае, частаваліся кісленькай заячай капустай...

Дом у Горках, дзе ў 1926–1928 гг. жыў М. Гарэцкі

У трохпакаёвай кватэры нашай заўсёды, як і ў Мінску, гасцяваў хто-небудзь з радні. Прывязджалі з Малой Багацькаўкі, Слаўнага. Бацька дапамагаў усім, чым мог. Пасылаў у Малую Багацькаўку грошы бацькам, братам: на пабудову хаты, на куплю каня, малатарні, хатніх рэчаў і іншыя справы...

*М. Гарэцкі і Ю. Гаўрук (сядзяць за другім сталом)
і П. Мядзёлка (стаіць) у кабінёце кафедры*

Яшчэ ўспамін: таксама ў Горках чытае тата мне, хворай, апавяданне Шолама Алейхема «Ножык». Нейкія людзі ў пакоі разам са мною слухаюць. Чытаў з захапленнем, па-майстэрску. Потым у сям’і нашай, калі хто хварэў, любілі паўтараць з «Ножыка»: «Ён чыхнуў сем разоў і ўваскрэс з мёртвых». Некаторыя творы Шолама Алейхема ўголос чытаў і пазней. Любіў апавяданне «Немец», смяяўся, чытаючы. Узяў з яго словы для эпіграфа да 12-га раздзела 2-й часткі «Віленскіх камунараў» [5].

У красавіку таго ж года ў асабістую справу пісьменніка лягло пасведчанне ад 9 красавіка 1926 г., якое было выдадзена рэктарам Камуністычнага ўніверсітэта Беларусі Гельтманам, дзе адзначалася, што Гарэцкі М. І. сапраўды працаваў у Вышэйшай партыйнай школе, а потым у Камуністычным універсітэце Беларусі імя У. І. Леніна ў якасці кіраўніка прадмета беларускай мовы і літаратуры тэрмінам з 1 кастрычніка 1924 года па 1 лютага 1926 г. Рукой Максіма Іванавіча на пасведчанні напісана, што іншых дакументаў ён не мае. Унізе подпіс: «сапраўдны член Інстытута Беларускай культуры» [6]. Вялікую цікавасць узяўляюць некалькі анкет і апытальных лістоў, якія запаўняў М. Гарэцкі і якія захоўваюцца ў асабістай справе. Так, адказваючы на пытанне «адукацыя», Гарэцкі піша: «Каморніцка-агранамічнае вучылішча ў Горках, самаадукацыя і Віленскі ўніверсітэт (толькі слухаў лекцыі)».

АСАБОВЫ АРКУШ
Навукова-даследчыцкае Беларускае Літаратурна-Мовазнаўчае Таварыства імя Н. Станкевіча

1. Прозвішча *Гарэцкі* (на прозьвішча *Гарэцкі*)
2. Год нараджэння *1891* (месца нараджэння *Вільня, 4-е лістапада 1891 года*)
3. Пасведчанне *Вільня*
4. Родны мейсца *Вільня*
5. Якая школа, школа дзяцей, школа ўдзельніц (прафесія, спецыяльнасць)
6. Якая школа, школа дзяцей, школа ўдзельніц (прафесія, спецыяльнасць)
7. Дзе быў на вайне, на якой, што прафесія, чым займаўся.
У Вільні, у Вільня, з 1918 па 1920, праф. мовы і па вайне, у вайне ўдзельніц, беларускае дзяло
8. Пасведчанне (адукацыя, спецыяльнасць, спецыяльнасць, спецыяльнасць, спецыяльнасць)
9. Пасведчанне (адукацыя, спецыяльнасць, спецыяльнасць, спецыяльнасць, спецыяльнасць)
10. Пасведчанне (адукацыя, спецыяльнасць, спецыяльнасць, спецыяльнасць, спецыяльнасць)
11. Адукацыя (адукацыя, спецыяльнасць, спецыяльнасць, спецыяльнасць, спецыяльнасць)
12. Служба ў вайне (адукацыя, спецыяльнасць, спецыяльнасць, спецыяльнасць, спецыяльнасць)
13. Якая школа, школа дзяцей, школа ўдзельніц (прафесія, спецыяльнасць)

Асабовы аркуш М. Гарэцкага

Адказваючы на пытанне «прафесія», ён піша ў адной анкеце «настаўнік», у другой – «гісторыя беларускай літаратуры». Рукой М. Гарэцкага састаўлена кароткае апісанне жыцця за апошнія 15 гадоў: да 1913 – вучыўся; 1913–1914 гг. – каморнік на Віленшчыне; 1914–1917 гг. – на вайне; 1918–1919 гг. – працаваў у савецкіх газетах; 1919–1923 гг. – настаўнік у Віленскай беларускай гімназіі; 1923–1925 гг. – настаўнічаў ў Мінску (рабфак, камвуз). З анкет таксама бачна, што ён быў прыцягнуты да суда ў 1922 г. у

Вільні польскімі ўладамі «...за редактирование газеты «Белорусские ведомости» и коммунизм» [7].

Навуковую цікавасць уяўляе спіс яго прац. Вядомы ў той час пісьменнік, аўтар многіх кніг, Максім Іванавіч быў вельмі сціплым. Так, на анкеце, дзе напісана «навуковыя працы», рукой Гарэцкага дабаўлена «папулярныя» [8].

Гэты спіс неабходна добра вывучыць літаратуразнаўцам, зусім верагодна, што там пазначаны такія работы, якія нам і невядомыя.

Напрыклад, рукапісная работа «Беларускі этнаграфічны зборнік, песні і прымаўкі» (з нотамі), сабраныя па ўсёй Беларусі ў 1922–1926 гг., і артыкул «Гісторыя беларускага тэатра ў першай палове XIX ст.». Апошні быў здадзены ў альманах Беларускага дзяржаўнага тэатра ў 1924 годзе. Як нам вядома, гэты альманах быў не надрукаваны.

З дакументаў і апытальных лістоў таксама відаць, што ён свабодна валодаў польскай мовай, а ў армію пайшоў 1 ліпеня 1914 года і служыў малодшым феерверкерам у артылерыі, удзельнічаў у баях і быў цяжка паранены. Прымаў удзел у з’ездзе настаўнікаў беларускіх сярэдніх школ у Вільні ў 1922 годзе, дзе быў прадстаўніком ад Віленскай беларускай гімназіі.

У 1928 годзе ў Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай і лясной гаспадаркі выйшаў з друку том навуковых прац (кніга 6), які меў назву «Запіскі Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай і лясной гаспадаркі імя Кастрычніцкай рэвалюцыі». Ён змяшчаў справаздаўчы матэрыял аб рабоце ўсіх кафедр акадэміі.

Справаздачу аб рабоце кафедры «Беларускае мовы, літаратуры і гісторыі» напісаў Ю. Гаўрук. Дарэчы, яна ў самім тэксте справаздачы часта называлася – беларусазнаўства. З яе бачна, што кафедра занятакі праводзіла на першым і другім курсах чатырох факультэтаў акадэміі. На першым курсе чыталіся агульныя лекцыі па беларускай літаратуры сумесна з экскурсам у гісторыю Беларусі і практычныя заняткі па беларускай мове.

На другім – чыталіся лекцыі па новай літаратуры (перыяд пасля Кастрычніка 1917 года) і праводзіліся практычныя заняткі.

Як адзначалася ў гэтых «Запісках...», значная частка выкладчыкаў акадэміі, нават тыя, што прыехалі з Расіі, выкладалі свае прадметы на беларускай мове. На беларускую мову было пераведзена ўсё справаводства ВНУ.

Акрамя гэтага, супрацоўнікі кафедры (акрамя М. Гарэцкага і Ю. Гаўрука, працавалі Н. Супранкоў і М. Фралоў, а з 1927 г. –

П. Мядзёлка) дапамагалі ў выпуску «Запісак...» акадэміі па розных навуках, разглядалі дыпломныя работы студэнтаў, якія пісаліся на беларускай мове, вялі заняткі на курсах для навуковых супрацоўнікаў, якія рыхтаваліся для выкладання сваіх навук на беларускай мове, вялі гурткі беларускай культуры і харавы [9].

У 1973 годзе, калі святкавалі 80-годдзе з дня нараджэння М. Гарэцкага, Юрый Гаўрук падзяліўся ўспамінамі аб сумеснай працы (яны былі запісаныя на магнітафонную стужку), а потым надрукаваныя ў кнізе «Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы». У іх Ю. Гаўрук расказваў, як працаваў разам з Гарэцкім на адной кафедры: «Што да заняткаў у акадэміі, то яны размяркоўваліся ў нас так. Тры дні на тыдзень працаваў Максім Іванавіч і тры дні – я. Так што ў нас выходзіла дзён па чатыры выхадных. Гарэцкі вельмі любіў выкладаць мову. А прынцып выкладання ў нас быў такі. Тэарэтычныя ўступы, тлумачэнні, азнаямленне з катэгорыямі, правіламі беларускай граматыкі.

Практыка зводзілася да наступнага. У той час выходзіла вельмі многа сельскагаспадарчых брашур па самых розных пытаннях земляробства, жывёлагадоўлі. Усе яны ў значнай колькасці траплялі ў сельгасакадэмію.

Студэнты перакладалі гэтыя брашурны з рускай мовы і тым самым засвойвалі тэрміналогію і набывалі практыку перадачы думак па-беларуску. Мы кантралявалі гэты пераклад, памылкі перакладу аналізавалі ў аўдыторыі».

І яшчэ: «Было ў Максіма Іванавіча чалавечае абаянне, такое своеасаблівае. Можна, гэта не кожны заўважаў, але, хто бліжэй быў да яго, той не мог не заўважыць. Гэта выяўлялася і ў рэдкаснай адданасці справе. Яна і накладала адбітак на яго аблічча, усю яго чалавечую асобу. Я задумаўся, якая рыса Максіма Іванавіча галоўная, што яго трымала ў жыцці.

Яго падтрымлівала незвычайная вернасць, адданасць літаратуры, навуцы, народу свайму беларускаму.

Я мала ведаў людзей, якія б так любілі сваю справу, так аддаваліся ёй усёй душой. Ён стараўся сабраць і песні, і казкі, і народную лексіку. Стварыць зборнікі, слоўнікі, падручнікі. Ён вельмі старанна ўсё вывучаў і імкнуўся зрабіць здабыткам мас. Усё, што рабіў, рабіў грунтоўна, укладваючы душу» [10].

Праца кафедры на чале з М. Гарэцкім пачала даваць добры плён. У справядзачы рэктара акадэміі М. Ц. Козарава за 1927 год адзначалася,

што амаль 60 % прафесараў і дацэнтаў і 90 % асістэнтаў праводзілі заняткі на беларускай мове. Пры гэтым адзначым, што многія з выкладчыкаў зусім нядаўна прыехалі ў Горкі з Расіі.

Важна і тое, што на беларускую мову было пераведзена ўсё справядства. Планавалася ўвесці дзяржаўныя экзамены па беларускай мове і літаратуры [11]. Праўда, у канцы 1928 года справа беларусізацыі пачала згортвацца.

Разам з тым трэба адзначыць, што не ўсё было так бясхмарна. Абставіны, у якіх М. Гарэцкі працаваў у акадэміі, былі вельмі напружанымі як у справе развіцця ВНУ наогул, так і ў справе беларусізацыі.

У 1975 годзе аўтар гэтай кнігі сустракаўся з Ю. Гаўруком, які ўспамінаў: «...калі я прыехаў у Горкі, то хутка зразумеў, што сярод выкладчыкаў існуе дзве групы. Першая, іх падтрымліваў рэктар М. Козараў, лічыла, што акадэмію трэба было зрабіць у Мінску, бо ў Горкі, маленькі павятовы горад, не педучь працаваць добрыя навукоўцы з Расіі. Не задавальнялі іх у Горках і бытавыя ўмовы. Былі яны таксама і супраць беларусізацыі, бо большасць з іх прыехала з Расіі.

М. Гарэцкі і яго брат Гаўрыла былі на чале тых, хто лічыў, што трэба развіваць сельскагаспадарчую адукацыю менавіта ў Горках і рабіць усё для пераводу навучальнага і навуковага працэсу на беларускую мову. Першыя адкрыта змагацца з беларусізацыяй не маглі, бо гэта на той час была палітыка КПБ(б), але дзякуючы таму, што былі прадстаўлены ў кіраўніцтве акадэміі, вельмі сціпла выдавалі сродкі на набыццё літаратуры на беларускай мове. Не спяшаліся праводзіць рамонт у кабінёце кафедры, асабліва пасля таго, як у час аднаго з моцных дажджоў ён быў затоплены (кабінет знаходзіўся на апошнім паверсе 4-га корпуса – У. Л.), «рэзаль» штатны расклад кафедры і г. д. Не аднойчы мне прыходзілася бачыць, як нерваваўся М. Гарэцкі пасля чарговага «паходу» к рэктару» [12].

З 1927 года на кафедры пачала працаваць і Паўліна Мядзёлка. Яна успамінала: «...І вось праз 13 гадоў зноў сустрэліся з Максімам Гарэцкім у Горках. Здаецца, ніколучкі не змяніўся ён за гэты час. Таксама не вельмі гаваркі, заўсёды заклапочаны. Мо таму, што заўсёды быў вельмі заняты, то лекцыямі і кіраўніцтвам кафедрай, то творчай працай дома. Вельмі чулы муж і бацька дзяцей. Я ніколі не бачыла яго ў вясялай кампаніі, ён цалкам аддаваўся толькі навуковай працы і карыстаўся агульнай пашанай» [13].

У час нашай сустрэчы ў 1973 годзе П. Мядзёлка ўспамінала: «...толькі я з'явілася на кафедру, М. Гарэцкі спытаў, як уладкавалася з жыллём, ці ёсць яшчэ якія праблемы...

Калі пачаліся заняткі, я ўбачыла, што многія студэнты зусім непісьменныя, бо рабілі ў дыктоўках па беларускай мове па 60–80 памылак. І, калі я паскардзілася на гэта Максіму Іванавічу, ён заўважыў, што, на жаль, у акадэмію прымаюць малаадукаваных студэнтаў, якія дрэнна ведаюць і рускую мову. Але нам трэба з імі працаваць і зацікавіць у вывучэнні беларускай мовы. Я заўважыла, што сярод нашых навучэнцаў шмат рускіх і яўрэяў, якія ўпершыню чуюць у час навучання ў акадэміі беларускую мову. І спытала, што, мабыць, іх мажліва выслабіць ад яе вывучання?

На што М. Гарэцкі мне адказаў, што беларуская мова з'яўляецца дзяржаўнай мовай і яе вывучэнне з'яўляецца абавязковым. Многія з іх пасля навучання будуць працаваць у Беларусі, і ім трэба ведаць беларускую мову. І яшчэ ён дабавіў, што ведае яўрэя Змітрака Бядулю, які валодае беларускай мовай лепей, чым некаторыя беларусы» [14].

Міхась Ганчарык

Міхась Ганчарык (1899–1986) працаваў у акадэміі і нават адзін час жыў у той кватэры, якая прызначалася для сям'і Гарэцкіх. Ён успамінаў, што М. Гарэцкі не толькі вучыў студэнтаў, але і сам вучыўся ў іх. «Тут, працуючы ў пастаянным атачэнні студэнтаў з розных раёнаў усходняй часткі Беларусі і суседніх раёнаў РСФСР, – успамінаў ён, – Максім Іванавіч прагна лавіў і занатоўваў кожнае новае для яго слова. Цікавы выраз, трапны зварот. Ён надаваў вялікае значэнне захаванню і развіццю беларускай мовы, часта падкрэсліваў неабходнасць шырокай разгорнутай

працы ў гэтых напрамках» [15].

Працуючы ў Горках, Максім Іванавіч падтрымліваў сяброўскія адносіны з дырэктарам бібліятэкі сельскагаспадарчай акадэміі Дзям'янам Раманавічам Новікавым. Заслужаны дзеяч культуры Беларусі ў 1973 годзе паведаміў аўтару: «...Максім Гарэцкі часта заходзіў у бібліятэку. Чытаў газеты і часопісы, навінкі літаратуры. Шмат кніг браў з сабой дахаты.

Дзям'ян Новікаў

Пры гэтым мяне заўсёды здзіўляла шырота яго далягляду і энцыклапедычнасць ведаў. Папрацаваўшы гадзіну-другую, ён выходзіў на прагулку. Вельмі любіў гуляць па ліпавай алеі, што расла на горцы «Парнасе». Адноўчы, гэта было незадоўга да яго камандзіроўкі ў Сібір, я сустрэў яго, гуляючы на Парнасе. Мы пачалі размаўляць. Я паведаміў яму аб літаратуры па гісторыі і эканоміцы Сібіры, што падабралі на яго запыту супрацоўнікі бібліятэкі. Ён паведаміў мне аб планах камандзіроўкі.

На развітанне я спытаў яго, чаму ён выбірае гэта месца для адпачынку. Усміхаючыся, Максім Іванавіч адказаў: «Што ні кажыце, але ж дзе лепей усяго адчувае сябе пісьменнік, як не на «Парнасе...».

З вялікай ахвотай, па майму запрашэнню, прыходзіў ён на літаратурныя вечары і канферэнцыі чытачоў, якія арганізавала бібліятэка. Цікава апавядаў аб гісторыі літаратуры, аб творчасці пісьменнікаў, чытаў і свае творы. Асабліва часта чытаў ён «Тараса на Парнасе», вершы Я. Коласа, Я. Купалы і М. Багдановіча.

Пры гэтым мяне і ўсіх слухачоў здзіўляла тое, што ўсе вершы ён чытаў на памяць» [16].

Акрамя выкладчыкаў, засталіся ўспаміны былых студэнтаў акадэміі.

Аляксандр Вечар

Так, Аляксандр Вечар (1905–1985) успамінаў: «З пачуццём вялікага задавальнення даведаліся мы, што лекцыі па беларускай літаратуры на нашым курсе будзе чытаць вядомы беларускі пісьменнік Максім Гарэцкі. Некаторыя з нас былі знаёмы з яго творами.

Лекцыі Максіма Іванавіча вызначаліся глыбокім зместам, вялікай эрудыцыяй, народным гумарам, папулярнасцю. Праз некаторы час на яго лекцыі пачалі прыходзіць студэнты з іншых курсаў і факультэтаў. Як ніхто іншы, ён прывіваў

нам любоў да беларускай літаратуры, якую я пранёс праз усё жыццё...» [17].

І яшчэ яго ўспаміны, якія былі надрукаваны ў кнізе «Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы»: «Калі пачаліся заняткі на кафедры беларускай мовы і літаратуры, дык на мяне вялікае ўражанне зрабіла тая

мова, на якой гаварылі са мною загадчык кафедры Максім Іванавіч Гарэцкі і зусім тады яшчэ малады дацэнт Юрый Паўлавіч Гаўрук...

Знаёмства з літаратурнай мовай на творах беларускіх пісьменнікаў, а тым больш з самімі пісьменнікамі, некалькі раней на вёсцы з Цішкам Гартным, а ў акадэміі з Максімам Гарэцкім, зрабілі на мяне значны ўплыў. Я адчуў важнасць культуры мовы не толькі пры карыстанні рускай мовай, але і той мовай, якая была мне знаёмая з маленства» [18].

У 1930 годзе А. Вечар выдаў зборнік вершаў «Кола дзён», а ў 1977 годзе – другі зборнік «Зварот да слова» і быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў Беларусі.

Ізраіль Гарфінкель

Яшчэ адзін з былых студэнтаў, Ізраіль Гарфінкель (1900–2005), успамінаў: «Я здаваў М. Гарэцкаму ўступны іспыт, а потым ён выкладаў у нас адзін год беларускую літаратуру. З самага пачатку мяне ўразіла чыстая, жывая беларуская мова, на якой М. Гарэцкі вёў заняткі. Жыхары ў Горках і сяляне навакольных вёсак размаўлялі тады на мясцовай гаворцы – трасяныцы – і часта ўжывалі рускія словы. Я наведваў і паседжанні гуртка беларускай культуры, прысутнічаў і на вечарынах, якія наладжвала Горацкая

філія «Аршанскага Маладняка». На гэтых мерапрыемствах часта казалі аб ролі і значэнні беларусізацыі вышэйшай школы наогул і акадэміі ў прыватнасці. І значная колькасць выкладчыкаў акадэміі выкладала ў нас свае прадметы на беларускай мове, аб чым сведчыць мая заліковая кніжка. Але я памятаю, што сярод кіраўніцтва акадэміі былі і тыя, хто выступаў супраць гэтага працэсу. Можна, гэта і было прычынай таго, што ў 1928 годзе Максім Іванавіч з'ехаў з Горак, аб чым мы, студэнты, вельмі шкадавалі» [19].

Як вядома, у гэтыя гады пры акадэміі актыўна дзейнічаў літаратурны гурток – Горацкая філія «Аршанскага Маладняка». М. Гарэцкі дзейна дапамагаў літаратурнай моладзі, асабліва ў выданні зборнікаў «Аршанскага Маладняка», якія друкаваліся ў акадэмічнай друкарні.

Т Э О			Р Ы Я		
№№	Назва прадмету	Час залачы залікаў	Ацэнка	Падпіс прымаючага залік.	Увага
1	Беларуская мова	27/IV-28	Залічана	М. Гарэцкі	
2	Рашанне тэмы	16/V-28	Залічана	М. Гарэцкі	
3	Літэратура	18/V-28	Залічана	М. Гарэцкі	
4	Літэратура	18/V-28	Залічана	М. Гарэцкі	
5	Лагэзія	28/V-28	Залічана	М. Гарэцкі	
6	Арытмэтыка	24/V-28	Залічана	М. Гарэцкі	
7	Неарганічная хімія	14/V-28	Залічана	М. Гарэцкі	

Заліковая кніжка І. Гарфінкеля

М. Ганчарык успамінаў, што М. Гарэцкі афіцыйна не ўваходзіў у Горацкую студыю «Аршанскага Маладняка», аднак «...аказваў заўсёды добразычлівую і аўтарытэтную дапамогу «маладнякоўцам» філіі. Ці гэта былі прыватныя звароты да яго па парады і да паасобных сябраў маладнякоўцаў, ці гэта была дапамога шырокай грамадскай працы філіі, Максім Іванавіч заўсёды з вялікай прыемнасцю ішоў на дапамогу нам. Асабліва быў карысным яго ўдзел у літаратурных вечарах, якія наладжваліся маладнякоўцамі, ці пры калектыўных разглядах творчасці паасобных сяброў філіі» [20].

У Дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (ДАМЛіМ Беларусі) знаходзяцца пратаколы Горацкай студыі. І з пратаколу пасяджэння ад 25 снежня 1926 года бачна, што М. Гарэцкі прымаў удзел у абмеркаванні даклада Ю. Гаўрука «Аб стылістыцы». І разам з студэнтамі М. Ганчарыкам і У. Прыбыткоўскім яны адзначылі, што ў дакладзе не зусім яскрава было асветлена пытанне.

З гэтага можна зрабіць выснову, што пытанні абмяркоўваліся вельмі сур'ёзна і дакладчыкаў, а таксама творы, якія абмяркоўвалі, крытыкавалі, не зважаючы на аўтарытэты і тое, хто выкладчык, а хто студэнт.

Вядома, што М. Гарэцкі пільна сачыў за творчасцю сяброў Горацкай філіі. У яго кнізе «Маладняк» за пяць гадоў. 1923–1928» ён аналізуе і разглядае творы некаторых горацкіх «маладнякоўцаў». У гэтай кнізе

ёсць «Біяграфічна-крытычны слоўнік сучасных выдатных і тыповых «маладнякоўцаў». Там ён дае кароткія біяграфіі А. Вечара, В. Каваля і Ю. Гаўрука [21].

Алесь Вечар успамінаў: «Гэта была першая нататка пра мяне як літаратара. Я, вядома, быў вельмі рад, што на мяне звярнулі ўвагу, але не скажу, што такая нататка мне спадабалася. Як многія пачынаючыя паэты таго часу, я вельмі цаніў вонкавую форму твора, крыху пераймаў Маякоўскага ды іншых. А ў нататцы гаварылася, што ў маіх творах можна заўважыць імкненне да класіцызму.

На самай справе яно так і было, але ў той час я яшчэ не ведаў галоўнай функцыі слова – несці інфармацыю» [22].

Надзеі, якія М. Гарэцкі ўскладаў на некаторых маладнякоўцаў, з цягам часу спраўдзіліся: з іх выраслі добрыя пісьменнікі. На жаль, асноўная частка з іх загінула ў час таталітарнага рэжыму.

Цікава, што М. Гарэцкі быў не супраць разгляду і сваіх твораў. Відаць, яму было цікава чуць водгукі маладых сяброў. І, калі выйшла з друку яго кніга «На імперыялістычнай вайне», сябру філіі А. Вечару 2 студзеня 1926 года было даручана зрабіць яе крытычны агляд.

Афіцыйна не ўваходзіла ў Горацкую філію «Аршанскага Маладняка» і яго жонка Леаніла Чарняўская. Аднак, як успаміналі М. Ганчарык і А. Вечар, яна часта прыходзіла на пасяджэнні разам з М. Гарэцкім.

Відаць, публікацыі ў часопісе «Маладняк» далі М. Мушынскаму падставу залічыць яе ў сябры «Маладняка» [23]. Дарэчы, і У. А. Навумовіч таксама ўключае Л. Чарняўскую ў лік сяброў «Маладняка» [24].

М. Гарэцкі не толькі браў удзел у некаторых пасяджэннях горацкай філіі «Аршанскага Маладняка», але і друкаваў некаторыя свае творы ў гэтым моладзевым выданні. Так, у альманаху № 7 ён надрукаваў за подпісам М. Г. абразок «Хоцімка» і апрацоўку народнай казкі «Чаму ходзяць па месяцу», а таксама артыкул «Бядуля пасля Кастрычніка. Гісторыка-літаратурныя нататкі».

У першым радзе (злева направа): Н. Супранкоў, М. Ганчарык, П. Мядзёлка, Ю. Гаўрук, А. Вечар; у другім радзе: У. Дубоўка, Прыбыткоўскі, Вір, Аляксеяў

Чытаючы гэты нумар, можна таксама даведацца, што на сходзе філіі ад 10 красавіка 1928 года была абмеркавана нататка, надрукаваная ў «Літаратурным дадатку да газеты «Савецкая Беларусь» аб артыкуле нейкага М. Г. ва ўкраінскай газеце «Діло». Змест артыкула закранаў годнасць многіх пісьменнікаў. А паколькі М. Гарэцкі падпісваў некаторыя свае творы крыптанімам М. Г. (у тым ліку і ў альманаху «Аршанскі Маладняк»), то аўтарства гэтага артыкула пачалі прыпісваць яму.

Абараняючы М. Гарэцкага, сход прыняў пастанову: «...Лічыць неабходным рашуча звярнуць увагу пралетарскага грамадства на тыя злосныя ананімныя інсінтуацыі, якія часам дапушчаюцца на старонках нашай прэсы.

Пара скончыць абзываць пісьменнікаў «мяшчанамі, барзапісцамі, контррэвалюцыянерамі» і г. д. з мэтай утаптаць іх у грязь дзеля сваёй персанальнай альбо гурткавай выгады.

Трэба змагацца не лаянкай, а аб'ектыўнымі доказам, адкрыўшы твар перад масай, а не лякліва схаванымся за чужую спіну альбо псеўданімам» (захаваны правапіс таго часу) [25].

Для збору матэрыялу для «Камароўскай хронікі» і каб прасачыць жыццёвыя шляхі некаторых сваіх герояў, ён у час летняга адпачынку ў 1926 годзе здзейсніў паездку ў Сібір і на Далёкі Усход. Рэктаратам акадэміі яму 24 чэрвеня 1926 года выдаецца пасведчанне. У ім указаны маршрут навуковай экспедыцыі: Горкі — Масква — Томск — Благавешчанск і назад. Выказвалася просьба: «Да ўсіх устаноў і таварышаў аказваць т. Гарэцкаму ўсялякую дапамогу» [26].

Па выніках гэтай экспедыцыі М. Гарэцкі напісаў некалькі абразкоў. Пры жыцці аўтара з цыклу «Сібірскія абразкі» было надрукавана каля 10 апавяданняў.

*Максім Гарэцкі і яго брат
Гаўрыла. 1927 г.*

Па заявах, якія знаходзяцца ў асабістай справе, відаць, што ў кастрычніку 1926 года ён ездзіў на літаратурную канферэнцыю, арганізаваную Беларускай дзяржаўнай універсітэтам, а з 5 па 12 чэрвеня 1927 года — у камандзіроўку ў Маскву.

У кастрычніку 1927 г. Максім Іванавіч ад імя навуковых работнікаў сельскагаспадарчай акадэміі вітаў XI з'езд Камуністычнай партыі Беларусі. У стэнаграфічнай справаздачы «XI з'езд Камуністычнай партыі (большавікоў) Беларусі 22–29 лістапада 1927 года» мы знаходзім яго выступленне.

«Таварышы! — пачынае ён сваю прамову, — Мы прыехалі з

далёкіх Горак, каб далучыць да прывітанняў, якія тут былі ад прадстаўнікоў беларускіх рабочых і сялян, і свой голас навуковых працаўнікоў Беларусі». Далей ён расказаў з'ездзе аб працы, якая праводзіцца ў акадэміі па вывучэнні беларускай літаратуры і мовы, па беларусізацыі навучальнага працэсу [27].

У горацкі перыяд жыцця М. Гарэцкі і яго жонка Л. Чарняўская падтрымлівалі добрыя сувязі з Я. Коласам, які 24 красавіка 1927 года прыязджаў у Горкі. Да гэтага прыезду адносяцца два лісты, якія ён прыслаў сюды. Яны былі адрасаваныя Леаніле Чарняўскай.

Першы ліст Я. Колас даслаў 17 красавіка 1927 года, дзе ён паведамляў, што прыедзе ў Горкі. У лісце ён адзначаў, што хацеў бы прыехаць якраз тады, калі распускацца бярозавыя лісточкі. Відаць, вельмі любіў вядомы пісьменнік горацкія гаі і сады. Перадае прывітанне і дзядзьку Максіму.

– Калі мы пераехалі ў Горкі, – расказвала аўтару гэтай кнігі Галіна Гарэцкая, дачка пісьменніка, – бацька часам бываў у Мінску і ў адну з сустрэч з Якубам Коласам запрасіў яго да сябе ў госці. У клубе сельскагаспадарчай акадэміі яму была наладжана цёплая сустрэча, а вечарам ён гасцяваў у выкладчыка М. Ганчарыка.

Якуб Колас з жанчынамі з Горак. 1927 г.

Ад гэтай сустрэчы засталася цікавая фотакартка: Якуб Колас сярод жанчын у беларускіх нацыянальных касцюмах.

Сярод іх Л. Чарняўская, П. Мядзёлка, У. Ганчарык і іншыя [28].

Другі ліст у Горкі да Л. Чарняўскай датуецца 9 лістапада 1927 года. У ім Якуб Колас піша: «Я не знаходжу адпаведных слоў, каб выказаць Вам, мілыя жанчыны-беларускі, маю радасць і маю падзяку за віншаванне, а таксама не магу звярнуцца да Вас, як бы гэта трэба было. Назаву хіба вас гэтак: «Цвет і краса жанчын Беларускай зямлі!» [29].

Так пісьменнік выказвае падзяку сваім знаёмым за віншаванне, дасланае з Горак да 45-годдзя з дня нараджэння. Пісаў ён і аб сваіх літаратурных планах: «...з новага году засяду за сваю паэму» (маецца на ўвазе паэма «На шляхах волі»). Паведамляў таксама і аб тым, што ён чакае выхаду з друку кнігі «У глыбі Палесся». «Тады кожнай з Вас прышлю па кнізе, – піша Я. Колас, – бо Вы такія мілыя, слаўныя, што калі толькі пачнеш аб Вас думаць, дык весялей і святлей робіцца на сэрцы...» [30].

З ліста відаць, што вельмі спадабалася Я. Коласу красавіцкая сустрэча ў Горках і на каляды ён зноў плануе прыехаць у Горкі. Перадае прывітанне М. Гарэцкаму і Ю. Гаўруку.

А вось з Янкам Купалам у горацкі перыяд жыцця М. Гарэцкага адносіны не складваліся. Аб гэтым аўтару гэтай кнігі прыйшлося пачуць 23 красавіка 1996 года на V Гарэцкіх чытаннях ад народнага паэта Беларусі Н. Гілевіча. Яму ў свой час гэта апавядаў Ю. Гаўрук. Факт гэты сведчыць аб мужнасці і прынцыповасці Гарэцкага.

«Запрасілі з Менску, – казаў Н. Гілевіч, – на сустрэчу з выкладчыкамі і студэнтамі пісьменнікаў. Гарэцкі быў ініцыятарам запросін і галоўным арганізатарам сустрэчы. Прыехала вялікая група пісьменнікаў, афіцыйна – на чале з Цішкам Гартным (Жылуновічам). І быў Янка Купала ў складзе гэтай пісьменніцкай брыгады. Студэнты, выкладчыкі з вялікім хваляваннем чакалі дарагіх гасцей, рыхтаваліся да сустрэчы. І ўсё-такі яна не адбылася, яна сарвалася. Гаўрук тады, як і Максім Іванавіч, працаваў у акадэміі дацэнтам і быў непасрэдным сведкам таго, што здарылася. Дык вось, тая сустрэча сарвалася па віне капрызнасці Цішкі Гартнага. Той яшчэ тады моцна пачуваўся не толькі як літаратар, але, відаць, і як відны дзяржаўны і грамадскі дзеяч. Нечага яму не хапіла ў той сітуацыі, той жа шляхетнасці, відаць, і яго капрызы сталі прычынай таго, што сустрэча не адбылася. На Гартнага мог паўплываць толькі Янка Купала. І Максім Іванавіч вельмі прасіў Купалу паўздзейнічаць на Гартнага, каб пераўладзіць сітуацыю і каб сустрэча адбылася.

Не ведаю, з якіх меркаванняў, так сказаў Ю. П. Гаўрук, Купала не стаў дыктаваць сваю волю Гартнаму. З тым і паехалі, і вярнуліся ў Менск пісьменнікі. І назаўтра Гарэцкі адаслаў Купалу падпісаныя яму кнігі. Купалаўскія кнігі. У знак абурэння і пратэсту. Ну вось так – нават Купалу ён не дараваў тое, што, на яго думку, нельга было дараваць: абразу чытачоў, шчырых людскіх сэрцаў. Уяўляеце, як яму нялёгка было вярнуць Янкавы кнігі з аўтографамі» [31].

У свой час Юрка Гаўрук распавядаў аўтару гэтай кнігі, што Цішка Гартны пакрыўдзіўся, бо на чыгуначным вакзале яго не сустрэў ні рэктар акадэміі, ні сам Гарэцкі. Як вядома, першы быў у Мінску, а Максім Гарэцкі – на занятках.

Мала таго што пісьменнікі не прыйшлі ў Палац культуры акадэміі на сустрэчу, дзе іх чакала некалькі сотняў студэнтаў і выкладчыкаў, але пры ад'ездзе з Горак Гартны абяцаў «разабрацца» з кіраўніцтвам акадэміі і кафедры беларусазнаўства.

З нагоды гэтай падзеі былі толькі ўспаміны, але ў 2008 годзе ў газеце «Советская Белоруссия» былі апублікаваны дакументы, якія датычацца гэтага выпадку.

Гэта ліст Максіма Гарэцкага ў ЦК КПБ. У ім ён пісаў: «14.ІІ.1928. Паважаны таварыш Кнорын! Вы, пэўна, ужо ведаеце, які дзікі ўчынак дазволілі сабе ў Горках сябры «Полюмя» пад камандаю Цішкі Гартнага. Мала таго, учора я даведаўся ад выкладчыка на рабфаку т. Сапранкова, а сёння са слоў асыстэнткі катэдры беларусазнаўства т. Мядзёлкі, што Жылуновіч, выязджаючы з Горак, пагражаў зрабіць нейкія зьмены ў складзе адміністрацыі Акадэміі, бо ня выехалі «самалічна на вагзал спаткаць яго» ...Магчыма, што Жылуновіч захоча, між іншым, пабудоваць сваю расправу і на тым, што тут былі варожыя адносіны да беларускае культуры. Дык я, хоць ужо каляўся, што аднаго разу жаліўся ў ЦК, лічу, аднак, на гэты раз сваім абавязкам пасьведчыць, што ніякіх і ні з чыйго боку варожых адносін ні да беларусізацыі, ні да беларускіх пісьменнікаў тут ня было, а быў толькі нялепы ў нашых умовах, хамскі па сваёй псыхалегіі ўчынак Жылуновіча і залежных ад яго, слабавольных або і папсаваных, як Дудар, людзей. М. Гарэцкі (захаваны правапіс таго часу)» [32].

Вядома, што ў Смаленскі перыяд жыцця ў М. Гарэцкага былі добрыя, дзелавыя адносіны з Ц. Гартным. Як мы памятаем, менавіта да яго М. Гарэцкі звяртаўся, калі трэба было надрукаваць беларуска-рускі слоўнік.

Але ў той час, калі М. Гарэцкі жыў і працаваў ў Вільні, Ц. Гартны паспеў пабыць палітработнікам і рэдактарам партыйных газет, дырэктарам Дзяржвыдавецтва БССР, намеснікам міністра адукацыі БССР і на іншых адказных пасадах. І, як успамінаюць некаторыя пісьменнікі таго часу, стаў адчуваць сябе начальнікам, важнай персонай.

Таму, відаць, ён і палічыў, што сустракаць яго на вакзале ў Горках павінен быў «самалічна» рэктар акадэміі М. Козараў ці загадчык кафедры М. Гарэцкі. А прыехаў сустракаць усяго толькі дацэнт!?!

Заўважым, што адносіны іх былі дрэннымі яшчэ раней. Вядома, што яшчэ ў ліпені 1927 года ў выдавецтве, якім кіраваў Ц. Гартны, адбылося «груба-хамскае абыходжаньне» з М. Гарэцкім. У чым яно канкрэтна праяўлялася, нам невядома, але пасля паходу М. Гарэцкага туды ён вырашыў напісаць ліст у ЦК КПБ(б).

Вось яго тэкст:

«20 ліпеня 1927 года.

У ЦК КП(б)Б Паважаныя таварышы!

Даведзены да крайнасьці, пішу гэты ліст вось у якой справе: Тав. Жылуновіч дагэтуль ня можа забыцца, што некалі М. Багдановіч, які памер 10 год таму назад, лічыў яго, Цішку Гартнага, бяздарнасьцю. ...Кажуць, што Жылуновіч адмовіўся нават надрукаваць раманы кампазытара Аладава на словы паэта да 10-й гадаўшчыны яго смерці. Я ня лічу т. Жылуновіча бяздарнасьцю, але ў значнай меры падзяляю погляд на яго з боку М. Багдановіча. ...І ён сыстэматычна мяне пераследуе за гэта. ...Дык паколькі ён такі імсьлівы і неразборлівы ў сродках, прашу ніколі ня верыць яму на слова, калі б ён стаў мяне абвінавачваць у чым-небудзь, а праверыць факты або спытацца ў каго-небудзь з другіх таварышоў...»

Далей аўтар ліста піша, што, пакуль у гэтай арганізацыі будзе сядзець Жылуновіч – Гартны, ні радка туды не дасць. «Пэўна ж я ня Купала, але ж я грамадзянін», – так заканчвае ён свой ліст [33].

Каб паставіць кропку ў адносінах паміж імі, трэба разгледзець, як рэагаваў М. Гарэцкі на рэцэнзію Ц. Гартнага на сваю кнігу «Гісторыя беларускае літаратуры» (4-е, пераробленае выданне).

Як вядома, гэту кнігу, 4-е выданне «Гісторыя беларускае літаратуры», М. Гарэцкі выдаваць не хацеў. Аб гэтым ён паведамляў у лісце акадэміку Я. Ф Карскаму 30 красавіка 1927 года. «...Але прымуслі, – пісаў ён, – а потым не па людскі аблаілі (Полымя за 1926 г., № 8, рэц. Дорндорф – як кажуць, псеўданім Жылуновіча)» [34].

Чаму «не па людскі аблаіў» 3. Жылуновіч гэту працу? Анатоль Сідарэвіч у артыкуле «Вечна жывы Купала» лічыць: што «...у трэцім выданьні аўтар (М. Гарэцкі – У. Л.) пашкадаваў для Гартнага асобнага параграфу: падвярстаў яго разам зь іншымі – і не на першым месцы – у разьдэльчык «Матар’ял аб творчасьці яшчэ некаторых нашаніўскіх і сучасных паэтаў і пісьменьнікаў». У чацьвёртым жа выданьні Гартны

разам з Алесем Гурлом, Янкам Журбой, Міхайлам Грамыкам, Янкам Нёманскім, а таксама Міхасём Чаротам ды іншымі маладнякоўцамі падвярстаны ў параграфе «Пасьякастрычнікавы пэрыяд» (захаваны правапіс аўтара) [35].

На наш погляд, М. Гарэцкі не «шкадаваў» месца ў сваёй кнізе, а ён лічыў, што творчасць Ц. Гартнага заслугоўвае менавіта такога месца сярод беларускіх пісьменнікаў.

Заняты выкладаннем і творчай працай, М. Гарэцкі знаходзіць час адклікацца на кожную несправядлівасць. Так, 15 снежня 1927 года М. Гарэцкі падпісаў разам з вялікай групай прафесараў, дацэнтаў і іншых навуковых супрацоўнікаў Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай і лясной гаспадаркі «Пратэст», які паслалі польскаму консулу пры Урадзе БССР і ў якім адзначалі, што яны, спачувваючы змаганню працоўных Заходняй Беларусі за свае сацыяльныя і нацыянальныя правы, гнеўна пратэстуюць супраць суда над Беларускай сялянска-работніцкай Грамадой (масавая легальная рэвалюцыйна-дэмакратычная нацыянальна-вызваленчая арганізацыя працоўных у Заходняй Беларусі ў 1925–1927 гг. – У. Л.) і пасламі Сойму (пасламі ў тых часы ў Польшчы называлі дэпутатаў – У. Л.) [36].

А 10 снежня 1928 года М. Гарэцкі разам з Я. Коласам, З. Бядулем, В. Ластоўскім, С. Некрашэвічам, Я. Дылам, У. Галубком, Ф. Ждановічам, М. Грамыкам напісалі хадайнiцтва ў абарону Ф. Аляхновiча (аб гэтым падрабязна пісалася ў раздзеле «Вiльня. 1919–1923 гг.»).

Другі горацкі перыяд жыцця быў вельмі плённым для Максіма Гарэцкага як для пісьменніка і вучонага. У 1926 годзе былі надрукаваны кнігі «Гісторыя беларускае літаратуры» (выд. 4-е, пераробленае), «Практычны расійска-беларускі слоўнік» (сааўт. М. Байкоў, 2-е выд., выпраўленае і дапоўненае), аповесці «У чым яго крыўда?», «Ціхія песні», кніга «На імперыялістычнай вайне», апавяданне «Панская сучка».

У 1927 годзе: кароткія жалобныя абразкі «Атрута», у «Хрэстаматыі новай беларускай літаратуры» (Вiльня, 1927) урыўкі з аповесці «Дзве душы», артыкулы «Жыццё Максіма Багдановiча», «Смаленск – Мiнск – Вiльня», «Творчасць Я. Нёманскага», «Творчасць Мiхася Чарота», «Пэўны гвалт (У справе творчасці М. Грамыкі)».

У 1928 годзе: абразкі «Кiслы клоч», «Фельчар Плакун», «Агні», «Пабожны мешчанiн», «Малы рызыконт», «Не адной веры», артыкулы «Беларуская лiтаратура пасля «Нашай нiвы» (Агульны агляд)),

«Білоруска літаратура» (на ўкраінскай мове), «Колькі слоў аб творах і мове М. Лынькова».

Звернем увагу на кнігу М. Гарэцкага «На імперыялістычнай вайне», якая, на погляд многіх літаратуразнаўцаў, з’яўляецца аўтабіяграфічнай. Вядома, што ён пісаў, перапісваў і паляпшаў яе ў 1914–1915, 1919–1920, 1925–1926 гг.

Па сутнасці, гэта была першая мастацкая кніга аб Першай сусветнай вайне, бо раман Э.-М. Рэмарка «На Западным фронце без перамен» і Эрнеста Хемінгуэя «Прощай, оружие!» з’явіліся толькі ў 1929-м, а кніга М. Гарэцкага на цэлыя тры гады раней – у 1926 г. І, такім чынам, ён першым у беларускай і сусветнай літаратуры адлюстравваў гэту вайну і паказаў яе трагізм.

Чаму М. Гарэцкі так назваў сваю кнігу? Нам гэта невядома, хаця яна мае і яшчэ адну назву – «Запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы».

Рэтраспектыўная назва «Першая сусветная вайна» ўзнікла ў сусветнай гістарыяграфіі толькі пасля пачатку Другой сусветнай вайны ў 1939 годзе. А з пачаткам гэтай вайны ва ўсім свеце яе называлі «Вялікай вайной». У народзе ж вайну называлі проста – «германскай». Звалі яе і «Чатырохгадовая вайна 1914–1918 гг.». Гэта зафіксаваў энцыклапедычны слоўнік Гранат.

Але ўжо ў самым пачатку вайны еўрапейскія сацыялісты далі ёй назву – «імперыялістычная». Пасля кастрычніка 1917 года афіцыйная назва ў РСФСР, а потым у СССР была толькі адна – «імперыялістычная вайна».

Відаць, М. Гарэцкі разумеў, што з другой назвай, напрыклад «На германскай вайне», яе могуць і не надрукаваць.

Вядома, што ўжо ў першыя месяцы вайны У. Ленін і большавікі выставілі лозунг «паражэння свайго ўрада і пераўтварэння вайны імперыялістычнай у вайну грамадзянскую». Іх у той час называлі «паражэнцамі».

Гуманіст М. Гарэцкі падтрымліваў паражэнцаў, бо не дужа разумеў, за што адны людзі павінны забіваць другіх людзей. У яго кнізе мы чытаем: «Тыя сацыялісты, што адразу заявіліся «паражэнцамі, за сваю цвёрдасць духу маюць будучыню» [37].

Але ж гэта радкі з літаратурнага твора, а погляд М. Гарэцкага на сыход вайны мог быць і іншым.

Гэту вайну апісвалі журналісты і пісьменнікі, якія здзяйснялі паездкі на фронт або распытвалі ўдзельнікаў вайны, генералы, якія вялі ваенныя

дзеянні ў асноўным на картах і глядзелі на баі праз акулярны бінокляў з акупа. Але зусім іншую вайну бачыў той, хто знаходзіўся ў акупам на пераэднім краі і ўздываўся ў атаку пад кулямётным і артылерыйскім агнём.

Да апошніх і адносіцца М. Гарэцкі, чалавек, які пабываў у самым пекле вайны і непасрэдна ўдзельнічаў у тым, што ён апісваў. Вось чаму, на наш погляд, з такой цікавасцю чытаюцца старонкі яго кнігі.

У ёй няма шырокіх батальных сцэн, якія б ахоплівалі бітвы, скажам, на ўчастку дывізіі альбо фронту. Мы бачым вайну на ўзроўні адной батарэі, і часта мы чытаем не толькі пра жах смерці і раненні аднапалчан, але і пра іх псіхалагічны стан і чалавечыя пачуцці. Важна і тое, што ён, як лічаць многія літаратуразнаўцы, упершыню паказвае інтэлігента на вайне, якому асабліва цяжка.

Наватарскае значэнне кнігі і ў тым, што гэта першая кніга беларускай мастацкай дакументалістыкі.

У ліпені 1928 года М. Гарэцкі вырашыў паехаць у Крым адпачыць і падлячыцца. Па дарозе ён спыняўся ў Смаленску, Маскве, Харкаве. У Смаленску яго запрасіла Беларускае студэнцкае зямляцтва наведаць вечарыну студэнтаў педагагічнага факультэта Смаленскага ўніверсітэта.

У Маскве ён сустрэўся і сфатаграфаван быў разам з У. Дубоўкам.

Максім Гарэцкі і Уладзімір Дубоўка. 1928 г.

Вярнуўшыся ў Горкі пасля адпачынку, М. Гарэцкі напісаў заяву на імя рэктара акадэміі: «Прашу звольці мяне ад працы ў акадэміі з 1 верасня гэтага году. У свой час я даваў згоду Наркамасветы на працу ў акадэміі ў працягу 2/1/2 гадоў, і тэрмін гэты цяпер скончыўся. Лічу, што выкладанне беларусізацыі ў акадэміі знаходзіцца ў такім стане, што ў 1928–1929 вучэбным годзе гэту працу могуць весці т.т. Гаўрук і Мядзёлка» [38]. Заява была выслухана на пасяджэнні праўлення акадэміі і была задаволена.

З 1 верасня 1928 года М. Гарэцкі жыве ў Мінску, дзе ён лічыў, што будзе мець большыя магчымасці для літаратурнай і навуковай творчасці.

МІНСК

(верасень 1928 г. – ліпень 1930 г.)

З 1 верасня сям’я М. Гарэцкага жыве ў Мінску. Месяц быў затрачаны на ўладкаванне на новым месцы жыхарства, а з 2 кастрычніка 1928 года, як сведчыць Пратакол пасяджэння Прэзідыума ІБК № 44 ад 2/X 1928 года, ён працуе вучоным спецыялістам Інстытута навуковай мовы Інстытута беларускай культуры.

Дачка Галіна ўспамінала: «На Шпітальнай вуліцы зняў бацька ў гаспадара Гольцмана палову невялікага дома, з асобным уваходам. ... Бацька меў цяпер асобны пакойчык-кабінет. Як увайсці, насупраць дзвярэй, на ўсю сцяну паліцы з кнігамі... Купляў бацька кнігі. Цікавіўся старадаўнімі... Частку кніг з Вільні прывезлі, многа набралася за першыя гады жыцця ў Мінску, потым у Горках...

Тут, у пакойчыку, чытаў свае творы Якуб Колас. Помню маладых Адама Бабарэку, Уладзіміра Дубоўку. Прывязджалі аднойчы ўкраінскія пісьменнікі» [1].

Праўда, доўга жыць на гэтай кватэры не прыйшлося. Летам гаспадар прадаў свой дом і 13 чэрвеня 1930 года сям’я Гарэцкіх пераехала на Заслаўскую вуліцу.

У гэты прыезд у Мінск М. Гарэцкі працягваў сустракацца з Я. Коласам. Дачка Галіна ўспамінала: «Бацька і Якуб Колас былі ў шчырых адносінах, хадзілі адзін да другога ў госці, чыталі свае творы, даравалі кніжкі...

Любіў бацька моладзь пісьменніцкую. Максім Лужанін успамінае ў лісце да нас 15.I.63 года: «Ніколі не забуду, што ён ні разу не прайшоў

паўз мяне не павітаўшыся. Не! Спыніцца і абавязкова падхваліць (каб падахвоціць) і навучыць» [2].

Вядома, што 15 лістапада 1928 года Я. Колас падараваў М. Гарэцкаму кнігу «Казкі жыцця» з надпісам: «Міламу Максіму Гарэцкаму ад Якуба Коласа. 15/XI.1928 г.». А калі выйшаў другі том яго збору твораў, то ён падараваў гэты том з надпісам: «Максіму Гарэцкаму ад Якуба Коласа. 29/XI. 1929» [3].

13 кастрычніка 1928 года ўрад БССР прыняў пастанову аб стварэнні на падмурку Інстытута беларускай культуры – Беларускай акадэміі навук (БАН). У студзені 1929 года, калі адбылася рэарганізацыя Інстытута беларускай культуры ў Акадэмію навук, М. Гарэцкі застаўся працаваць на кафедры гісторыі беларускай літаратуры на той жа пасадзе.

Будынак Інстытута беларускай культуры

Аднак, калі адбыліся выбары акадэмікаў БАН, Максіма Гарэцкага, пісьменніка, вядомага вучонага ў галіне гісторыі беларускай літаратуры і мовазнаўства, у склад акадэмікаў не абралі.

Радзім Гарэцкі лічыць, што М. Гарэцкі ўжо «з 1926 года быў у «чорным спісе» ДПУ Беларусі. Апрача таго, яму, відаць, не змагло дараваць тую незадачлівую сустрэчу групы пісьменнікаў на чале з Цішкам Гартным і Янкам Купалам, якая мелася адбыцца ў Горках...» [4].

Чаму М. Гарэцкі з 1926 года аказаўся ў «чорным спісе» ДПУ Беларусі, нам невядома. Але можна меркаваць, што ў тым спісе былі ўсе, хто вяртаўся з-за мяжы. Тым больш што ён некалькі разоў арыштоўваўся і нават сядзеў у турме ў Вільні, дзе, на думку супраўнікаў ДПУ, яго маглі завербаваць. Дарэчы, такое пытанне і было яму зададзена ў час арышта ў 1937 годзе.

Як вядома, спісы будучых акадэмікаў заўсёды пры таталітарным рэжыме складаліся партыйнымі і савецкімі органамі і ўдакладняліся з органамі ДПУ. І таму ў склад акадэміі не былі абраныя такія выдатныя вучоныя-беларусазнаўцы, як Я. Ф. Карскі, М. В. Доўнар-Запольскі, Я. Л. Дыла, А. К. Серж-путоўскі.

Як вядома, супраць абрання М. Гарэцкага ў склад акадэмікаў былі Ц. Гартны і Я. Купала. Аб тым, якія адносіны былі ў М. Гарэцкага з Ц. Гартным, мы ўжо казалі. А вось чаму выступіў супраць Я. Купала?

А. Сідарэвіч лічыць, што «ня мог не пакрыўдаваць на Гарэцкага й Купала. Узяць хоць бы тое, што ў трэцім выданні «Гісторыі...» параграф пра яго – пасьля параграфу пра Коласа. Вартае ўвагі і тое, што піша Гарэцкі пра лірыку паэта: «Лірычных вершаў у Купалы дужа многа (што шкодзіць іх мастацкай вартасці)». Цікава таксама параўнаць, што піша М. Гарэцкі ў чацвёртым выданні пра Максіма Багдановіча й Купалу. А ён адзначае высокую паэтычнасць твораў Багдановіча ды наяўнасць філзафскай думкі ці ня ў кожным зь іх. «Творчасць яго – праца мысленніка, апранутая прыгожай слоўнай шатай. Мыслячы, ён усюды шукае красу, хараство, гармонію. Красу ён чуе сваёй прыродаю і цэніць сваім развітым розумам». Пішучы ж пра Купалу, ён ізноў адзначае, што ў паэта дужа многа лірычных вершаў, але здымае заўвагу пра тое, што гэта шкодзіць іх мастацкай вартасці (Купала – ужо «народны паэт БССР», і ягоныя творы па-за эстэтычнай крытыкай). Адзначаючы магутны талент Купалы, М. Гарэцкі ўсё ж ня мог стрымацца, каб не напісаць: «Вершы пачатковай пары яго творчасці, пэўна ж – слабейшыя па форме, затое сярод пазнейшых вершаў ёсць вельмі мастацкія». А ёсць і ня вельмі мастацкія – можам зрабіць мы выснову. Дык вось, калі паўстала пытанне, быць ці ня быць М. Гарэцкаму акадэмікам, Купала мог прыгадаць, што той пісаў пра ягоны

творчы даробак. Ведама, і выпадак на станцыі Пагодзіна не забыўся» (захаваны правапіс аўтара) [5].

У другі мінскі перыяд жыцця М. Гарэцкі, акрамя працы ў ІБК, а потым у Акадэміі навук, працягваў займацца літаратурнай творчасцю. Так, на працягу 1928 года выйшлі кнігі «Жартаўлівы Пісарэвіч», «Маладняк за пяць гадоў», «Народныя песні з мелодыямі» (складальнікам быў яшчэ А. Ягораў), былі надрукаваны артыкулы «Творчыя сілы маладнякоўцаў. Сымон. Баранаў», «Творчасць маладнякоўцаў. Ілары Барашкі», «Творчасць Ізраіля Плаўніка», «Творчасць маладнякоўцаў. Платон Галавач», «Творчасць маладнякоўцаў. І. Аркадзь Моркаўка; П. Янка Ліманаўскі».

У 1929 годзе – артыкул «Вершаваная паэзія сучасных маладнякоўцаў», п’еса «Гапон і Любачка».

У 1930 годзе – апавесць «Ціхая плынь», апавяданні «У Палястыне («Прастуда містэра Рамзая»», «Напад белавардзейцаў (Пагранічны інцыдэнт на Амуры) з цыкла «Люстрадзён», замалёўкі «Каршун, птушачка і я», «Чалавек у кароне», «Прывязаны хлопчык».

Акрамя гэтага, М. Гарэцкі ўдзельнічаў у перакладзе на беларускую мову артыкулаў і дадаткаў да 3-га тома збораў твораў У. Леніна, кніг М. Горкага, Ю. Лібядзінскага, А. Фадзеева.

У гэты час выйшла і рэцэнзія А. Цвяткова і Кіра (псеўданім) на твор М. Гарэцкага «Маладняк за пяць гадоў». Дарэчы, гэта рэцэнзія, як адзначаецца ў «Летапісе...», была прадэзютай, «...у форме пародыі...» [6].

Між тым, як лічаць многія літаратуразнаўцы, гэта кніга, дзе даецца аб’ектыўны аналіз «маладнякоўцаў» – паэтоў, драматургаў, празаікаў і крытыкаў, – мае вялікую каштоўнасць, бо там ёсць глыбокія аўтарскія назіранні і, галоўнае, кожнаму з маладых аўтараў даецца напрамак іх далейшага ўдасканалення.

І што цікава, многія яго спадзяванні наконт многіх маладнякоўцаў спраўдзіліся, і з іх выраслі добрыя літаратары. На жаль, значная іх частка загінула ў гады таталітарнага рэжыму.

Але былі і аб’ектыўныя ацэнкі творчасці М. Гарэцкага. Так, у 1928 годзе ў часопісе «Узвышша» Антон Адамовіч (1909–1998) надрукаваў у часопісе «Полымя» крытычны агляд твораў пісьменніка «Максім Гарэцкі (Спраба манаграфіі аб творчасці)». У ёй ён піша, што Максіма Гарэцкага можна лічыць як «заснавальніка беларускай мастацкай прозы». І далей адзначае: «Мы ня можам маўчаць пра значэнне М. Гарэцкага як выяўляльніка пануючага тыпу эпохі беларускага

адраджэння, якое адно дае права яму на пачэснае месца ў гісторыі літаратуры гэтай эпохі» [7].

Яшчэ гэты аўтар у 1929 годзе надрукаваў станоўчую рэцэнзію ў часопісе «Узвышша» (№1) на кнігу М. Гарэцкага «Жартаўлівы Пісарэвіч» [8].

Між тым трэба адзначыць, што другі мінскі перыяд жыцця М. Гарэцкага праходзіў у цяжкіх умовах. Ужо пачала згортвацца беларусізацыя. І ўсе творы падвяргаліся рэцэнзаванню палітычнымі рэдактарамі.

Гэта адчуў на сабе і М. Гарэцкі, калі здаў у Беларускае дзяржаўнае выдавецтва ў 1928 годзе «Зборнік апавяданняў», але кніга ў свет, як сведчыла Леаніла Чарняўская, не выйшла, бо «палітрэдактар Будзінскі даў адмоўны водзыў» [9].

Гэты выпадак стаў штуршком для напісання ім твора «Ашуканы палітрэдактар», які ўпершыню быў надрукаваны ў часопісе «Полымя» (1993, № 2).

Як успамінала яго дачка Галіна, 30 лістапада 1929 года бацька здаў «...«Антана» (драматызаваную аповесць, упершыню надрукавана ў газеце «Гоман» у 1914 г. – У. Л.). Падрыхтаваў у новай рэдакцыі, друкаваць адмовіліся» [10].

А пачаўся «ціск» на пісьменнікаў яшчэ ў 1927 годзе, а ў 1929 г. КПБ(б) сваёй устаноўкай прызнала нацыянал-дэмакратызм «галоўнай небяспекай на дадзеным этапе развіцця».

XIII з’езд партыі, які адбыўся ў маі 1930 года, у сваёй рэзалюцыі назваў нацыянал-дэмакратызм «галоўнай небяспекай для нацыянальнай палітыкі».

1929 год увайшоў у гісторыю афіцыйнай савецкай гісторыяграфіі як год «вялікага пералому» і разгортвання суцэльнай калектывізацыі. Ён стаў і годам пачатку рэпрэсій, без якіх не магла існаваць сацыялістычная таталітарная сістэма.

Пачалі з эканамістаў, і неабгрунтаванай крытыцы быў падвергнуты брат М. Гарэцкага – Гаўрыла, які працаваў на той час дырэктарам НДІ сельскай і лясной гаспадаркі БССР.

Цікава, што крытыка пачалася здалёк, з Масквы, з газеты «Комсомольская правда», якая, па сутнасці, павінна была асвятляць жыццё моладзі!?

У артыкуле «Кулацкая політыка под советским флагом. Тайное стало явным» («Комсомольская правда», 3 верасня 1929 г.) змяшчаўся зварот да Пленума ЦК КП(б)Б «сделать резкий поворот от того, что

бросало тень на белорусскую партийную организацию. С национал-демократизмом, невзирая на лица, надо решительно покончить!»

Гэты заклік падхапіла беларуская газета «Звезда», і 30 кастрычніка 1929 года там быў надрукаваны артыкул «Новая нацыянал-дэмакратычная вылазка», у якой крытыкаваліся М. Гарэцкі і камуністы Я. Марук, І. Цвікевіч, П. Ільючонак і іншыя за тое, што ў час палітычнай «чысткі» ўзялі пад сваю абарону Дз. Жылуновіча.

Іх дзеянні ацанілі як «вылазку класавага ворага». Марук, Ільючонак, Жылуновіч былі выключаны з шэрагаў партыі, а Гарэцкага выклікалі «для размовы» ў ЦК КП(б)Б [11]. Аб чым там з ім, беспартыйным, размаўлялі, нам невядома, але можна меркаваць, што пужалі і расказвалі аб тым, што нельга бараніць тых, на каго ёсць падазрэнні.

Пётр Васючэнка, спасылаючыся на Антона Адамовіча, піша: «У 1930 годзе, калі пачаліся першыя працэсы над «нацдэмамі», Максім Гарэцкі ўгаворваў Купалу і Коласа адмовіцца, на знак пратэсту, ад звання народных паэтаў. Колас адразу адхіліў гэтую прапанову. Купала ж вагаўся. Але яго жонка, Уладзіслава Францаўна, катэгарычна забараніла Купалу «пратэставаць» такім спосабам. Тады Гарэцкі парваў адносіны з абодвума «народнымі» [12].

Ці быў такі факт, нам невядома. Тое, што з Я. Купалам М. Гарэцкі парваў адносіны, гэты факт вядомы. А вось наконт адносін з Я. Коласам, то, на наш погляд, Пётр Васючэнка памыляецца.

Трэба зразумець становішча Я. Коласа і Я. Купалы, калі яны таксама былі пад «пільным наглядом і ціскам» ДПУ. Так, Я. Коласа органы ДПУ спрабавалі прыцягнуць да справы «Саюза вызвалення Беларусі». Яго абвінавачвалі ў «нацдэмаўшчыне», а таксама разнастайных «шкодных ухілах» у творчасці, і ён вымушаны быў каяцца ў «памылках». У 1930-я гады былі рэпрэсаваны і загінулі многія знаёмыя, калегі і сваякі Я. Коласа, у тым ліку матчын брат Язэп Лёсік і жончын брат Аляксандр Каменскі.

Летам 1930 года ў друку з'явіўся артыкул Л. Бэндэ «Шлях паэта», у якім Янка Купала абвешчаўся «ідэолагам буржуазнага нацыянал-адраджанізму». Купалу выклікалі на допыты ў ДПУ, дзе яму інкрымінавалася лідарства ў «Саюзе вызвалення Беларусі». 20 лістапада 1930 г. пасля «гутарак» у ДПУ ён зрабіў спробу самагубства, але быў выратаваны. У снежні 1930 быў вымушаны апублікаваць у «Звездзе» «пакаянны» ліст, у якім паэт прызнаецца ў «памылках» і «шкодных поглядах», абяцаў парваць з «кулацкім нацыяналістычным

адраджанізмам» і «аддаць усе свае сілы сацыялістычнаму будаўніцтву». У 1930 г. былі раскулачаны маці і сястра паэта.

Іх не арыштавалі толькі таму, што на гэта не было дазволу вышэйшага начальства.

Зараз у Інтэрнэце опублікавана «Спецсообщение секретно-политического отдела ГУГБ НКВД СССР «О ходе подготовки к I Всесоюзному съезду Союза советских писателей» 12.08.1934».

Вось што было напісана ў гэтым «спецпаведамленні»: «Характеристика состава прибывающих делегаций на съезд...

От Союза советских писателей БССР прибыла делегация в следующем составе:

делегаты с решающим голосом: Коник, Климкович, Лынько, Бронштейн, Дунец, Александрович, Купала, Колас, Чарот, Черный, Крапива, Харик, Романовская, Крапачев, Головач, Бровко.

Гости: Кульбак, Гурский, Бядуля, Шаповалов, Мурашко, Хведорович, Вайшнорес, Самуйленок, Вольский, Бровкович, Тишка Гартный и Зускинд Лев ...

2) Купала Янка – Луцкевич И. Д., белорусский народный поэт, беспартийный. Активный лидер нац[ионального] демократизма.

...Его квартира была местом постоянных сборищ нацдемов. Находился в тесной связи с осужденными членами «Б[елорусского] н[ационального] ц[ентра]» Рак-Михайловским, Жилком и др. ...Группирует вокруг себя нацдемовски настроенных.

3) Якуб Колас – Мицкевич, белорус, б[ес]п[артийный], народный поэт БССР. Бывш[ий] член Белорусского национального комитета; в 1921 г. подписал в числе других воззвание «Православным белорусам» об автокефалии белорусской церкви. Автор ряда ярких нацдемовских произведений» (захаваны правапіс дакумента з памылкамі ў напісанні прозвішчаў пісьменнікаў) [13].

Вось такія характарыстыкі былі на народных паэтаў Беларусі !?!

Першая хваля арыштаў беларускіх літаратараў па ўказанні з Масквы пачалася ў чэрвені 1930 года, і на працягу двух месяцаў былі арыштаваны больш за 50 лепшых сыноў Беларусі: А. Адамовіч, М. Азбукін, А. Бабарэка, П. Бузук, М. Грамыка, М. Гарэцкі, У. Дубоўка, А. Дудар, Я. Дыла, Ф. Ждановіч, У. Жылка, В. Ластоўскі, Я. Лёсік, С. Некрашэвіч, У. Пічэта, Я. Пушча, А. Сак, В. Шашалевіч, Б. Эпімах-Шыпіла, Аляксандр і Іван Цвікевічы, Чэслаў і Леапольд Родзевічы і іншыя.

Іх абвінавчвалі ў стварэнні і дзейнасці падпольнай арганізацыі «Саюз вызвалення Беларусі». Згодна з легендай ДПУ, яны «ажыццяўлялі арганізаванае шкодніцтва на культурным, ідэалагічным і іншых участках сацыялістычнага будаўніцтва, праводзілі антысавецкую, нацыяналістычную агітацыю, накіраваную на запаволенне тэмпаў развіцця Беларусі на сацыялістычным шляху, ставячы канчатковай мэтай адарванасці Беларусі ў этнаграфічных межах ад Савецкага Саюза і стварэнне так званай Беларускай Народнай Рэспублікі».

Можна меркаваць, што саму назву ўзялі з існаваўшай у 1914–1918 гг. украінскай арганізацыі «Союз освобождения Украины». У 1929 годзе яе міфічна стварылі (узнавілі) органы ДПУ УССР дзеля дэскрыдытацыі ўкраінскай творчай інтэлігенцыі і рэпрэсавалі каля 500 чалавек.

Большасць даследчыкаў лічыць СВБ выдумкай ДПУ БССР дзеля таго, каб расправіцца з творчай інтэлігенцыяй.

У 1988 годзе КДБ БССР у адказ на зварот Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ адказаў, што «...руплівым вывучэннем архіўных матэрыялаў не выяўлена якіх-небудзь дакументальных матэрыялаў аб верагоднасці існавання «Саюзу вызвалення Беларусі» [14].

Адчуваючы, што над ім павісла пагроза арышту, у верасні 1930 года М. Гарэцкі вырашыў крыху адпачыць і паехаў у Крым. Адтуль ён вярнуўся ў Мінск 15 ліпеня 1930 года – да дня нараджэння сына Леаніда, каб адзначыць свята ўсёй сям’ёй.

Дачка Галіна ўспамінала, што бацька «вярнуўся к 15 ліпеня, дню нараджэння Лёні. Хадзіў па справах у Дом пісьменніка. Мяне, як часта бывала, з сабой узяў. Там настойліва прасілі ўдакладніць новы адрас (як дабрацца ў тэрміновым выпадку). А праз некалькі дзён давялося развітацца з бацькам» [15].

«Тэрміновы выпадок» адбыўся праз два дні. Як сведчыць Р. Гарэцкі, які вывучаў дакументы СВБ у архіве КДБ Беларуі, 18 ліпеня 1931 года ў ДПУ БССР склалі дзве пастановы: адну – пра Максіма, другую – пра брата Гаўрылу.

18 ліпеня 1930 г. на падставе гэтай пастановы, падпісанай старшым упаўнаважаным 2-га аддзела Сікорскім, узгодненай з начальнікам СА ПП АДПУ БВА Агравым і зацверджанай намеснікам ПП АДПУ БВА Рапапортам, і ордэра № 78 супрацоўнік АДПУ Лукоўскі правёў вобых на кватэры (Мінск, вул. Заслаўская, д. 16, кв. 2), канфіскаваў розную перапіску, шэраг кніг і арыштаваў Максіма Гарэцкага.

М. Гарэцкі. Фотаздымак з турэмнай справы. 1930 г.

Пры паступленні ў турму быў зроблены «асабісты вобыск», па якім склалі пратакол, дзе адзначылі, што забраны «ремень поясной – 1; часы ручныя – 1». У гэты ж дзень М. Гарэцкі запоўніў «Анкету», у якой запісаў, што ён «научный работник и литератор», працаваў у «Белорусской Академии наук – ученый специалист терминологической комиссии».

20 ліпеня 1930 г. старшым упаўнаважаным Сакрэтнага аддзела АДПУ БВА Сікорскім складзена «Пастанова аб заключэнні пад варту абвінавачваемага» аб тым, што «дапытаны гр-н Гарэцкі Максім Іванавіч абвінавачваемы па 76 арт. К. К...». Рукою М. Гарэцкага пазначана: «20 июля допрошен не был. Расписываюсь 14 января 1931 г.» [16].

4 жніўня 1930 г. старшым упаўнаважаным Сакрэтнага аддзела Сікорскім прынята пастанова аб тым, каб Гарэцкага Максіма Іванавіча «...дапытаць у якасці абвінавачанага... у прыналежнасці да нелегальнай к-р. арганізацыі... аб чым аб'явіць яму пад распіску і даслаць адбітак гэтай пастановы да ведама пракурора». Рукою М. Гарэцкага напісана: «Гэта пастанова мне аб'яўлена 14 студзеня 1931 г.» [17].

Р. Гарэцкі ў згаданым намі вышэй артыкуле адзначае, што «з гэтых дакументаў вынікае, што М. Гарэцкі павінен быў быць дапытаны 20 ліпеня і 4 жніўня, але на самай справе, відаць, допытаў не было, што пісьменнік і падкрэслівае ў сваім подпісе. Каб у жорсткіх умовах турмы не згадзіцца са следчым нават у такой, здавалася б, зусім дробнай хлусні, а заставацца і тут прынцыповым, трэба было мець вялікую мужнасць. Як вядома, большасць падсудных пад націскам следства, якое прыняло розныя, не заўсёды дазволеныя прыёмы, згаджаліся амаль з усім, што ім было прапанавана...» [18].

Як мы бачым, М. Гарэцкі, маючы ўжо вопыт знаходжання ў турмах Літвы, вельмі ўважліва чытаў дакументы, што давалі яму на подпіс, бо лічыў, што любая дробязь будзе мець значэнне пры судовым разглядзе.

Р. Гарэцкі, вывучаючы 29-томную архіўна-следчую справу СББ, зрабіў вывад, што тых падсудных, якія не прызнавалі сябе вінаватымі, не выдумлялі, не нагаворвалі на сябе і на іншых, менш выклікалі на допыты. Відаць, таму і паказанняў М. Гарэцкага і матэрыялаў аб яго допытах у справе зусім мала.

Ёсць толькі адно паказанне аб выступленні М. Гарэцкага на сходзе, на якое шэраг арыштаваных спасылаліся на допытах.

М. Гарэцкі паказвае: «Ні з т. Ільющонкам, ні з т. Маруком, ні з т. Цвікевічам, ні з кім-небудзь іншым я не змаўляўся, ніхто не намаўляў мяне і нікога не намаўляў я. Ніводзін з паказаных таварышоў і ніхто наогул ня мог ведаць і ня ведаў, што я буду выступаць. І сам я надумаўся выступаць ужо тады, калі распачаўся сход, на якім я выступаў. Таксама я ня ведаў, хто будзе выступаць і што будзе казаць» [19].

Як бачна з гэтага пратаколу, Ільющонак, Марук, Цвікевіч паказалі на допытах, што М. Гарэцкі з імі «змаўляўся і намаўляў», што ён аспрэчваў.

Хто гэтыя людзі? Пётр Ільющонак (1891–1945), беларускі дзяржаўны дзеяч. У 1921–1922 гг. працаваў у Мінску ў наркаматах сацзабеспячэння і асветы. У 1924–1928 гг. – тэхнічны рэдактар, нам. старшыні Белдзяржвыдавецтва. У 1929 годзе выключаны з ВКП(б) у рамках кампаніі барацьбы з нацыянал-дэмакратызмам. Арыштаваны па справе «Саюза вызвалення Беларусі» і ў 1931 г. асуджаны на 10 гадоў лагераў. Паўторна арыштаваны 16.11.1937 г. і прыгавораны дадаткова да 5 гадоў лагераў. Вызвалены 4.10.1942 г. Зноў арыштаваны і асуджаны ў 1943 г. на 10 гадоў лагераў. Памёр у Тайшэтлагу. Рэабілітаваны 10.06.1988 г.

Аляксандр Цвікевіч (1888–1937), беларускі грамадска-палітычны дзеяч, гісторык, юрыст, філосаф, публіцыст. Працаваў у Наркомаце фінансаў, потым вучоным сакратаром у Інбелкульце. З 1929 г. – супрацоўнік у Інстытуце гісторыі Беларускай акадэміі навук. Арыштаваны па справе «Саюза вызвалення Беларусі» ў 1931 г., асуджаны на 5 гадоў высылкі. Паўторна арыштаваны ў 1937 г. і расстраляны ў Мінску. Рэабілітаваны па першым прыговору ў 1988 г., па другім – у 1989 г.

Пра Марука мы нічога не даведаліся.

У кнізе ўжо пісалася пра дрэнныя адносіны Дм. Жылуновіча да М. Гарэцкага, і апошняму прыходзілася нават звяртацца ў ЦК КПБ(б). Тым не менш ён выступіў на сходзе, дзе «чысцілі» Дм. Жылуновіча, у яго абарону, што пацвярджаў і ў сваіх паказаннях: «Выступіў я нечакана для самага сябе, пачуўшы, што т. Жылуновіча (а то была так званая чыстка Жылуновіча. – Р. Г.) вінавацяць у польскай арыентацыі за лацінку, і, успомніўшы, што на папярэднім сходзе, калі вінавацілі Жылуновіча за «ліст трох пісьменнікаў», выступіў т. Александровіч і сказаў, як што было. Я падумаў: мне трэба выступіць, бо якраз я падносіў т. Жылуновічу падпісваць заяву ў прэзідыум, каб пытанне пра лацінку было пастаўлена, і я ведаю, што ніякай арыентацыі на Польшчу тут не было. І я выступіў, каб сказаць пра адносіны т. Жылуновіча да лацінкі...» [20].

Лацінка, як сведчыць Вікіпедыя, неформальная, агульная назва некалькіх гістарычна існуючых сістэм запісу беларускага (кірылаўскага) тэксту ў лацінскай сістэме пісьма. Вядома, што газеты «Наша доля» і «Наша ніва» некаторы час выдавалі частку тыражу кожнага нумара лацінкай, а частку – кірыліцай. Пытанне аб тым, якая з двюх сістэм з’яўляецца больш прыдатнай, абмяркоўвалася ў прэсе ў 1920-х гг., і гэтаму пытанню была нададзена значная ўвага на Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе правапісу і азбукі, якая адбылася ў Мінску ў 1926 годзе.

Актыўным прыхільнікам лацінкі ў БССР быў Дм. Жылуновіч (Ц. Гартны), які лічыў, што можна перайсці на лацінскі алфавіт дзеля «большай прагрэсіўнасці беларускай граматыкі».

Але супраць гэтых прапановаў запярэчылі такія беларускія мовазнаўцы, як, напрыклад, Вацлаў Ластоўскі, паэт Уладзімір Дубоўка і іншыя. Аргументам прыхільнікаў кірыліцы было тое, што, паколькі Расія з’яўляецца лідэрам сусветнай пралетарскай рэвалюцыі, то і

кірылічны алфавіт ёсць аснова для пісьменства сусветнай пралетарскай культуры будучага, і беларусам нельга ад яе адмаўляцца.

І калі спачатку гэта была акадэмічная спрэчка, то к 1929 году прыхільнікі лацінкі сталі разглядацца савецкім камуністычным кіраўніцтвам як падрыўныя элементы. А органы ДПУ сцвярджалі, што лацінка ўяўляе сабой не што іншае, як «вышэйшую ступень контррэвалюцыі».

Заўважым, што Дм. Жылуновіч 16.01.1931 г. быў выключаны з партыі з фармулёўкай «за сувязь з ...нацдэмаўскімі і фашысцкімі элементамі» і арыштаваны 15.11.1936 года. Загінуў 7 красавіка 1937 года ў Магілёве.

Што датычыцца «ліста трох пісьменнікаў» – Андрэя Александровіча (1906–1963), Алеся Дудара (1904–1937) і Міхася Зарэцкага (1901–1937), які быў апублікаваны 2 лютага 1928 года ў «Савецкай Беларусі», то ён уяўляе сабой заяву, у якой «даводзілі да ведама грамадскасці рэспублікі факты зневажальных адносінаў ва ўніверсітэце да пісьменнікаў-беларусаў і фармальнага падыходу да ажыццяўлення праграмы беларусізацыі».

У канцы заявы яны напісалі: «Усё гэта зрабіла немагчымым для беларускага пісьменніка аставацца ў Беларускай дзяржаўнай універсітэце і прымусіла нас з болей у сэрцы пакінуць яго і шукаць магчымасць пашырэння сваёй асветы ў іншых навучальных установах Савецкага Саюза» [21].

Праз паўгода ў дакладзе ЦКК КП(б)Б «Ліст трох» быў аднесены да «прамых нацыяналістычных выхадак контррэвалюцыйнага характару». М. Зарэцкі і А. Дудар былі асуджаны пазасудовым органам НКУС 28.10.1937 г. як «члены антысавецкай аб'яднанай шпіёнска-тэрарыстычнай нацыянал-фашысцкай арганізацыі» да ВМП з канфіскацыяй маёмасці. Абодва 29 кастрычніка 1937 года былі расстраляны разам з вялікай групай іншых беларускіх пісьменнікаў і рэабілітаваны ў 1957 годзе.

Больш «пашанцавала» А. Александровічу. Падчас рэпрэсій 1929–1931 гг. ён выступіў супраць «нацдэмаў» (паэма «Цені на сонцы») і яму дазволілі скончыць БДУ, потым ён быў абраны член-карэспандэнтам АН БССР, працаваў дырэктарам Інстытута мовы БелАН. Падчас рэпрэсій 1937–1938 гг. яму ўспомнілі «ваганні», і ён быў арыштаваны і асуджаны. У 1947 годзе яго выпусцілі, але зноў арыштавалі ў 1949 і саслалі ў Краснаярскі край. Рэабілітаваны ў 1955 годзе.

Аднак вернемся да лёсу М. Гарэцкага. 30 кастрычніка 1930 г. супрацоўнікі ДПУ БССР Сікорскі, Аграў і Рапапорт склалі пастанову аб тым, каб «возбудить перед Президиумом ЦИКА БССР ходатайство о продолжении срока содержания под стражей обвиняемого Горецкого М. И. по 1 января 1931 г.» [22].

У час знаходжання ў турме М. Гарэцкі вельмі клапаціцца аб сваёй сям'і, аб чым сведчаць яго лісты, змешчаныя ў «Летапісе...» Так, 21 верасня 1930 года ён піша даверанасць сваёй жонцы: «Гэтым даручаю Леаніле Усцінаўне Гарэцкай атрымаць за мяне ў Беларускай акадэміі навук належную мне і дагэтуль неатрыманую мною за палову адпачыннага месяца заработную плату» [23].

7 студзеня 1931 года: «Добры дзень, мама, Лёля і дзеці!

Усё ваша атрымаў, вельмі дзякую. Хлеба прысылайце меней, а то застаецца. Яблык так многа не трэба. Наогул я сыт, думайце пра сябе. Прышлі, Лёля, яшчэ трохі рэзанае паперы» [24].

З іншых лістоў бачна, што М. Гарэцкі ў турме шмат чытае мастацкай літаратуры, па гісторыі мастацтва і філасофіі. Працягваў ён і творчую працу, бо просіць паперу.

Доўгае знаходжанне ў турме, нявызначанасць лёсу прывялі да таго, што ў момант крыўды і распачы ён 10 красавіка 1931 года піша родным ліст, дзе ёсць такія словы: «...Ліста вашага я не атрымаў. Як справы з спатканнем, таксама нічога не ведаю. Здароў, чуюся добра. Клапачуся толькі, што вам і бацькам цяжкавата жыць, але за сэрца мяне гэта ўжо не хапае, – так што і вы плаціце мне тым самым і патрошку сцюдзянейце да мяне...» [25].

Васіль Дэ Эм (Васіль Дранько-Майсюк) у артыкуле «20 нечаканых фактаў пра Максіма Гарэцкага» прыводзіць ліст М. Гарэцкага, у якім ён прапаноўвае жонцы Леаніле забыць яго: «Наогул, я прашу цябе глядзець на нашы адносіны так, што я цябе абсалютна нічым і ні ў чым ня звязваю. Ніякага незадавальнення з майго боку ня будзе»; «Я «выйшаў у тыраж», а табе таксама не пад сілу цяжкі воз матэрыяльных клопатаў ды яшчэ ў цяжкім маральным стане (...) будзь шчыра са мною (...) Хто за табой ухажвае? Можаш пагуляць; «Няхай пра яго [Максіма Гарэцкага – В. Дэ Эм] ня думаюць, няхай пра яго не клапаціцца. Каб ня быў ён ім зубам, што ные і ные... трэба менш пра яго думаць. Трэба ісці сваім шляхам» (захаваны правапіс таго часу» [26].

У тыя гады была такая «практыка», калі жонкі, дзеці адмаўляліся ад сваіх арыштаваных мужоў і бацькоў (часта з іх поўнай згоды), каб не падвяргацца пераследам. Але ў жонкі М. Гарэцкага ніколі нават не было

думкі пра гэта. Нездарма праз некалькі гадоў ён казаў дачцэ: «Запомні, – яна святая! – і паўтарыў: – Святая!» [27]. Мы ведаем, што яго сям’я засталася з ім да канца

Р. Гарэцкі, аналізуючы дакументы справы «Саюза вызвалення Беларусі», робіць выснову, што «...Максім Гарэцкі абвінавачванняў у адносінах да сябе не прызнаў і не даў адмоўных паказанняў ні на каго другога» [28].

Можна меркаваць: усе затрыманыя планавалі, што на судовым працэсе яны дакажуць сваю невінаватасць і абсурднасць тых абвінавачванняў, якія ім прыпісвалі.

Аднак, як лічыць гісторык Э. Іофе, «...арганізаваць працэс па прыкладзе «СВУ» (Саюза вызвалення Украіны – У. Л.) не ўдалося. У лісце ў Палітбюро ЦК ВКП(б) ад 15 снежня 1930 г. К. В. Гей (першы сакратар ЦК КПБ(б) – У. Л.) выказаўся за заканчэнне справы СВБ «пастановай калегіі АДПУ, не ствараючы судовага працэсу» [29].

10 красавіка 1931 г. рашэннем калегіі АДПУ вынесены несудовы прыгавор 86-ці асуджаным па справе «Саюза вызвалення Беларусі».

У спісе асуджаных пад № 39 пазначаны: «Горецкий М. И. – 37 лет, белорус, белорусский писатель, ученый специалист БАН:

а) в период с 1924 г. по день ареста состоял в литературной группе к/р организации «СВБ» и проводил задачи этой организации;

б) направлялся центром организации в Горки для работы по созданию филиала в Горецкой СХА, т. е. совершил преступление, предусмотренное ст. 76, применительно к ст. 64 УК БССР (ст. 58–11, применительно к ст. 52-2 УК РСФСР). Виновным себя не признал» [30]. М. Гарэцкага асудзілі да 5 гадоў высылкі ў Вятку.

З 10 сакавіка па 25 чэрвеня 1931 года ён знаходзіўся ўжо ў перасыльнай турме, адкуль быў адпраўлены ў Вятку.

ВЯТКА

(чэрвень 1931 г. – жнівень 1935 г.)

М. Гарэцкі апынуўся ў Вятцы ў канцы чэрвеня 1931 года. У той час там жыло больш за 73 тысячы чалавек. У 1929 годзе ў СССР адбылася адміністрацыйна-тэрытарыяльная рэформа і было ліквідавана дзяленне краіны на губерні, паветы і воласці. Замест іх уведзены абласное, краявое і раённае аддзяленні. Вяцкая губерня была ліквідавана, а яе тэрыторыя ўвайшла ў склад Ніжагародскага краю. Горад Вятка стаў спачатку акруговым, а затым раённым цэнтрам.

Працавала тут некалькі машынабудаўнічых і рамесных прадпрыемстваў, Вяцкі зоатэхнічны (ветэрынарны) інстытут. Ужо пры жыцці там М. Гарэцкага, у 1934 годзе, у горадзе ўпершыню з'явіўся рэгулярны грамадскі транспарт: на вуліцы выйшлі першыя аўтобусы.

Вятка славілася сваёй бібліятэкай ім. А. І. Герцэна (Герцэнка – так з любоўю называлі яе чытачы). Яна была адкрыта ў 1837 годзе пры непасрэдным удзеле А. Герцэна і налічвала ў той час каля 600 тыс. тамоў. Яе часта наведваў М. Гарэцкі: чытаў кнігі, пісаў там свае творы і лісты родным.

Вятка

Першы ліст М. Гарэцкі адправіў жонцы з Вяткі 25 чэрвеня 1931 года. У ім ён паведамляў: «...Пішу на пошце, кватэры яшчэ не маю. ...Са мною яшчэ Нічыпар Чарнушэвіч (1900–1967 – беларускі паэт, перакладчык, драматург, у 1931–1935 гг. – супрацоўнік газеты «Вятская правда» – У. Л.) ...Нічога мне пакуль што не прысылай. Потым пра ўсё напішу, а цяпер толькі – караценька, а то трэба ісці шукаць начлегу. ...Цалую моцна. Ма.» [1].

У зборніку «Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы» змешчана некалькі лістоў, адпраўленых М. Гарэцкім сваёй сям'і і родным. Чытаючы іх, мы бачым, з якімі цяжкасцямі сутыкнуўся

пісьменнік і як ён з гонарам, дзякуючы самаадданасці выбранаму шляху служэння Радзіме, выходзіць з іх. 30 чэрвеня 1931 года ён піша: «...Усё хадзілі (я і Чарнушэвіч), шукалі кватэру і працу. Памяшкання так яшчэ і не знайшлі, жывём часова на вышках, на другім, недабудаваным паверсе дома А. Ф. Палкіна, № 24, па Хлынаўскай вуліцы, далёка ад цэнтру. Плата за такую кватэру па 10 руб. у месяц з кожнага. ...Я здароў, загарэў, папраўляюся. Прадукты тут дзешавы, як усе кажуць» [2].

Як мы бачым, больш як за тыдзень М. Гарэцкі не меў ні працы, ні прытулку. У свой час былыя ссыльныя апавядалі аўтару гэтай кнігі, што аддзелы кадраў прадпрыемстваў баяліся браць на працу ссыльных. Тое самае можна казаць і пра гаспадароў кватэр, якія мелі лішнюю жылую плошчу. Яны не хацелі браць на кватэру ссыльных, каб не выклікаць на сябе падазрэнне.

Бібліятэка імя А. Герцэна

Дачка Галіна ўспамінала, што спачатку «...бацька працаваў землякопам. Будаваў стадыён. Некаторы час капаў і вазіў пясок на пабудове лазні ў другім канцы горада» [3]. Гэта праца была для яго вельмі цяжкая, улічваючы раненні, атрыманыя на фронце.

У 1931 г. у Кіраве было пачата будаўніцтва фабрыкі навучальных дапаможнікаў. І 17 жніўня 1931 года ён пачаў працаваць чарцёжнікам на гэтай фабрыцы ў аддзеле капітальнага будаўніцтва.

А яшчэ раней, 20 ліпеня, М. Гарэцкі знайшоў паста-янную кватэру. Сваім бацькам ён піша: «З учорашняго дня перайшоў ужо на пастаянную кватэру. Пакойчык, хоць прахадны, але чысценькі, светлы, вясёлы. І ў камхозкім доме, дык недарагі. Суседзі – людзі добрыя, прыветныя» [4].

З лістоў бачна, што ён вельмі клапаціцца аб становішчы сваёй сям’і, яе матэрыяльным стане, здароўі жонкі і дзяцей. І калі пачаў атрымліваць больш-менш добрую зароботную плату, пасылае ім грошы. Пасылаў ён грошы і пасылкі з рэчамі бацькам у Малую Багацькаўку.

Трэба сказаць, што ў 1931 годзе ўлады яшчэ не ўжывалі такія меры, як арышт жонак зняволеных і адпраўку іх у АЛЖЫР (Акмоленскі лагер жонак здраднікаў радзімы), а дзяцей, часта са зменай прозвішчаў, – у дзіцячы дом.

Таму жонцы М. Гарэцкага яшчэ давалі магчымасць выдаваць кнігі і рабіць пераклады. Так, у 1930–1933 гг. выйшлі яе кнігі «Андрэйка», «Перамога», «Сталёвы конь», «Лявонка», «Валуй – камісар часоў Кераншчыны», «Падарожніца», «Бяздзетуха», «Апавяданні», пераклады на беларускую мову аповесцяў В. Забайкальскага, А. Іркутава Я. Хазіна, С. Заяцкага, Г. Краўса, Ш. дэ Кастэра. Вядома, што за гэтыя кнігі і пераклады плацілі ганарары, а таксама яна ўладкавалася працаваць лабаранткай, а потым статыстыкам.

Не пакінуў сям’ю ў гэты цяжкі час (а гадаўся там яшчэ і Славік – сын брата Гаўрылы, які быў рэпрэсаваны) Якуб Колас. Дачка Галіна ўспамінала: «Якуб Колас, даведаўшыся ад мамы ў 1931 годзе, што бацька наш паедзе на пяць гадоў у горад Вятку, стараўся суцяшаць, наведваў нас. Прыходзілі жонка яго Марыя Дзмітрыеўна і брат яе Аляксандр Дзмітрыевіч... Пісала ў Вятку мама: «Кланяецца табе Жыта і краскі палявыя». Жыта – Якуб Колас. Канстанцін Міхайлавіч прыносіў нам яблыкі з свайго саду, чытаў маме «Адшчапенца» (аповесць была надрукавана ў 1932 г. у «Полымі» – У. Л.) [5].

Дачка Галіна ўспамінала таксама, што наведвалі іх пісьменнік Васіль Шашалевіч, землячка з в. Курманава Маня Іваноўская (у 1966 годзе яна стала Героём Сацыялістычнай Працы), Ванда Лёсік, Дамініка Пратасевіч, Надзея Кісякова. Падтрымліваў родны брат М. Гарэцкага – Парфір, які тады вучыўся ў Мінску.

М. Гарэцкі вельмі турбаваўся за лёс жонкі і дзяцей, асабліва калі даведаўся, што калі ў верасні 1931 года Леаніла паступіла на работу лабаранткаю, то «...на другі дзень, калі яна стаяла пры сушылнай шафцы, ад няспраўнае работы прымуса набралася ў шафцы шмат газаў і здарыўся выбух. Медзяны корак трапіў ёй у левае вока... Вока засталася цэлым, толькі ад моцнага ўдара закрылася павека...» [6].

У 1932 годзе з лістоў бачна, што М. Гарэцкі меў намер прасіць змяніць яму месца высылкі. 19 сакавіка ён піша жонцы: «Наконт заявы аб пераездзе ў іншы горад (Смаленск, Бранск, Цвер?) ці якой палёгцы – не ведаю» [7]. 29 красавіка: «З Смаленскам згаджаюся, – каб толькі дазволілі. Я там жыву бы ўжо й заўсёды, бо ў Мінск мяне зусім не цягне. Але ці дазваляць? Можна, прыйдзеца бавіць час у Вятцы ці яшчэ дзе далёка, аж пакуль не адчыніцца простая дарога да Вільні. Туды б я таксама паехаў. Але, ізноў жа, калі тая дарога будзе?» [8].

Ці падаваў ён у органы ДПУ заявы аб змене месца высылкі, з лістоў невядома, але можна меркаваць, што М. Гарэцкі ўжо шкадуе, што ў свой час пераехаў у Беларусь, таму і піша, што паехаў бы і ў Вільню, гэта значыцца за мяжу.

У гэты час М. Гарэцкі сябраваў з Нікіфарам Чарнушэвічам і з Адамам Бабарэкам (1899–1938) – беларускім прэзікам і літаратуразнаўцам, які высылку адбываў спачатку ў г. п. Слабадское Кіраўскай вобласці, а з канца 1934 года ў Вятцы, дзе працаваў бухгалтарам, а таксама з Уладзімірам Пічэтам (1878–1947), беларускім гісторыкам, археолагам, педагогам, акадэмікам АН БССР, які ў 1931 годзе таксама адбываў высылку ў Вятцы і працаваў рахункаводам. Вядома, што ён жадаў пасяліцца ў той жа кватэры, што і М. Гарэцкі, але гаспадар кватэры яму адмовіў [9].

Нягледзячы на неспрыяльныя жыццёвыя абставіны, М. Гарэцкі не пакідаў творчай працы. 3 лютага 1932 года ў сваім лісце да сям’і ён пісаў: «Заўтра ў Задумекуса выхадны дзень. Зараз ляжа Задумекус ў свой аблезлы човен і панясецца на выспу Патмос...» [10].

Як вядома, Патмос – грэчаскі востраў у Эгейскім моры. Гэта адно з галоўных святых месцаў хрысціянскага свету. Там апостал Іаан Багаслоў атрымаў «Адкрыццё» і запісаў яго ў кнігу, якую сёння ўвесь свет ведае як «Апакаліпсіс».

Дачка Галіна ўспамінала, што «выспай Патмос» называў ён творчасць. «Выспа Патмос сэрца мацуе...» – казаў [11].

Ужо 16 кастрычніка 1931 года М. Гарэцкі піша жонцы: «...Як будзе час, вышлі мне, Лёля, бандэроллю мае нататкі пра «Віленскіх

камунараў» (калі іх табе вярнулі з усімі рукапісамі), можа, я іх тут падрыхтую для друку (а напішу і па-руску, і па-беларуску – дзе-небудзь прымуць)» [12].

Далей, чытаючы лісты, мы бачым, што над гэтай кнігай М. Гарэцкі актыўна працаваў. Так, 17 лістапада 1931 года ён піша: «...Учора атрымаў рукапіс «Віленскіх камунараў». Вялікі дзякуй за высылку... Учора засеў за «Віл. камунар.» [13].

20 лістапада 1931 г.: «Цяпер якраз прыводжу да ладу рукапіс «Камунараў».

28 лістапада 1931 г.: «...Працую над «Камунарамі», пішу ў форме нарыса» [14].

10 снежня 1931 г.: «...Канчаю апрацоўваць «Камунараў». Цяжка мне іх пісаць для друку, усё баюся, каб не зрабіць якой памылкі ў асвятленні» [15].

16 снежня 1931 г.: «...канчаю апрацоўваць «Віленск. камунар». Нічога выйшаў нарыс, але папрацую яшчэ».

27 снежня 1931 г.: «...Камунараў» напісаў, але нешта незадаволены ўжо. Хай паляжаць» [16].

4 студзеня 1932 г.: «...дзякуй і табе, Галінка. Я быў вельмі рад, што і ты адгукнулася. Маладзец, што пасабляеш маме і насіла заказную бандэроль. Гэта, мусіць, другая, што я ўжо атрымаў. Я па тых рукапісах напісаў цікавую гісторыю, калі-небудзь прачытаеце. Там пра Вільню, дзе вы нарадзіліся, і пра віленскіх камунараў...» [17].

У жніўні 1933 года М. Гарэцкі пасылае рукапіс «Віленскіх камунараў» у выдавецтва ў Мінск. У «Летапісе...» ёсць такія асабісты запіс пісьменніка: «Паслаў рукапіс «Віленскіх камунараў». Па-руску не перапісаў. Няма грошаў і паперы. Забаранілі карыстацца машынкаю. УШ. 33.» [18].

Як вядома, адказу з Мінка ён не атрымаў. Мабыць М. Гарэцкі не ведаў, што быў загад, хутчэй за ўсё вусны, асуджаных пісьменнікаў не друкаваць.

Сям'я Гарэцкіх. Вятка. 1934 г.

Дачка Галіна ўспамінала, што бацька паслаў рукапіс «Виленские воспоминания» і ў Маскву: «Рукапіс быў прыняты «К рассмотрению 10/III.1935 г.». Вярнулі яго з рэцэнзіяй літкансультанта Ільінскага, які ці то зрабіў выгляд (як думаў бацька), ці то сапраўды паверыў, што сам аўтар і ёсць галоўны герой твора, і даў цэлы шэраг парад. Галоўнае – пісаць «не выпячываюя роли автора в первом лице, а рассказать, как было» [19].

Яшчэ дачка Галіна ўспамінала, што «маці казала, што бацька задумаў грунтоўна перапрацаваць «Виленские воспоминания», хацеў зрабіць галоўнымі героямі кіраўнікоў рэвалюцыйнага руху. Маці сказала, што не мог ён не пісаць» [20].

Можна меркаваць, што, як бы ні перарабляў сваю кнігу М. Гарэцкі, і ў Маскве яе не хацелі друкаваць. Літкансультант, якому трапіў на рэцэнзію гэты рукапіс, мог пацікавіцца ў Мінску: а хто такі аўтар – Максім Гарэцкі? Дзе яму адказалі: ссыльны «нацдэм». Можа, літкансультант не хацеў пісаць пра гэта аўтару і таму напісаў па сутнасці адмоўную рэцэнзію.

Былі ў М. Гарэцкага ў той час і хвіліны адчаю. 29 красавіка 1932 г. ён піша: «Часам находзіць на мяне вялікая злосць і крыўда, што фактычна адкінулі мяне ад літарацкае работы, як апошнюю непатрэбшчыну. Бо ці ж магу я ў сваіх цяперашніх умовах пісаць?

А няўжо ж я так – там нічога не варты, нават з самага левага пункту погляду? І вось надоечы напісаў у Менск начальніку ГПУ, каб вярнулі мне мае затрыманыя рукапісы. Але хто там пачуе мой голас, калі я не пісьменнік, якога б нехта цаніў як пісьменніка?...» [21].

«Віленскія камунары» падрабязна прааналізаваны беларускімі літаратуразнаўцамі. Спынімся толькі на некаторых пытаннях.

Кніга была надрукавана ўпершыню ў Беларусі ў 1963 годзе ў часопісе «Полымя», калі адшукаўся рукапіс кнігі ў фондах бібліятэкі АН Літоўскай ССР у лютым 1961 года. Як вядома, М. Гарэцкі пасылаў яго ў выдавецтва ў Мінск. Як жа ён трапіў у Вільнюс? Можна выказаць меркаванне, што ў час Вялікай Айчыннай вайны ці пасля яе нехта падабраў гэты рукапіс у былым памяшканні выдавецтва. І, бачачы, што рукапіс мае назву «Віленскія камунары», вырашыў адаслаць ці перадаць яго ў Вільню.

Аднак гэта толькі меркаванне. На гэта пытанне павінны даць адказ даследчыкі творчасці М. Гарэцкага.

Другое пытанне. Чаму М. Гарэцкі назваў свой раман-хроніку «Віленскія камунары»? Слова «камунар» мае шырокае значэнне: гэта ўдзельнік Парыжскай камуны і баец частак адмысловага, часам ваеннага прызначэння ў 1917–1925 гг., нарэшце камунар – удзельнік камунарскага руху, сябра камуны. Дарэчы, рускі варыянт кнігі М. Гарэцкі назваў «Виленские воспоминания».

Але калі кнігу выдалі ў Маскве ў 1966 годзе, то наогул яе назвалі «Виленские коммунисты», хаця камуністы і камунары – гэта не адно і тое ж.

Як мы ужо адзначалі, М. Гарэцкі, вярнуўшыся з Літвы на Беларусь, не стаў пісаць творы, прысвечаныя «будаўніцтву сацыялізма». А вось напісаць твор пра падзеі, якія адбыліся на яго вачах, ён вырашыў. Чаму? Ёсць думка некаторых літаратуразнаўцаў, што праца над гэтым творам «...была пэўным часовым кампрамісам з боку аўтара. Асвятляючы тэму рэвалюцыі, ствараючы вобразы камуністаў як мужных і адважных барацьбітоў, змагаюў за светлую будучыню, Максім Гарэцкі імкнуўся не толькі сцвердзіць сябе як пісьменніка, але і паказаць сваю прыхільнасць да рэвалюцыйных ідэй, чым спадзяваўся выклікаць давер у высокапастаўленых асоб, якія маглі б змяніць яго трагічны лёс» [22].

Рукапіс романа-хронікі “Віленскія камунары” на рускай мове

Магчыма, гэта і так. Але трэба адзначыць, што пачаў ён пісаць гэты твор яшчэ да свайго арышту і лёс яго яшчэ не быў такі трагічны. Праўда, М. Гарэцкі, мабыць, ужо пачаў разумець, што пры большавіках свабоды творчасці не будзе. Гэта паказала гісторыя з публікацыяй запісак М. Гарэцкага «На імперыялістычнай вайне», калі, як сведчыць Т. Голуб, Галоўлітам (цэнзурай – У. Л.) былі зняты асобныя кавалкі тэксту» [23].

А, як мы ўжо адзначалі, «Зборнік апавяданняў», падрыхтаваны ў 1928 г., наогул не пабачыў свет.

Што датычыць «прыхільнасці да рэвалюцыйных ідэй», то можна меркаваць, што яе ў М. Гарэцкага, аўтара аповесці «Дзве душы», ужо даўно не было.

На наш погляд, М. Гарэцкі вырашыў напісаць твор на гэту тэму, бо ён быў непасрэдным сведкам падзей, якія адбываліся ў Вільні ў той час. Відаць, ён яшчэ раз хацеў паказаць супярэчлівасць таго часу, калі ў кастрычніку 1917 года большасць простага народа падтрымала бальшавікоў, а потым пачынала разумець, што іх ідэалы і лозунгі – гэта адно, а практыка – зусім іншае.

Яшчэ трэба адначыць, што ў час працы над кнігай у М. Гарэцкага мяняліся планы наконт жанру гэта твора. Часта ў лістах да жонкі ён некалькі разоў называе свой будучы твор нарысам. Калі пільна паглядзець на рукапіс варыянта «Віленскіх камунараў» на рускай мове, то можна заўважыць, што ў адным варыянце М. Гарэцкі піша «Отрывок из семейной хроники», у другім – «Повесть-хроника».

20 лістапада 1931 года ў лісце да жонкі М. Гарэцкі пісаў: «...приводжу да ладу рукапіс «Камунараў». Яшчэ канчаткова не ведаю, у якім плане напішу. Ці гэта будзе нешта падобнае да нарыса ці да нейкае сыраватае повесці з розных абразкоў і сцэнак» [24].

У канчатковым варыянце ён быў надрукаваны як раман-хроніка. Праўда, для гэтага спатрэбілася больш за 30 гадоў.

З яго лістоў бачна, што над «Віленскімі камунарамі» М. Гарэцкі пачаў працаваць яшчэ ў Мінску. Таму трэба ўдакладніць і дату напісання гэтага твора, бо некаторыя літаратуразнаўцы лічаць, што ён напісаны ў 1931–1932 гг.

Большасць аспектаў кнігі падрабязна прааналізавана літаратуразнаўцамі, але звернем увагу на тое, як М. Гарэцкі апісвае нямецкую акупацыю: па-першае, гэта абыякавасць да мірнага насельніцтва, якое памірае ад голаду, па-другое, бязлітаснае рабаўніцтва нацыянальных багаццяў і высечка запаведных лясоў Белавежскай пушчы. Па-трэцяе, гвалтоўны вываз на рабскую працу ў Нямецчыну працаздольных.

Сярод простых грамадзян і гісторыкаў ёсць думка, што канцлагеры, акружаныя дротам, па якім ідзе электрычны ток і дзе была рабская праца, прыдумалі ў Германіі пры фашыстах. Не, гэта фашысты ўзялі на ўзбраенне метады мілітарысцкай Германіі і толькі дабавілі газавыя камеры і крэматорыі.

І яшчэ. Раман-хроніка цесна звязаны з «Камароўскай хронікай», над якой М. Гарэцкі працаваў некаторы час адначасова. Вядома, што 6 мая

1964 года секцыя перакладчыкаў Саюза пісьменнікаў праводзіла пасяджэнне, прысвечанае перакладу «Віленскіх камунараў» на рускую мову. На гэтае мерапрыемства быў запрошаны брат пісьменніка Г. Гарэцкі. Ён аб гэтым пасяджэнні ў лісце да жонкі пісьменніка Леанілы пісаў: «А. Р. Гатаў (1913–1972, ураджэнец Мінска – У. Л.) сказаў караценькую ўступную прамову і прачытаў 6–7 кавалкаў, пераважна з першае часткі... Потым папрасілі мяне сказаць пра брата. Гаварыў я караценька аб месцы «Віленскіх камунараў» у літаратурнай творчасці Максіма. Адзначыў, што гэты раман як бы мадэль вялікай эпапеі «Камароўскай хронікі» [25].

З лістоў М. Гарэцкага мы бачым, што над «Камароўскай хронікай», якую ён лічыў сваёй галоўнай кнігай, ён прадоўжыў працу ў пачатку 1932 года. 9 лютага 1932 года ён піша жонцы: «...Калі будзеш мець час, Лёля, вышлі мне заказной бандэроллю мой сшытак «Кронікі», што да 15-га года. Хоць я яе трохі спарадкую...» [26].

26 лютага 1932 года: «Добры дзень ці, праўдзівей, ноч, бо першая гадзіна ночы з 25 на 26. Запісаўся «Кронікаю». Атрымаў бандэроль, надта вам дзякую. Як быццам роднае нешта маё прыйшло да мяне ў хату. І хоць усімі сіламі хачу скараціцца, каб хутчэй, і хапаюся, але прыемна мне, і радуся, што на лад пісанне маё патрошку пайшло. Калі ласка, прыйшлі, Лёля, яшчэ матэрыялы да 1913 і 1914 гг.» [27].

29 красавіка 1932 года: «...Каб толькі мне напісаць гэтую сваю «Кроніку». Гэта была б рэч, што на працягу пэўнага часу нейкую цану мае...» [28].

8 мая 1932 года: «...Праўда, працаваць прыходзіцца здорава. А таму і рад. Толькі што малавата застаецца часу на пісанне. Але тое-сёе раблю і са сваёю «Кронікаю». Упарадкаваў «1915 год» [29].

Летам 1931 года Леаніла паехала ў Вятку пабачыцца з мужам, а дзяцей пакінула ў родных у Малой Багацькаўцы.

А праз год і ўся сям'я пераехала ў Вятку. Там Леаніла ўладкавалася на працу спачатку сакратаркай, а потым выхавальцай у дзіцячы сад.

Змяніў працу і М. Гарэцкі. У студзені 1930 года пры Вяцкім гарадскім камунальным адзеле была арганізавана рамонтна-будаўнічая кантора «Вяткомстрой» для вытворчасці рамонтна-будаўнічых работ. Там з канца лістапада 1932 года ён пачаў працаваць тэхнікам-калькулятарам. Сям'я атрымала яшчэ адзін пакой.

Перад самым канцом высылкі, 7 мая 1935 года, прыйшлося М. Гарэцкаму яшчэ раз змяніць месца працы. Ён быў залічаны на

«...должность техника по учёту и отчётности сектора гражданского строитель. Земель. треста в г. Кирове» [30].

5 снежня 1934 года ў памяць аб С. Кіраве прэзідыум УЦВК прыняў пастанову аб перайменаванні горада Вяткі ў горад Кіраў і ўтварэнні Кіраўскага краю з цэнтрам у горадзе Кіраве.

Але, нягледзячы на тое, што абодва яны працавалі, жылі галодна. Дачка Галіна ўспамінала, што аднойчы бацька «...прынёс грака, некім забітага. Мама зварыла яго ў супе, падсыпаўшы прасяных крупак. Сама есці не змагла. Тата пакаштаваў толькі, а мы, дзеці, усё з’елі» [31].

Жонка Леаніла ва ўспамінах «Памятка» пісала: «Жылося цяжка. Працавалі мы абое, многа, а дастатку не было. Стамляліся, нерваваліся... Суседзі па дому (двухпавярховым) адносіліся да нас добра, нават з паважаннем. У Вятцы прызвычаліся да палітычных ссыльных. Ніхто не забараняў сваім дзецям гуляць і дружыць з Галяй і Лёнем. Такія ж адносіны былі да іх у школе. Але для Максіма становішча ссыльнага было маральна цяжкім. Штотыдзень ён хадзіў на рэгістрацыю ў камендатуру. Балюча калола сваё прозвішча ў спісах лішэнцаў у часе выбараў у мясцовыя Саветы.

...Найбольш балела Максіму тое, што, колькі ні прасіў, не мог атрымаць дазвол з’ездзіць у наведкі да бацькоў на Беларусь. ...Маці ніяк зразумець не магла: не сядзіць жа сын у вастрозе, ходзіць вольна, жыве з сям’ёй, працуе, нават часам грошы ім пасылае, а ўсё не едзе. Чакала, чакала і не дачакалася. Падняла цяжкі кошык з бульбай, надарвалася і памерла ў пачатку сакавіка 1935 года. Якім вялікім горам была гэтая смерць для Максіма. Я і дзеці, як унукі, плакалі ад жалю. А чым маглі мы ўцешыць Максімава няўцешнае гора. Ён умеў насіць свой боль у сабе. Трэба было жыць і працаваць» [32].

Дачка Галіна ўспамінала, што «на цёмна-шэрых лісточках паперы засталіся бацькавы словы роспачы:

Ратуй мяне, выспа Патмос! Ратуй!

Словы мае – слёзы мае.

...Больш яе не ўбачыш ніколі.

Ніколі не пацалуеш.

Ніколі да яе не прытулішся.

Яе ласкаю жывою не сагрэешся» [33].

У ліпені 1935 года скончыўся пяцігадовы тэрмін высылкі М. Гарэцкага. Яшчэ раней, 25 мая 1935 года, НКУС па Кіраўскім краі была складзена «Характарыстыка на ссыльнага Горецкаго Максима

Ивановича». У ёй было адзначана: «За время отбывания ссылки, срок которой кончается 18.VII.35 г., Горецкий вёл себя в разговорах чрезвычайно осторожно и сдержанно, однако от своих убеждений «национал-демократа» не отказался» [34].

Як чэкісты вызначылі, што ён не адмовіўся ад сваіх перакананняў, сказаць цяжка. Хутчэй за ўсё гэта маглі ім данесці тыя, з кім М. Гарэцкі меў сувязі і размаўляў аб жыцці і творчасці.

Праз месяц, 14 чэрвеня 1935 года, упраўленнем НКУС па Кіраўскім краі ў НКУС СССР была адаслана папера: «Препровождается материал и архивное дело на оканчивающего 18 июля 1935 г. гр. Горецкого Максима Ивановича... Не позднее 25 июня 1935 г. сообщите в УСО ГУГБ НКВД, будет ли нами пересмотрено дело» [35].

Як вядома, УСО ГУГБ НКВД – гэта Улікова статыстычны адзел Галоўнага ўпраўлення дзяржаўнай бяспекі Наркамата ўнутраных спраў.

Чаму адтуль павінны былі паведаміць, ці будзе перагледжана справа М. Гарэцкага, нам невядома. Можна толькі меркаваць, што яму маглі, як і некаторым ссыльным, прадоўжыць тэрмін высылкі. Бо мы бачым, што ён, на думку кіраўскіх чэкістаў, ад сваіх перакананняў «нацыянал-дэмакрата» не адмовіўся.

Між тым 21 ліпеня 1935 года М. Гарэцкаму была выдадзена даведка аб яго вызваленні. У ёй было напісана, што «...он отбывал меру Социальной защиты в г. Кирове и освобождён 21-го июля 1935 года по отбытии меры Соцзащиты». Видом на жительство служить не может» [36]. А на наступны дзень ён атрымаў пашпарт тэрмінам на тры гады.

Як успамінала яго жонка Леаніла, «...можно было падацца бліжэй да межаў Беларусі, да родных. Ехаць у Менск шукаць там работы ён не адважыўся, бо ведаў адносіны ўладаў, ды і некаторых пісьменнікаў да сябе» [37].

Мабыць, М. Гарэцкі не ведаў яшчэ, што якраз у гэты час у газеце «Літаратура і мастацтва» (31 мая 1935 г.) быў надрукаваны артыкул В. Вольскага «Нацдэмаўская тэатральная крытыка», у якой згадваўся М. Гарэцкі [38].

Як вядома, М. Гарэцкі вырашыў паехаць пачаць новае жыццё ў Смаленску, дзе жыў і працаваў у 1917–1918 гады. Да таго ж побач была Беларусь і яго родная вёска Малая Багацькаўка.

КІРАЎ

(жнівень 1935 г. – кастрычнік 1937 г.)

У жніўні 1935 года Максім Гарэцкі прыехаў у Смаленск. Там ён планаваў знайсці працу.

Яго жонка Л. Чарняўская ў «Памятцы» ўспамінала: «Паехаў у Смаленск, вырашыў стаць настаўнікам. Засушыла яго і абрыдла складанне каштарысаў. Хацеў бы абсталявацца ў Смаленску, але пляма экс-ссылнага ляжала на ім. Акрамя таго, школы былі ўжо ўкамплектаваны ў большасці. Паслалі Максіма Іванавіча ў гор. Карачаў. З'ездзіў туды, дужа не спадабалася. Горад здаўся брудным, пыльным. Вярнуўся зноў у Смаленск у аблана прасіць новага прызначэння. Там пазнаёміўся з загадчыкам Пясочанскага райана.

У сярэдняй школе пасёлка не было настаўніка літаратуры для старэйшых класаў, і там запрапанаваў ён Максіму работу» [1].

У той жа дзень, як сведчыць даследчык М. Льюкевіч, які знайшоў у Дзяржаўным архіве Смаленскай вобласці некалькі дакументаў, што датычацца працы М. Гарэцкага настаўнікам, ён піша заяву:

В Обл. ОНО Западной области
Максима Ивановича Горецкого

Заявление

Согласно устной договорённости, прошу направить меня преподавателем языка и литературы в г. Песочню в полную среднюю школу. Все документы имею при себе.

М. Горецкий, 31 августа 1935 г.

Смоленск» [2].

Там жа атрымаў накіраванне на працу настаўнікам рускай мовы і літаратуры ў сярэдняй школе гарадскога пасёлка Пясочня (пазней г. Кіраў).

У яго справе знаходзіцца накіраванне аблана Заходняй вобласці:

Завед. Песочинским РОНО

На основании Вашей личной договоренности с тов. Горецким М. И., направляем его в Ваше распоряжение для использования в качестве учителя Песочинской средней школы.

Зам. Зав. школьн. сект.

На гэтым накіраванні накладзена рэзалюцыя: «Зачислить в среднюю школу с 1/IX.35 г.» [3].

Да гэтага М. Гарэцкі звярнуўся ў НКУС Заходняй вобласці з пытаннем, ці можна яму жыць на Смаленшчыне і працаваць настаўнікам. Следчаму ў 1937 годзе ён паказаў: «Прежде чем просить направления на работу, я обратился в НКВД (в Смоленске); препятствий не было» [4].

Быў гэта яшчэ 1935 год, і органы НКУС палічылі, што былы ссыльны можа працаваць настаўнікам. Але, як мы ўбачым далей, «пад пільны нагляд і распрацоўку ўзялі».

Як вядома, вышэйшай педагагічнай адукацыі М. Гарэцкі не меў, таму да дакументаў ён прыклаў выпіску з «Литературной энциклопедии», якая была надрукавана ў Маскве ў 1930 годзе і была падрыхтавана да друку Камуністычнай акадэміяй.

Мабыць, гэтага дакумента было недастаткова. Таму ў лістападзе 1936 года ён адпраўляе ліст у архіў Беларускага сельскагаспадарчага інстытута, у якім просіць загадчыка архіва пацвердзіць, што «Горецкий Максим Иванович был доцентом по кафедре белорусоведения, заведовал кафедрой, с начала (или с февраля) 1926 г. до августа 1928 г.»

І далей ён паведамляе, навошта яму патрэбна гэтая даведка: «Вот эти сведения мне и нужны (что был избран доцентом, заведовал кафедрой, был зачислен научным работником известной категории и т. д.). Эти сведения заменяют документы об образовании, что тоже предусмотрено законом. Итак, что сможете, то и пришлите, только поскорее.

М. Горецкий» [5].

Ці атрымаў ён даведку з Горак, нам невядома. Але, відаць, з-за таго, што ён не меў вышэйшай адукацыі, адчуваў сябе не вельмі ўтульна ў педагагічным калектыве. Да таго ж і аплата працы ў тых, хто меў адпаведную адукацыю, была вышэйшай.

Таму была ў яго думка атрымаць дыплом аб вышэйшай адукацыі. Л. Чарняўская ўспамінала, што летам 1937 года М. Гарэцкі падаў заяву «...у педінстытут, каб дазволілі здаць экстэрнам экзамены на атрыманне дыплама аб сканчэнні інстытута» [6].

Што ўяўляла Пясочня, куды паехаў на працу М. Гарэцкі? Гэты населены пункт быў цэнтрам раёна Бранскай акругі Заходняй вобласці. І толькі 19 снежня 1936 года пасёлак Песочня атрымаў статус горада і новае імя – Кіраў, у гонар С. М. Кірава. Як мы бачым, пры жыцці М. Гарэцкага Вятка атрымала назву Кіраў, тое самае і з Пясочняй.

Пасёлак складаўся з некалькі раёнаў – былых больш дробных пасёлкаў. Адным з такіх раёнаў была чыгуначная станцыя Фаянсавая. У

Пясочні ў той час жыло больш за 9 тысяч жыхароў і працавалі два буйныя заводы: чыгуналіцейны і фаянсава-керамічны.

Як паведаміў нам дырэктар Кіраўскага краязнаўчага музея Андрэй Баўэр, «Пясочня 1930-х гг. уяўляла сабой нешта сярэдняе паміж павятовым і валасным цэнтрам старой (пачатку 20 ст.) Расіі: забудова была ў асноўным аднапавярховая, 2-павярховых будынкаў было не больш за 20 (у тым ліку канторы заводаў, школы, купецкі асабняк Макарава, рамесная школа і інш.).

У 30-я гады яшчэ працавалі два старыя прадпрыемствы, і каля іх былі жылыя пасёлкі з дамамі майстравых. Былі і два вадасховішчы пры заводах. Пры прыватных дамах майстроў былі невялікія агароды і сады. Мясцовых жыхароў, не толькі пясочанцаў, але і ўсіх насельнікаў павета, называлі Палех, бо традыцыя гэта быў лясны, даволі адасоблены ад развітых прамысловых раёнаў еўрапейскай Расіі край. А прыезджых за вочы абывацелі называлі «рагулі» (так у пясочанскім краі называлі ўсіх прэшлых) ...» [7].

Школа, дзе працаваў М. Гарэцкі, была адносна вялікай. Паводле звестак, якія знайшоў М. Ільюкевіч, у 1936–1937 навучальным годзе было 19 класаў і вучыліся 722 вучні. М. Гарэцкі выкладаў рускую мову і літаратуру ў 5–10 класах і меў вучэбную нагрузку ў 26 гадзін» [8].

Жонка Леаніла ўспамінала, што, калі М. Гарэцкі прыехаў у Пясочню, высветлілася, што колькасць гадзін на вывучэнне літаратуры ў старэйшых класах «...скарацілі, і ён ўзяў яшчэ пятыя класы. А гэта значыць, што трэба кожны вечар пераглядаць вучнёўскія сшыткі. Трэба рыхтавацца да ўрокаў па 4-х праграмах. Мусіў узяць і класнае кіраўніцтва» [9].

Планавалася, што пасля таго як М. Гарэцкі ўладкуецца на працу, сюды пераедзе ўся сям'я. Але так здарылася, што яго жонка Леаніла захварэла на дызентэрыю і яе давалася шпіталізаваць.

Жонка Леаніла ўспамінала: «Максім напісаў мне, каб мы рыхтаваліся да пераезду. Я і пачала патрошку збірацца, але, як на тое ліха, цяжка захварэла на дызентэрыю. Кожная хвароба ніколі не бывае ў пару, але да мяне ўсе хваробы прыходзілі асабліва не ў пару» [10].

Яна тэлеграмай выклікала мужа ў Кіраў, так у той час ужо звалася былая Вятка. Прыйшлося М. Гарэцкаму адпрасіцца з працы і 23 верасня 1935 года прыехаць да хворай жонкі.

*Мемарыяльная дошка на будынку школы,
дзе працаваў М. Гарэцкі*

Дызентэрыя лічыцца хваробай заразнай, і таму ў бальніцу да жонкі яго не пусцілі. Захавалася некалькі кароткіх лістоў, якія М. Гарэцкі пісаў да жонкі. Так, 24 верасня ён піша: «Прыехаў учора вечарам, але прыйсці ў бальніцу было ўжо позна. Адпусцілі мяне з умоваю, што абавязкова прыеду назад. І сказалі, каб даў ім тэлеграму, прыехаўшы. Так і зраблю. Напішу, што прыеду «скара»...» [11].

Л. Чарняўская з-за хваробы ехаць не магла, М. Гарэцкі вырашыў (і аб гэтым ён напісаў жонцы), што паедзе ў Пясочню разам з сынам Леанідам, а яна застанеца з дачкой Галінай і прыедзе, калі здароўе палепшыцца.

2 кастрычніка ён разам з сынам ад'язджае ў Пясочню і 12 кастрычніка ўжо адтуль паведамляе жонцы, што «...з кватэрай няма яшчэ поўнага ладу... Гісторык паехаў загадваць сямігодкай, і яго ўрокі я таксама запаўняў. Класнае кіраўніцтва, напачатку, адбірае шмат часу» [12].

Прайшоў яшчэ амаль месяц, і толькі ў пачатку лістапада 1935 года сям'я нарэшце сабралася разам.

Яны ўладкаваліся ў вялікім пакоі ў доме (флігелі) па вуліцы Леніна, дом 48, што быў недалёка ад школы.

Леаніла ўспамінала: «Адчувалі мы сябе тут вельмі адзінока. Максім нават не меў часу заводзіць знаёмства з сем'ямі настаўнікаў, не ведаў, ці захочуць яны знацца з былым ссыльным. Праца выкладчыка літаратуры вядомая – сшыткі і сшыткі. Перапісваўся з бацькам, братам Гаўрылам, Пічэтам. Напісала нам раз Маня Іваноўская. Дзяўчына гэта жыла ў нас у Горках, потым – да 1930 года – у Мінску, даглядала дзяцей. Дык вось напісала яна тады нам у Кіраў-Пясочню, што сустрэлася ў мінскім тэатры з Якубам Коласам. Ён падышоў да яе і распытаў пра нас, што мы ёй пішам, як жывем. Ёй было прыемна, што такі чалавек, як Колас, ходзіць побач з ёй, і нам было прыемна даведацца пра яго прыхільныя адносіны» [13].

Дачка Галіна аб гэтым адрэзку жыцця і працы бацькі ў школе ўспамінала: «Мама пасля цяжкай хваробы не працавала. Бацька меў многа ўрокаў у школе, чытаў лекцыі па літаратуры ў заводскім клубе і чырвонаармейцам у ваенкамаце, вёў заняткі па лікбезе...

Арганізаваў літаратурны гурток. Сорок два вучні ўваходзілі (спісак захаваўся). Стараўся зацікавіць вучняў гісторыяй іх роднага краю. Збіралі гістарычны матэрыял пра чыгуналіцейны завод, пабудаваны ў 1763 годзе, цікавіліся гісторыяй фаянсавай фабрыкі і палатнянага завода, што былі недалёка ад Пясочні...

Бацька вучыў самастойнасці ў пошуках, вывадах. Вучыў самастойнаму аналізу мастацкіх твораў. Патрабаваў, нават у пятых класах, каб кожны завёў сшытак – слоўнічак для запісаў з тлумачэннем некаторых тэрмінаў і малавядомых слоў.

Дужа сумленна, шчыра ставіўся бацька да свае настаўніцкай працы...

Бацька і вучняў у старэйшых класах вучыў канспектаваць яго аглядныя лекцыі ў класе і некаторыя літаратурныя матэрыялы дома. Канспекты правяраліся настаўнікам, разглядаліся на ўроках...

Многа вучылі на памяць. Вучыў дэкламацыі... Неяк вадзіў бацька вучняў у дальні клуб на Фаянсавай. Глядзелі «Иудушку Головлева» з удзелам выдатнага акцёра У. Р. Гардзіна. Назад цёмным вечарам, у дожджык вярталіся. Каля бацькі гурба вучняў ішла, а ён гаманіў, пытаўся пра наша ўражанне».

Яшчэ дачка ўспомніла адзін выпадак, калі прыслалі «...з аблана ў дзесятыя класы кантрольную работу па матэматыцы. І не рашалася задача. Усхваляваліся матэматык і фізік. А бацька дапамог: знайшоў памылку ў машынапісным тэксце задачы» [14]. А між тым прайшло больш за 20 год, як М. Гарэцкі скончыў навучанне ў Горацкім каморніцка-агранамічным вучылішчы. Відаць, вучылі там добра.

Аб працы М. Гарэцкага ў Пясочанскай сярэдняй школе захаваліся ўспаміны настаўніка гэтай школы Якава Трыгубава: «Гэта было на пачатку другой паловы 30-х гадоў. У педагагічным калектыве адзінай тады сярэдняй школы рабочага пасёлка Пясочанскага завода ... з'явіўся вельмі сціплы, стрыманы, сярэдніх гадоў выкладчык рускай мовы і літаратуры.

Аўтарытэту гэтаму ў найвялікшай ступені інтэлігент-наму чалавеку заваёўваць не трэба было. Вучні старэйшых класаў вельмі хутка ацанілі эрудыцыю і культуру новага выкладчыка Максіма Іванавіча Гарэцкага, яго высокую патрабавальнасць да сябе і да моладзі, з якой звялі яго абставіны, нам тады невядомыя.

Пра высокую культуры педагагічнай работы Максіма Іванавіча я, выкладчык іншага прадмета, ведаў па думках, якія выказвалі вучні. У той час усё прываблівала ў гэтым чалавеку. Вельмі прыемная знешнасць, прыемны тэмбр нізкага голасу, роўны тон размовы, які, аднак, не хаваў унутранай усхваляванасці, калі выказваецца цвёрдае меркаванне па якім-небудзь пытанні, пераконанасць у выказваннях. Ва ўсім адчуваўся надзвычай цікавы, незвычайна таленавіты чалавек, чалавек, які на цэлую галаву вышэй за нас, хто працаваў побач з ім».

Я. Трыгубаў адзначае адзін штрих у паводзінах М. Гарэцкага: «...ён засяроджана ўглядаўся ў з'явішчы, што яго акружалі, нібы пытаўся: А што адбываецца ў гэтым глыбінным куточку нашай рэчаіснасці, як адбываецца?..» [15].

У 1993 годзе, калі ў Вязьме адзначалася 100-годдзе з дня нараджэння М. Гарэцкага, аўтару гэтай кнігі давалося пазнаёміцца з дзвюма былымі вучаніцамі М. Гарэцкага.

А. Міхалёва ўспамінала: «Всю семью Горецких я помню по сей день. Всё из-за того, что такого учителя больше не встречала. Были хорошие учителя, но Горецкий был учителем милостью божьей. Это много лет спустя я узнала, что Максим Иванович был известным в Беларуси писателем, просветителем. А в нашу школу пришёл очень скромный, тихий человек, ничем не примечательный, пока его уроки не стали для нас полным наслаждением. Как много он рассказал нам всего, чего не было в учебниках. Даже русский язык стал нашим любимым предметом, несмотря на то что правила, склонения, спряжения не вызывали восторга... Но этот праздник длился недолго» [16].

Былая вучаніца Р. Гарбаценка пісала: «... с первых уроков новый учитель пришёл к нам по душе. Не слышали мы от него ни крика, ни

грубости, как это было с учительницей, которая работала до него. Случалось, что кто-то из нас не отвечал урок. В таком случае Максим Иванович очень спокойно говорил: «Я тебе «неудовлетворительно» ставить не буду. Поставлю тебе большую точку. А в следующий раз ответишь и сегодняшний и следующий урок. Так оно и было. Полюбили мы вначале учителя, а потом и его предметы. И особенно литературу, потому что Максим Иванович очень интересно и капитально рассказывал о писателях, об авторах... С годами многое забылось, стёрлось в памяти, но ощущение того, что в моей жизни был Учитель – светлый и честный, вероятно, останется навсегда» [17].

Але не ўсё было так бясхмарна. Жонка Леаніла ўспамінае не вельмі прыемны для мужа выпадак, які адбыўся ў школе: «Ішлі заняткі ў школе. Вучні шанавалі свайго настаўніка, але ўсё-такі адзін раз вучань дзевятага (дзiesiąтага.– Г.Г.) класа Грышка Трыгубаў на ўроку нечым зняважыў (абвінавачванне ў палітычнай памылцы. – Г. Г.) Максіма Іванавіча. Ён збялеў і выйшаў з класа. Наша дачка Галя вучылася разам з Грышкам і балюча перажывала знявагу бацькі. Некалькі вучняў пайшлі следам, папрасілі прабачэння за нягодны ўчынак і ўмовілі Максіма Іванавіча вярнуцца ў клас. Брат гэтага Грышкі выкладаў матэматыку, і, мусіць ад яго пачуў Грышка, што нейкі час Гарэцкі быў рэпрэсіраваны (высланы ў Вятку. – Г. Г.)» [18]. Каментарыі і ўдакладненні ў гэтых успамінах зроблены дачкой (Г. Г. – Галіна Максімаўна Гарэцкая – У. Л.). Адзначым і тое, што праз многа гадоў настаўнік Якаў Трыгубаў напісаў вельмі цікавыя ўспаміны пра сумесную працу, якія надрукаваны вышэй.

Вельмі заняты выкладчыцай і грамадскай працай, М. Гарэцкі не пакідаў працу над сваёй галоўнай кнігай і, калі выдавалася вольная хвіліна, працаваў над «Камароўскай хронікай».

Ён не толькі пісаў тэкст кнігі, але і працягваў збіраць для яе матэрыял. Яго дачка Галіна ўспамінала: «22 ці 23 ліпеня (1936 года – У. Л.) бацька, ужо з Лёнем, прыехаў у Багацькаўку... у тое лета запісаў ён «Камароўскі парад» – пералік усіх трыццаці пяці двароў у вёсцы і кароценькія звесткі аб гаспадарых і сем'ях іх» [19].

«У пачатку 1937 года, – успамінала Л. Чарняўская, – прыехаў да нас пагасцяваць стары бацька. Было яму тады гадоў за 80... Розум бацька меў ясны, і Максім, калі выпадаў яму вольны час, удакладняў свае запісы да «Камароўскай хронікі». Распытваў пра старадаўняе жыццё, пра жыццё ў калгасе...

...ён успамінаў сваю службу ў паноў Цэкертаў. Максім сабраў даволі вялікі чарнавы матэрыял да «Гісторыі паноў Нерадаў» (так ён называў Цэкертаў, Алабушавых)» [20].

Як вядома, «Камароўская хроніка», якую М. Гарэцкі абазначыў як аповесць, ахоплівае перыяд з 1772 да 1937 гг. Твор гэты застаўся не завершаны, тым не менш ён вельмі добра прааналізаваны беларускімі літаратуразнаўцамі, і трэба згадзіцца з Г. Э. Рэутам, які рыхтаваў тэкст і каментарыі пры публікацыі гэтага твора ў 4-м томе збора твораў М. Гарэцкага, што «Хроніка» – «...твор аўтабіяграфічны, але ў вельмі шырокім сэнсе. Многія факты з аповесці датычаць не толькі самога М. Гарэцкага, а і членаў яго сям’і, суседзяў, знаёмых, аднавяскоўцаў» [21].

А для тых, хто вывучае творчы і жыццёвы шлях М. Гарэцкага, ён мае вялікую каштоўнасць, бо дазваляе мець фактычны матэрыял аб некаторых этапах жыцця пісьменніка, пра якія не захаваліся ці яшчэ не знойдзены архіўныя матэрыялы, напрыклад, пра арышты ў Вільні.

Акрамя працы над «Хронікай», М. Гарэцкі, дапрацоўваў і рукапіс «Віленскіх камунараў». Л. Чарняўская ўспаміна-ла, што ён пераглядаў рукапіс рускамоўнага варыянта кнігі і «...перачыркнуў старонкі, дзе пісаў пра арганізацыю Саветаў у Літве, відаць, баючыся напісаць што не так, бо «ў страху вочы па яблыку». Але ўсё-ткі не мог адмовіцца ад герояў і персанажаў свае аповесці» [22].

М. Гарэцкі турбаваўся і пра лёс рукапісу кнігі «Віленскія камунары», які адправіў яшчэ з Вяткі ў выдавецтва ў Мінск. Паводле ўспамінаў Л. Чарняўскай, «улетку (1936 года – У. Л.) Максім адвёз дзяцей у Багацькаўку, а сам паехаў у Мінск, каб даведацца пра лёс пасланага ў выдавецтва рукапісу «Віленскіх камунараў». Прыехаў у нядзелю. Нікога не пабачыў, Колас быў на дачы. Да яго на дачу Максім не паехаў... Заставацца яшчэ на дзень не хацеў. Вярнуўся дамоў у прыгнечаным настроі...» [23].

М. Гарэцкі дарма спадзяваўся на публікацыю свайго твора. Відаць, ён не ведаў, што ў Беларусі не забылі, што ён залічаны ў спіс «нацдэмаў». І, нягледзячы на тое, што пісьменніка ўжо пяць гадоў не было ў Беларусі і творы былі забароненыя і не друкаваліся, яго ўсё крытыкавалі і крытыкавалі... Напрыклад, у 1936 годзе быў апублікаваны артыкул В. Барысе-нкі «Нацдэмаўская метадалогія М. Гарэцкага» [24].

Наступіў крыважэрны 1937 год, год арышту пісьменніка...

*М. Гарэцкі. Апошні здымак.
1937 г.*

22 студзеня 1937 года ў школе адзначылі дзень памяці У. І. Леніна. Дырэктар школы даручыў зрабіць даклад на ўрачыстым школьным вечары М. Гарэцкаму.

Жонка Леаніла ўспамінала: «Дырэктар, прачытаўшы даклад, ухваліў [яго]. На вечары вучні ўважліва слухалі. А праз некаторы час дырэктар выклікаў да сябе Максіма Іванавіча і паказаў яму карэспандэнцыю, пасланую Васільевым у «Известия» (Л. Чарняўская памылялася, ліст быў адпраўлены ў газету «Правда» – У. Л.).

Там чорным па беламу было напісана, што выкладчык літаратуры М. І. Гарэцкі, былы ссыльны, якога прыцягнулі да судовай адказнасці па 58 арт., і тут не спыняе варожай дзейнасці, што ў сваім дакладзе на ўгодках памяці У. І. Леніна Гарэцкі няправільна асвятляў рэвалюцыйныя падзеі, мала ўвагі аддаў Сталіну...» [25].

Гэты ліст падшыты ў Справе № 13036 «По обвинению гражданина Горецкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР». Ён носіць назву «Докладная записка учителя средней школы Васильева П. П.» [26].

З яе бачна, што Васільеў пачаў працаваць настаўнікам у школе з кастрычніка 1936 года, а з кастрычніка 1937 года быў загадчыкам вучэбнай часткі. І «неоднократно ставил вопрос... об улучшении политико-просветительской работы...»

Далей у запісцы чытаем: «Директор школы тов. Азаров (комсомолец) сообщил мне, что по распоряжению Савельева (преподавателя истории нашей школы, он же работник райкома) доклад будет делать преподаватель литературы (??!!) Горецкий М. И. ...В своем докладе Горецкий допустил ряд грубейших выпадов против партии и родины... Я написал в «Правду», что мне было поставлено в вину, когда записка была передана в обком ВКП(б) для расследования... Чем закончилось расследование мне неизвестно: меня сняли с работы». На запісцы і адваротны адрас: «Москва, Леонтьевский, 4, дом учителя, общежитие».

З запискі відаць, што пакрыўджаны за вызваленне ад працы П. Васільеў пісаў ужо з Масквы і што сваё звальненне звязвае са сваім лістом у «Правду».

Адзначым, што П. Васільеў быў вядомы сям’і Гарэцкіх. Л. Чарняўская ўспамінала: «З’явіўся новы чалавек у школе – настаўнік Васільеў. ...Памятаю, што прыйшоў ён да нас. Я пачаставала яго чаем, а ён, азіраючы нашу ўбогую мэблю, запытаўся: «Што, у вас усё канфіскавалі?» Відаць, ён чуў аб нейкай рэпрэсіі ў адносінах да Максіма...» [27].

Далей Л. Чарняўская ў сваіх успамінах пісала: «Дырэктар, малады камуніст, сумленны чалавек, адказаў у рэдакцыю газеты, што настаўнік М. І. Гарэцкі ў сваім выступленні нічым не адступіў ад даклада, правэранага ім, дырэктарам. Ён вельмі высока ставіў такога настаўніка літаратуры, якога лёс паслаў у школу.

Не ведаю, ці гаварыў дырэктар з Васільевым аб яго карэспандэнцыі, абодва настаўнікі, Гарэцкі і Васільеў, і надалей працавалі разам, сустракаліся ў настаўніцкай. Не ведаю, як адчуваў сябе пясочанскі сікафаэт (у старажытных Афінах – прафесійны даносчык, паклёпнік, шантажыст. – Г. Г.), але і без таго прыгнечаны сваім становішчам Максім Іванавіч устрывожыўся. Моцны духам, ён верыў, што не ўсё загінула для яго як савецкага грамадзяніна і пісьменніка» [28].

Праз 20 год, 5 лістапада 1958 года, калі дачка пісьменніка Галіна Максімаўна напісала Генеральнаму пракурору СССР аб рэабілітацыі бацькі, быў дапытаны У. Ф. Чугуноў, намеснік дырэктара па гаспадарчай частцы. Аб П. Васільеве ён паведаміў наступнае: «Он работал в нашей школе непродолжительное время... но показал себя как хвастун, который много говорил, но мало делал. Кроме того, по своему поведению он показал с отрицательной стороны: в Кирове он проживал один, без семьи, на частной квартире и часто к себе на квартиру приводил женщин. На этой почве у него были скандалы с хозяйкой квартиры. Весь преподавательский коллектив школы старался избавиться от Васильева, и вскоре он был уволен, и из Кирова уехал неизвестно куда. ...считаю, что записка написана в результате снятия его с работы, а он, как хвастун и карьерист, видимо, хотел отомстить другим преподавателям» [29].

Вось такі маральны воблік меў чалавек, што напісаў ліст-данос у рэдакцыю газеты «Правда» на М. Гарэцкага.

Сапраўдны матыў гэтага ўчынку мы не ведаем. Можа, ён хацеў адпомсціць сваім калегам, бо ў даносе ўпамінаецца не толькі М. Гарэцкі,

але і дырэктар школы Азараў, сакратар партыйнай арганізацыі школы Савельеў і выкладчык гісторыі Якушэнка. А магчыма, гэта было зроблена з падачы органаў НКУС!?!)

Уся гэта перапіска тады скончылася для М. Гарэцкага шчасліва. Аднак ён зразумеў, што над ім згущаюцца хмары чарговай рэпрэсіі. І арышту можна чакаць кожны дзень, бо газеты штодзённа паведамлялі аб арыштах, працэсах і пакараннях як былых сяброў Палітбюро і ЦК УКП(б), славурых маршалаў, так і радавых грамадзян.

Тым не менш жыццё працягвалася. Летам 1937 года, як мы ўжо адзначалі, М. Гарэцкі паехаў у Смаленск і падаў заяву, каб дазволілі здаць экстрэмам экзамены на атрыманне дыплама аб заканчэнні інстытута, а ў канцы лета паехаў на радзіму, у Малую Багацькаўку.

У канцы жніўня 1937 года, узяўшы з сабой дачку Галіну, паехаў у Пясочню, бо пачынаўся навучальны год у школе.

Дачка, успамінаючы пра апошнія два месяцы свабоды М. Гарэцкага, пісала: «Дзейнічаў літаратурны гурток, выходзіла кожны тыдзень школьная вялікая насценгазета. Бацька чытаў лекцыі па літаратуры ў заводскім клубе. Працягваліся Пушкінскія дні – да стагоддзя з дня смерці.

Па радыё чулі мы прысвечаныя Пушкіну перадачы. А ў класе гучаў мне голас бацькі. Стаяў ён каля настаўніцкага стала і чытаў урыўкі з «Роняет лес багряный свой убор...», чытаў «К морю», «Из Пиндемонте», «Элегию» (Безумных лет...)» [30].

Леаніла Чарняўская ўспамінала: «...Пачаўся новы навучальны год у школе. І зноў закруцілася кола: урокі, падрыхтоўка да іх, заняткі ў лікбезе, лекцыі па літаратуры ў ваенкамаце. ...трывога не пакідала Максіма Іванавіча. Думаў, што будзе з сям'ёй. Параіў мне падаць на развод, шукаць працы ў Смаленску або вярнуцца ў Кіраў-Вятку. Я толькі пакруціла галавой: ні ў Смаленск, ні ў Вятку ахвоты ехаць не мела» [31].

Не ведаў М. Гарэцкі, што 26 кастрычніка органамі НКУС ужо была зацверджана «Справка на арест Горецкого М. И.».

АРЫШТ. РАССТРЭЛ

(лістапад 1937 г. – люты 1938 г.)

Увосень 1992 года аўтар гэтай кнігі меў магчымасць пазнаёміцца ў архіве КДБ Беларусі са справай ураджэнца Горацкага раёна пісьменніка Васіля Каваля, які загінуў у кастрычніку 1937 года. І ў час працы ў

архіве я спытаў у супрацоўніка архіва, ці захавалася справа М. Гарэцкага, звязаная з яго другім арыштам. На што ён адказаў, што зараз гэту справу па запыце яго пляменніка, акадэміка АН Беларусі Радзіма Гарэцкага, даслалі з ФСБ Калугі і пасля таго, як ён азнаёміцца з ёй, можна будзе паглядзець і мне.

І вось перада мной звычайная папка з кардону з датамі: пачата 3.XII.1937 г. – закончана 22.XII.1937 г. У ёй павінна было быць 60 лістоў, але шэсць першых старонак няма. Што было на іх і чаму яны зніклі? Можна, па неахайнасці тых, хто захоўваў справу, але хутчэй за ўсё нехта не захачеў, каб ведалі ўсе падрабязнасці арышту і смерці М. Гарэцкага. Відаць, яны звязаны з тым, што М. Гарэцкі трапіў пад нагляд НКУС ужо пасля таго, як адбыў пяцігадовую высылку ў г. Кіраве і прыехаў у Смаленск, дзе атрымаў накіраванне на пасаду настаўніка рускай мовы і літаратуры ў гарадскі пасёлак Пясочня.

Дарэчы, у справе і падшыта гэта накіраванне ад 31.VIII.1935 г. Яно, напэўна, было ў асабістай справе настаўніка М. Гарэцкага, але пасля арышту разам з аўтабіяграфіяй трапіла ў справу вязня Гулага [1].

Тут жа знаходзіцца яго пашпарт разам з «личной книжкой запасного Рабоче-Крестьянской Красной Армии» у асобным канверце.

Як мы ўжо адзначалі, органы НКУС з самага пачатку ўзялі М. Гарэцкага пад свой пільны нагляд. На гэтую думку наводзіць цікавы дакумент, што падшыты пад грыфам «Совершенно секретно». У ім начальнік 5-га аддзялення 4 аддзелу НКУС па Заходняй вобласці 9 студзеня 1937 г. пісаў начальніку Кіраўскага раённага аддзялення лейтэнанту Карасёву: «Предлагаем немедленно исполнить наш № 7524/5 от 16.XII.1936 года о Горецком» [2].

Прайшло менш за месяц, і зноў Карасёў атрымлівае ліст: «В четвертый раз просим исполнить наш 4524/5 от 16.XII.36 г. о Горецком. Несвоевременный ответ по такому важному делу мы расцениваем, как Вашу оперативную неспособность. Если Вы не в состоянии выполнить наше задание в отношении Горецкого, сообщите, мы выделим оперативного работника на место, который это сделает» [3].

Відаць, што ў гэтым пісьме зроблена памылка. Трэба чытаць не 4524/5, а 7524/5. Але што гэта значыць? Можна, гэта нумар загада, прыняты яшчэ 16.XII.1936 года? У чым была яго сутнасць? Пакуль гэта невядома. Насцярожваюць словы з пісьма: «...по такому важному делу...»

Вядома ж, беларускі пісьменнік, «нацдэм», «вораг народа», асуджаны ў 1931 годзе ў Мінску па так званай справе «Саюза

вызвалення Беларусі», які адбыў у ссылцы 5 год, з'явіўся на тэрыторыі Заходняй вобласці. Ці ж маглі на гэта спакойна глядзець прадстаўнікі НКУС? Тым больш што на парозе быў 1937 год.

Тут жа падшыты ліст на бланку рэдакцыі газеты «Правда» за подпісам члена рэдкалегіі Бегавога, ліст, у якім ён 19.03.1937 г. піша ў Смаленскі абкам ВКП(б) аб тым, што рэдакцыя газеты атрымала пісьмо настаўніка матэматыкі і фізікі П. П. Васільева, дзе ўскрываецца варожая дзейнасць настаўніка М. І. Гарэцкага. Больш падрабязна аб гэтым мы пісалі ў мінулай главе кнігі» [4].

Нам невядома, ці выканаў начальнік Кіраўскага раённага аддзялення лейтэнант Карасёў загад «№ 7524/5 от 16.XП.1936 года о Горецком», ці органы НКУС скарысталі ліст і запіску П. П. Васільева, але ў кастрычніку 1937 года яны вырашылі, што кампраметуючых матэрыялаў больш чым дастаткова і што трэба арыштаваць «ворага народа» М. Гарэцкага.

26 кастрычніка 1937 года начальнікам Кіраўскага раённага аддзела НКУС Быстрыным была складзена «Справка на арест Горецкого Максима Ивановича». Яе зацвердзіў начальнік упраўлення НКУС Заходняй вобласці Віктараў. І ўжо 27 кастрычніка было зацверджана «Постановление», у якім было запісана: «Горецкого Максима Ивановича, 1893 года рождения, уроженца дер. Малая Бочатьевка Мстиславского района, БССР, по национальности белорусс. В 1922 году арестовывался польскими властями, перебежчик. Судимый к 5 годам лишения свободы за участие в контрреволюционной организации белнацдемов, образование имеет высшее, работает учителем средней школы в гор. Кирове.

Принимая во внимание, что он подозревается в антисоветской деятельности, а поэтому руководствуясь ст. 145 УПК – ПОСТАНОВИЛ:

Гр-на Гурецкого Максима Ивановича арестовать и содержать в тюрьме гор. Сухиничи» [5].

Звернем увагу на памылкі: замест *Богатьковка* напісана *Бочатьевка*. Замест *Горецкого* – *Гурецкого*. М. Гарэцкі не меў вышэйшай адукацыі і не быў перабежчыкам, бо перабежчык, па слоўніку Дз. М. Ушакова, – гэта ваеннаслужачы, які перайшоў у размяшчэнне праціўніка і здаўся яму. Яшчэ перабежчыкам ў той час называлі таго, хто нелегальна пераходзіў мяжу. Мы ж ведаем, што М. Гарэцкі разам з сям'ёй афіцыйна пераехаў у Беларусь з дазволу пасольства БССР.

Але, на думку органаў НКУС, гэта былі дробязі, і ў момант масавых рэпрэсій на гэта не звярталі швагі!

2 лістапада 1937 года было выпісана даручэнне начальніку раённага НКУС: «...произведите арест – Горецкого Максима Ивановича. Об исполнении немедленно сообщите. След. Дело оформите по линии 3-го Отдела».

Заўважым, што 3-ці адзел займаўся контррэвалюцыйнымі арганізацыямі. Так што без допытаў і следстваў М. Гарэцкага запісалі ў контррэвалюцыянеры.

3 лістапада выдаецца ордар на арышт М. Гарэцкага, які і быў праведзены ў ноч з 3 на 4 лістапада 1937 года. У час арышту ўпаўнаважаны Пруднікаў разам з памагатымі склалі «Протокол обыска». З яго бачна, што ў Гарэцкага забралі асабістую перапіску на 282 лістах, 42 канверты, пашпарт, вайсковую кніжку, даведку аб адбыцці тэрміну пазбаўлення волі.

На пратаколе вобыску М. Гарэцкі напісаў: «Претензий на производство обыска мною заявлено не было, но считаю, что взяты материалы, которые не могут быть названными и «обнаруженными для доставления в НКВД». Відаць, гэтым М. Гарэцкі хацеў адзначыць, што ён нічога не хаваў, а ўсе паперы адкрыта захоўваліся ў яго кватэры [6].

Пра момант арышту яго жонка Л. Чарняўская ўспамінала: «Пачатак лістапада, кароткія, туманныя дні. І вось у такую цёмную ноч пастукалі ў акно. Стук уначы. Першы раз мы пачулі яго 19 студзеня 1922 года, калі Максіма арыштавалі па загаду дэфензівы і пасадзілі ў Лукішскую турму. Другі раз у ліпені 1930 года ў Мінску. Гэты арышт даў высылку ў Вятку. А гэта трэці раз! Увайшлі чатыры чалавекі... Запалілі святло. Былі ветлівы. Прагледзелі і забралі частку рукапісаў, перапіску. Лісты Якуба Коласа да мяне Пруднікаў з уклонам падаў мне, не ўзяў і паштовак, што пасылаў Максім з Вяткі мне ў Мінск на Заслаўскую вуліцу. Забралі ліст Марыі Дзмітрыеўны, жонкі Коласа, да мяне ў Вятку. Ліст да Сталіна Максім разарваў папалам, пачуўшы стук у акно. Паглядзелі – і не ўзялі. На стала ляжала паперка з адрасам настаўніка з раёна, які абяцаў збіраць этнаграфічны матэрыял. Калі аператыўнікі разглядалі рукапісы, Максім улучыў момант, скамячыў паперку і кінуў у попельніцу. Дырэктар Азараў паглядзеў скоса і нічога не сказаў. Выгляд у яго быў сумны. Напісалі пратакол. Развіталіся. І ён пайшоў спакойны з выгляду, але Лёня ўспамінаў пазней, будучы на ленінградскім фронце, развітальны погляд бацькі...» [7].

Аб чым пісаў М. Гарэцкі ў лісце да І. Сталіна? Аб гэтым успамінала Л. Чарняўская: «Прыслала ў канцы кастрычніка пісьмо Лара Гарэцкая. Паведамляла: «Гурык пайшоў з дому. Цяжка і страшна». Страх і цяжар зваліліся і на нас. А што рабіць? Максім, як і раней, [хадзіў на працу] ў школу, вучыліся дзеці. Хаця не быў пэўны, што для яго самога абыдзеца ўсё добра, ён думаў, як ратаваць брата. Напісаў ліст Сталіну. Прасіў разабрацца ў справе Гаўрылавага арышту. Даводзіў, якой памылкай з'яўляецца рэпрэсія адносна такога адданага Савецкай уладзе чалавека. Я прачытала напісаны ліст і сказала: «Хіба Сталін сам будзе разглядаць ліст?» Падумаўшы, Максім згадзіўся пачакаць троху, можа, самі разбярэцца на месцы.

...Максім перагледзеў усю сваю карэспандэнцыю. Нічога ў ёй не было такога, што магло б каму пашкодзіць. Але, успомніўшы, як насцярожана размаўляў з ім Пічэта, знішчыў яго пісьмы.

Максім і раней, збіраючы матэрыялы для задуманай аповесці «Камароўская хроніка», пазбягаў пісаць пра свае сустрэчы з Купалам, Коласам, Бядулем, маладнякоўцамі, узвышаўцамі. Лічыў сябе заплямленым пасля 1930 года і не хацеў рабіць прыкрасць другім» [8].

Як мы бачым, у час вобыску М. Гарэцкі зрабіў вельмі мужны ўчынак. Ён не хацеў, каб трапіў пад падазрэнне настаўнік з раёна, які прыслаў яму ліст, і таму сумеў у самы апошні момант знішчыць яго.

Арыштаванага М. Гарэцкага, як успамінала яго жонка Л. Чарняўская, спачатку трымалі ў падвале аддзела міліцыі горада Кіраўска.

У гэты час з ім магла сустрэцца некалькі разоў жонка Леаніла і М. Гарэцкі змог перадаць ёй 13 кароткіх запісак. Яны захоўваліся ў дачкі Галіны. Першая датавана 13-м снежня, апошняя з Вязьмы – пачаткам студзеня [9].

Праз два дні пасля арышту пачаліся допыты. 3 пратакола ад 6 лістапада 1937 г. бачна, што, акрамя звычайных пытанняў наконт прозвішча і месца нараджэння і г. д., М. Гарэцкі падрабязна адказаў на пытанні следчага Маслава аб сваім жыцці і працы пачынаючы з 1917 года.

Былі яшчэ пытанні аб тым, хто яму знаёмы ў Кіраўскім раёне і якія ёсць сувязі па-за раёнам. На гэта М. Гарэцкі паведаміў: «...связи совершенно ни с кем не имел, живя на квартире меня никто не посещал, я так-же ни к кому не ходил».

Паведаміў ён і тое, што меў сувязь з роднымі з радзімы і са сваім братам Гаўрылам.

На гэтым пратаколе М. Гарэцкі напісаў: «...Протокол мне прочитан, записан верно, в чём и расписываюсь: М. Горецкий» [10].

Л. Чарняўская ўспамінала, што ў час іх сустрэчы М. Гарэцкі сказаў, што «...яго толькі адзін раз выклікаў следчы на допыт. Шкадаваў, што сам дарма многа гаварыў, расказваў пра побыт у Вільні, у Мінску, пра сваю літаратурную працу, гаварыў, а па твары следчага бачыў, што той мала і слухае. Быў узнерваваны, усё гаварыў і гаварыў. Следчы нічога не запісваў» [11].

Заўважым, што ніводнага пытання пра контррэвалюцыйную дзейнасць пры першым допыце М. Гарэцкаму зададзена не было.

20 снежня 1937 года М. Гарэцкага дапытваў другі следчы – Зарубецкі, а Маслаў толькі прысутнічаў. Следчыя на гэты раз ужо больш «падрыхтаваліся», і яму былі зададзены пытанні: «Следствие располагает данными о том, что вы будучи арестованным в 1922 г. польскими властями в гор. Вильно были завербованы для шпионской работы в СССР в пользу польского государства...»

Са справы бачна, што ў следчых ніякіх «дадзеных» аб тым, што М. Гарэцкі быў завербаваны для шпіёнскай працы, не было. Але ж у 1937 годзе абвінавачванне ў шпіянажы з'яўлялася штампам. Шпіёнамі былі і члены Палітбюро УКП(б), і буйныя военачальнікі.

На гэтае пытанне М. Гарэцкі адказаў: «О том, что я был арестован польскими властями в 1922 г. в г. Вильно, я это ещё раз подтверждаю. В 1922 г. я был из-под стражи освобождён под залог, который выразился в 10 тысяч польских марок. При освобождении меня из-под стражи, мне было предложено выехать из Польши в СССР. Для шпионской работы в СССР в пользу Польши или какого другого государства я никем не вербовался и шпионской деятельностью я в СССР не занимался...»

Далей следчы пытае: «Следствию также известно, что вы, работая в Кировской средней школе, также проводили контрреволюционную работу... В январе м-це 1937 г. вы, делая доклад на вечере в Кировской средней школе о жизни и деятельности В. И. Ленина, высказывали свои убеждения, направленные на защиту троцкистско-зиновьевской банды...»

На гэта М. Гарэцкі адказаў: «Да, я 22-го января 1937 г. доклад о жизни и деятельности В. И. Ленина делал. Но в защиту троцкистско-зиновьевской банды я ничего не говорил, наоборот, я старался как можно точнее рассказать автобиографию В. И. Ленина.

После того как мне сказали, что я должен сделать доклад о жизни и деятельности В. И. Ленина для учеников, я упорно от этого отказывался,

считаю, что мне как человеку в прошлом скомпрометировавшему себя, не достойно делать доклад о В. И. Ленине...»

Мабыць, следчыя хацелі задаць М. Гарэцкаму яшчэ і іншыя пытанні, але ён зразумеў, што адказваць на правакацыйныя пытанні няма сэнсу і што гэта ні да чаго добрага для яго не прывядзе, і таму, як бачна з пратакола, «...обвиняемый от подписи отказался и дальнейшие показания также давать отказался» [12].

Відаць, дзеля таго, каб абвінавачванні ў контррэвалюцыйнай дзейнасці былі больш абгрунтаваныя, следчыя вырашылі зрабіць допыт двух сведак «варожаў дзейнасці» М. Гарэцкага.

У справе № 13036 знаходзяцца пратаколы іх допыту. Спачатку 15 снежня 1937 года быў дапытаны І. К. Мішуткін, сусед Гарэцкага па кватэры, старшы інспектар сельскагаспадарчага банка. Ён быццам бы заявіў, што Гарэцкі ў размове з ім гаварыў: «Трудно представить, что Советский Союз останется долгое время существовать. Международная обстановка сложилась так, что Советский Союз неизбежно должен быть побежден капиталистическими державами...»

20 снежня 1937 года дапыталі таксама другую сведку – П. А. Першыну, загадчыцу гаспадарчага аддзела Кіраўскай сярэдняй школы. Яна таксама «пацвердзіла» контррэвалюцыйную дзейнасць М. Гарэцкага і быццам бы заявіла, што «...Горецкий обрабатывал учеников в контрреволюционном направлении, писал контрреволюционные стихотворения и письма...» [13].

У гэты час Л. Чарняўская атрымала ліст ад жонкі брата Гаўрылы. Аб гэтым яна ўспамінае: «У пачатку снежня Лара напісала, што Гурык (брат Гаўрыла – быў вызвалены ад арышту – У. Л.) ужо дома. Я адразу паведаміла Максіму, што Ганя дома і палепшаў. Ён, вядома, вельмі ўсцешыўся, напісаў: «Рад выздоровлению». І зноў надзея, што, можа, і для яго гэта добры знак. Аднак не тое выйшла. Са зменай начальніка НКУС забаранілі перадачы для затрыманых. Каб як-небудзь абысці забарону, я раніцой, калі было яшчэ цёмна, апранула кажушок, павязалася цёплай вялікай хусткай і прыйшла з перадачай у будынак міліцыі. Там адзінока сядзеў дзяжурны міліцыянер. Ён здзіўлена глянуў на мяне. А я зусім збеднілася: захварэла, іду ў больніцу, прашу ўзяць перадачу для Гарэцкага. Дзяжурны сказаў: «Толькі к раніцы рабаты крыху ўгрэліся, паснулі, шкода будзіць». Але я ўпросіла. Ён занёс перадачу. Запіскі ад Максіма не было» [14].

Але вернемся да справы № 13036. Як з яе бачна, следчыя больш не дапытвалі ні М. Гарэцкага, ні сведак. Відаць, ім і так было ўсё

зразумела. Гарэцкі – «шпіён і контррэвалюцыянер». І таму 21 снежня 1937 года яго вырашылі перавесці ў турму горада Вязьмы.

Адзін з будынкаў турмы ў Вязьме. 1992 г.

У гэтым горадзе была турма, пры якой працавала «асобая тройка». Там жа і выконвалі прыгаворы – расстрэльвалі асуджаных.

Аб яго пераводзе ў Вязьму даведлася Л. Чарняўская, і яна дабралася да чыгуначнай станцыі Фаянсавая.

Як адбылася апошняя сустрэча з мужам, яна ўспамінала: «...Пачаліся этапы. Сталі вывозіць арыштаваных у Вязьму. Ад горада Кірава – Пясочні трэба было дабірацца да станцыі Фаянсавай рабочым поездам. Адыходзіў ён гадзіне а першай дня. У гэту пару ля будынка міліцыі збіраліся жанчыны, выглядалі, ці не выведучь каго блізкага. І я хадзіла, пільнавала і дапільнавала. 21 снежня вывелі этап, і я ўбачыла Максіма Іванавіча, і ён мяне ўгледзеў. Я паказала рукой на вагоны «кукушкі», дала зразумець, што паеду на станцыю яго праводзіць. Наш жаночы натоўп рынуўся да вагонаў. ...На наша шчасце, этап адпраўляў Пруднікаў. «Кукушка» наша прыйшла раней на паўгадзіны. Поезда на Вязьму яшчэ не было, і Пруднікаў не забараніў нікому пагаварыць, развітацца з ад'язджаючымі.

Як бывае часта ў такім выпадку, гамонка была раскіданай. Ён пытаўся, як мы жывем, рады быў, што вызвалілі Гурыка... Я дагаварылася з Максімам, што ён пры першай магчымасці напіша ў Багацькаўку на імя Клаўдзіі (пляменніца М. Гарэцкага, дачка брата

Івана – У. Л.), бо невядома, куды я выеду з дзяцьмі, мусіць, вярнуся ў Вятку. Ці пісаў ён на імя Клаўдзі Шнарскай, не ведаю. Можна, і пісаў, але да нас пісьмо гэта не дайшло. Дужа баязлівымі сталі людзі, нават родныя. Часам чужыя больш спачуваюць, не адмаўляюцца дапамагчы.

Падышоў цягнік на Вязьму. Развіталіся. Ён цалаваў мае рукі, прасіў прабачэння за свой нервовы характар. Клапаціўся, што будзе з намі, як будзем жыць далей. Я з выгляду была спакойная. Пацяшала, што абойдзецца добра, павінна так быць. Кароткі зімовы дзень канчаўся. Этап пастроілі і павялі па вагонах. Мы, праважаючыя, пайшлі следам на перон. Так і застаўся ў маёй памяці Максім Іванавіч Гарэцкі з хатыльком за плячыма, валенцамі пад пахай. Поезд крануўся, пайшоў паволі. І ўсё... 21 снежня 1937 года я апошні раз бачыла свайго мужа. Вярнулася дахаты, калі ўжо было цёмна. Дзеці былі дома. Яны не ведалі, што я паехала ў провады, і трывожыліся. А я, стаўшы на парозе, загаласіла, бо столькі трымалася, каб не выказаць перад Максімам сваёй роспачы, так гэта мне цяжка давалася. Паплакала, нібы палягчала. Але зусім разгубілася ў думках, што далей рабіць. Вырасыла, спісаўшыся з Гаўрылам, адправіць Лёню да яго ў Мядзведжую Гару, а самой з Галяй пачакаць, што высветліцца адносна Максіма» [15].

Ужо на другі дзень (22 снежня) пасля прыбыцця М. Гарэцкага ў Вяземскую турму было складзена «Обвинительное заключение по следственному делу № 13036 по обвинению Горецкого Максима Ивановича»

1937 г. декабря 22 дня гор. Киров.

Уполномоченный УГБ Кировского р-на НКВД Зарубецкий, рассмотрев сего числа следственное дело № 13036 по обвинению Горецкого Максима Ивановича.

НАШЕЛ

Горецкий Максим Иванович 1893 года рождения, уроженец д. М-Багатовка Метилковского с/сов. БССР до ареста проживал гор. Киров С/О и работал преподавателем Кировской средней школы. Белорусс, гр-н СССР, имеется среднее образование. Происходит из крестьян середняков, по социальному положению служащий. С 1919 по 1923 год проживал в Польше гор. Вильно. В 1922 г. дважды арестовывался польскими властями. В 1923 г. из под стражи польскими властями был освобожден и в том же году прибыл на жительство в СССР. В 1930 г. был осужден коллегией ОГПУ на 5 лет лишения свободы, как

руководитель «Союза вызволения Украины». Срок наказания отбыл в 1935 г. Семья состоит из жены и 2-х детей.

ОБВИНЯЕТСЯ

Будучи непримиримым врагом Сов. власти в течение ряда лет проводил контрреволюционную работу, высказывал террористические и контрреволюционные намерения, работая учителем школы обрабатывал учеников в контрреволюционном духе.

ПОЛАГАЛ - БЫ

Следственное дело № 13036 по обвинению Горещкого М. И. направить на рассмотрение в УНКВД в не судебном порядке.

Пом. опер. уполном. УГБ (Зарубецкий)

«Согласен»

Нач. Кировского РО НКВД младший лейтенант Гос. Без. (Ситников) [16].

Адзначым неахайнасць у складанні гэтага дакумента: памылкі і ў напісанні вёскі і сельскага Савета. М. Гарэцкі названы «руководителем «Союза вызволения Украины».

Правяраць, відаць, не было часу, дужа спяшаліся... Акрамя таго, гэтыя і папярэднія дакументы паказваюць узровень адукацыі людзей, якія вырашалі лёс арыштаваных.

Побач падшыта яшчэ «Справка по следственному делу № 13036 по обвинению г-на ГОРЕЦКОГО Максима Ивановича». Яна амаль поўнасю паўтарае папярэдні дакумент. Але ёсць там і такія дапаўненні: «Среди учеников также Горещкий распространял контрреволюционные влияния, в результате чего близкие ему ученики Соловьев Сергей и другие писали контрреволюционные стихи и письма. По прибытии в Кировский район Горещкий всякими способами скрывал свое подлое прошлое и антисоветское действие в настоящем, о чем свидетельствует следующий факт. В сентябре м-це с. г. на собрании членов профсоюза средней школы по выборам в местком в списки кандидатур на обсуждение в состав месткома была внесена кандидатура Горещкого, который отказался рассказывать свою автобиографию и демонстративно ушел с собрания. Допрошенный в качестве обвиняемого Горещкий виновным признал себя в том, что проживая в Польше дважды арестовывался польскими властями, факты

контрреволюционной агитации отрицает, но достаточно изобличен имеющимися в деле материалами» [17].

Наступіў 1938 год – апошні год жыцця пісьменніка.

5 студзеня 1938 года адбылося пасяджэнне «асобай тройкі». Тры чалавекі вырашалі лёс другога чалавека.

У справе самы трагічны дакумент:

«Выписка из протокола № 85 заседания Тройки УНКВД

Слушали:

66. Дело № 13036 Кировского РО УНКВД с/о, по обвинению: Горецкого Максима Ивановича, 1893 г., уроженец д. Малое Бочачково, Мстиславльского р-на, БССР из крестьян-середняков, служащего, судимого.

Постановили...

Горецкого Максима Ивановича расстрелять.

Лично ему принадлежащее имущество конфисковать.

Секретарь тройки Антонов» [18].

Ці прысутнічаў Максім Іванавіч на гэтым пасяджэнні? Як правіла, падсудных на пасяджэнні не выклікалі. Разглядалі толькі дакументы. Калі ён азнаёміўся з прыговорам, таксама невядома. Але з 5 студзеня ён апынуўся ўжо ў камеры смяротнікаў.

Даследчык М. Ільюкевіч знайшоў дакументы, што 5 студзеня 1938 года адбыліся чатыры пасяджэнні «тройкі» пры УНКУС Смаленскай вобласці і былі складзены чатыры пратаколы: № 84, 85, 86 і 87. І за адзін дзень «тройка» разгледзела 406 спраў, па якіх былі абвінавачаны 923 чалавекі [19].

З іх 587 былі асуджаны да расстрэлу. Вось так працаваў канвеер смерці пры «бацьку ўсіх народаў» І. Сталіне!

Згодна з дадзенымі М. Ільюкевіча, старшыней на ўсіх чатырох пасяджэннях «тройкі» быў А. Наседкін – начальнік Упраўлення НКУС Смаленскай вобласці. Дакументы, якія знаходзяцца ў Інтэрнэце на партале «Кадровый состав НКВД 1935–1939», сведчаць, што ён за «ўдарную працу» ў 1937 годзе быў узнагароджаны ордэнам «Красной Звезды», затым быў прызначаны наркомам унутраных спраў БССР, але ў 1938 годзе яго арыштавалі і ў 1940 годзе ён атрымаў кулю ў патыліцу ад сваіх калег. У 2013 годзе родныя зрабілі спробу яго рэабілітацыі, але Вярхоўны суд Расіі гэта хадаўніцтва адхіліў [20].

Дарэчы, праглядаючы спісы «Кадровый состав НКВД 1935–1939», можна заўважыць, што тыя, хто дапытваў М. Гарэцкага ці падпісваў

дакументы, звязаныя з ім, былі ў сваёй большасці рэпрэсаваныя ў 1938–1940 гг.

Прайшло тры дні, і ў Вязьму прыехала Л. Чарняўская. Яна ўспамінала: «Пасля Новага года (1938) у пачатку студзеня паехала з Лёнем у Вязьму, каб там узяць яму білет на Мядзвежку. Вельмі ж ён не хацеў ехаць туды, але трэба (яна вырашыла адправіць сына брату Гаўрыле – У. Л.). У Вязьме прыйшлося прастаяць ля касы. Пасадзіла яго ў поезд, а сама засталася на вакзале чакаць, калі развіднее. Вязьма горад невялікі. Камендатуру я хутка знайшла. Трэба было атрымаць дазвол на перадачу. Было там, як кажучь, вельмі завозна, але, дачакаўшыся свае чаргі, я дазвол атрымала: можна было перадаць бялізну, цукар, махорку.

Сухары са спіса выключылі. І астрог я хутка знайшла, і там народу было многа. Мароз аж пёк, быў такі моцны. Я паслала перадачу, пералічыла, што пасылаю. У адказ была кароценькая запіска: адсылаў пасланую яму раней бялізну, раіў клапаціць самім аб сабе. І гэта запісачка была апошняя, пісаная да нас рукой Максіма. Вярнулася я ў Пясочню. Пайшла да следчага, каб дазволіў спатканне. Ён, праўда, абяцаў, але, калі я з’явілася па дазвол, сказаў, што зараз справа Гарэцкага не да іх належыць. Яшчэ раз паехала я ў Вязьму, звярнулася ў камендатуру. Дзяжурны (той, што ў пачатку студзеня дазволіў перадачу) абвясціў, што Максім Іванавіч Гарэцкі ўжо выбыў з Вязьмы, а куды – не ведае. З гэтым я і вярнулася дамоў» [21].

10 студзеня 1938 года Максіма Гарэцкага расстралялі. У архіўнай справе знаходзіцца самы трагічны дакумент справы:

«Выписка из акта № 85

Постановление Тройки УНКВД СССР по Смоленской области от 5 января м-ца 1938 о расстреле Горецкого Максима Ивановича 1893 г. р. приведено в исполнение 10 февраля м-ца 1938 г. в 15 час.

Секретарь

Тройки УНКВД Смоленской области Атонов» [22].

М. Льюкевічу ўдалося знайсці не толькі выпіску з пратакола № 85 ад 5 студзеня 1938 года, але і сам пратакол. З яго вынікае, што ў спісе значацца 43 прозвішчы асуджаных да расстрэлу: 1 жанчына і 42 мужчыны. М. Гарэцкі значыцца пад нумарам 30.

І яшчэ адзін дакумент, што датычыць расстрэлу М. Гарэцкага. Гэта «Акт 1938 года, февраля 10-го дня.

Мы, нижеподписавшиеся, Начальник Особой Оперативной группы Управления НКВД СССР Смоленской области – Старший Лейтенант милиции... Врид Коменданта Управления НКВД СССР Смоленской области – Младший Лейтенант Государственной безопасности и Помощник Коменданта Управления НКВД Смоленской области ... сего числа, на основании предписания Зам. Нач. Управления НКВД СССР Смоленской области – Капитана Государственной Безопасности тов. ВИКТОРОВА от 28-го января 1938 года за № 60253/8Б привели в исполнение решение Заседания Тройки УНКВД Смоленской области от 5-го января 1938 года (протокол № 85) в отношении осужденных к расстрелу:

[...] 30. ГОРЕЦКОГО Максима Ивановича...

Перечисленные осужденные, всего в числе сорока человек, из места содержания под стражей были взяты в 14 часов 45 минут 10-го февраля 1938 года, а решение Заседания Тройки приведено в исполнение путем расстрела в 15 часов того же 10-го февраля 1938 г.

Трупы зарыты на установленную глубину, о чем и составлен настоящий акт в одном экземпляре» [23].

Звернем увагу, што за 15 минут вывелі 40 чалавек, расстралялі і паспелі закапаць. Хутчэй за ўсё агульныя магілы былі выкапаны загадзя.

З успамінаў вязняў ГУЛАГа вядома, што расстрэльвалі ў асноўным ноччу. Максіма Гарэцкага і іншых прыгавораных да смерці расстралялі днём. Відаць, ноччу не спраўляліся...

З мэтай знайсці месца пахавання М. Гарэцкага аўтар гэтай кнігі ў лістападзе 1992 года паехаў у Вязьму.

Ад чыгуначнага вакзала да турмы (вул. Дзмітрыева Гара) вядзе прамы шлях праз вуліцы Новасадовую і Кашына. Па іх, відаць, і вялі ў канцы 1937 года арыштаванага М. Гарэцкага. У турме захаваліся даваенныя карпусы, дзе ў няволі знаходзіўся пісьменнік.

На жаль, месца, дзе хавалі арыштаваных, высветліць не ўдалося. Старажылы, што жывуць каля турмы, падказалі, што насупраць яе былі старыя могілкі. Там, мабыць, і хавалі расстраляных у турме. Пасля паездкі, у студзені 1992 года, у раённай газеце «Вяземский вестник» намі быў надрукаваны артыкул «Тут загінуў М. Гарэцкі» [24].

На артыкул адгукнуўся краязнаўца А. Фёдараў, які паведаміў, што да вайны былі яшчэ адны могілкі – турэмныя, што знаходзіліся побач з турмой. Хавалі расстраляных і ў кар’еры, што недалёка ад турмы. А. Фёдараў паведаміў, што ў свой час у кар’еры, калі здабывалі пясок,

былі знойдзены астанкі загінуўшых. У апошнія гады могількі знеслі і на іх месцы пабудавалі шматпавярховыя дамы [25].

*Мемарыяльны знак у гонар загінуўшых у 1937–1938 гг.
Вязьма*

У 1993 годзе там быў устаноўлены мемарыяльны знак, на якім ёсць надпіс «Предположительно на этом месте, где похоронены сотни известных и неизвестных людей, жертв репрессий, покоится прах белорусского писателя, учёного и педагога Максима Ивановича Горьцкого». Праз некалькі год побач быў устаноўлены крыж.

Аб тым, як быў устаноўлены гэты памяtnы знак, Валеры Рудніцкі, у тая гады былы кіраўнік раёна, член Саюза пісьменнікаў Расіі, успамінаў: «Нікога не трэба было прасіць, пераконваць, тым больш патрабаваць. Гэта быў першы помнік Максіму Іванавічу не толькі ў Расіі, але і ў Беларусі, і я ганаруся, што давялося прыняць удзел у яго збудаванні» [26].

Аб тым, што М. Гарэцкі быў расстраляны, жонцы нічога не паведамілі.

15 жніўня 1939 года Л. Чарняўская паслала запытанне аб лёсе мужа пракурору Смаленскай вобласці. Ён адказаў «...што Гарэцкі М. асуджаны Тройкай НКУС і для перагляду яго справы няма падставы».

31 сакавіка 1939 года ёй паведамілі, што М. Гарэцкі памёр ад кровазліцця ў мозг 20 сакавіка 1939 года ў пас. Важаэль Комі АССР [27].

Гэта была штодзённая практыка. Рабілася гэта дзеля таго, каб скрыць маштабы расстрэлаў. Лічылася, што лепш, каб зняволеныя «паміралі» ў лагерах.

Прайшло 20 гадоў. Увесь гэты час сям’я пісьменніка жыла надзеяй, што М. Гарэцкі, можа, яшчэ жывы і будзе рэабілітаваны. І, калі пачалася «хрушчоўская адліга», дачка пісьменніка Галіна напісала 4 жніўня 1958 года заяву на імя Генеральнага пракурора СССР аб рэабілітацыі бацькі. З гэтай заявы і пачалося следства аб рэабілітацыі, дакументы якога таксама знаходзяцца ў справе № 13036.

4 снежня 1958 года былі дапытаны сведкі, што давалі паказанні ў 1937 годзе. Так, І. К. Мішуткін прызнаў свой подпіс на пратаколе 1937 года, аднак афіцыйна заявіў: «Тех показаний, которые мне зачитаны о Горецком, я никогда не давал и показания о нём от 15 декабря 1937 года не соответствуют действительности. Я считаю эти показания вымышленными. ...Ещё раз заявляю, что никаких антисоветских проявлений со стороны Горецкого ни в разговорах, ни в его поведении я не замечал» [28].

Сведка П. А. Першына наогул заявіла, што подпіс на пратаколе не яе і: «...ни одного факта из зачитанных мне показаний я не помню и не подтверждаю... так как я в 1937 году в Кировской школе уже не работала... Горецкого-преподавателя я совершенно не знаю... В органах НКВД меня ни в отношении Горецкого, ни в отношении других лиц никогда не допрашивали».

І. Ф. Чугуноў, былы намеснік дырэктара Кіраўскай сярэдняй школы па гаспадарчай частцы, аб пісьменніку паведаміў: «... я хорошо знал Горецкого М. И. по совместной работе в Кировской средней школе... он характеризовался только с положительной стороны. Горецкий работал в качестве преподавателя литературы, и как со стороны учащихся, так и других преподавателей о нем были только положительные отзывы. Никто из других преподавателей не мог так доходчиво преподнести материал учащимся, как Горецкий. По поведению в быту Горецкий был скромным, серьезным. Никаких отрицательных моментов как в работе, так и в его поведении я не замечал. В политических вопросах был грамотным человеком. Аполитичных проявлений с его стороны тоже не было. О причинах ареста мне ничего не известно» [29].

13 снежня 1958 г. следчы Цімохін напісаў заключэнне: «Следствие по делу проведено с грубым нарушением норм УПК: арест Горецкого произведен без достаточных оснований, по указанию УНКВД Смолен-

ской области от 2 ноября 1937 г., постановлений об избрании меры пресечения и предъявлении обвинения не выносилось, преступление Горьковского по определенным статьям УК ни в каких материалах дела не квалифицировано, очных ставок по делу не проводилось, требования ст. 206 УПК не выполнены... Таким образом, в результате анализа прежних материалов дела и передопроса свидетелей установлено, что основным поводом к репрессированию Горьковского в 1937 г. явились данные о его судимости в 1931 г., которые не могут служить основанием к его обвинению» [30].

30 снежня 1958 года пракуратура Калужскай вобласці вынесла Пратэст, у якім было адзначана: «Обвинение и осуждение Горьковского основано на крайне неконкретных показаниях свидетелей Мишуткина и Першиной. Очные ставки этим обвиняемым с этими свидетелями не проводились, хотя необходимость в этом была. Как установлено в настоящее время, показания свидетелей Мишуткина и Першиной были сфальсифицированы».

21 студзеня 1959 г. прэзідыум Калужскага абласнога суда прыняў пастанову: «Постановление Тройки УНКВД Смоленской области от 5.1.1938 г. в отношении Горьковского Максима Ивановича отменить, а дело производство на него прекратить за отсутствием состава преступления» [31]. Такім чынам, М. Гарэцкі быў цалкам рэабілітаваны.

Чаму ўлады забілі такога таленавітага пісьменніка і на той час настаўніка? Тлумачачы гэта, Васіль Быкаў на міжнародных Гарэцкіх чытаннях казаў: «Жыццё і дзейнасць Гарэцкага прыпадае на драматычны час нашай гісторыі з яе драпежнай ідэалогіяй і не меней драпежнай палітыкай. Гінулі мільёны, загінуў і Максім Гарэцкі. Тым самым, безумоўна, было здзейснена злачынства не толькі ў дачыненні да канкрэтнай асобы, але і да беларускай культуры, да ўсёй нацыі. І да Бога таксама...» [32].

ЛЁС СЯМ'І М. ГАРЭЦКАГА. ВЯРТАННЕ М. ГАРЭЦКАГА НА РАДЗІМУ

Расказаўшы пра жыццё і творчасць М. Гарэцкага, трэба апавядаць і пра лёс сям'і М. Гарэцкага.

Л. Чарняўская ўспамінала: «У пачатку лютага 1938 года я і Галя вярнуліся ў Кіраў (Вятку) у дом 109 па вуліцы Свабоды на сваю ранейшую кватэру. ...але ад Гарэцкага не было ніякіх вестак. Я пасылала запытанні ў Смаленск, у Маскву (Гулаг), пракуратуру. Перавяла грошы

ў Вязьму, адправіла туды пасылкі. Грошы не вярнулі, а пасылкі назад адаслалі» [1].

Леаніла Чарняўская і Галіна Максімаўна

Леаніла Усцінаўна так і не даведлася праўду аб лёсе мужа. Гэта стала вядома толькі ў кастрычніку 1992 года, калі Радзіму Гарэцкаму дазволілі азнаёміцца са справай № 13036 «По обвинению гражданина Горецкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».

У Кіраве Л. Чарняўская працавала выхавацелькай у дзіцячым садзе, а ў 1947 годзе пераехала да дачкі ў Ленінград, дзе выйшла на пенсію па інваліднасці.

У гэты цяжкі час робіць спробу ім дапамагчы Якуб Колас. У лісце ад 11 ліпеня 1944 года ён піша Гаўрыле Гарэцкаму: “...прасіў выслаць выклік і хадатайніцтва ў Смаленскі аб[ласны] аддзел народнай асветы, каб Галю адпусцілі. Прасіў і за яе матку, каб далі ім работу ў Месціслаўлі...” [2].

Відаць, што ў Леанілы Чарняўскай і ў яе дачкі было жаданне працаваць на Беларусі, аднак здзейсніць гэта не ўдалося.

Калі Леаніле Чарняўскай спатрэбілася даведка, хутчэй за усё аб яе працы ў Мінску, то яна звярнулася да Я. Коласа, які 25 снежня 1946 года піша ліст:

«Дарагая Неаніла Вусцінаўна!

Пасылаю патрэбную Вам спраўку. Як жывяце? Ці Вы пастанавілі назаўсёды астацца далёка ад радзімы? Праўда, яна разбурана. Але тут усё ж лепей, чым па-за домам...» [3].

Як мы бачым, ёй удалося пазбегнуць Гулагу, але прыйшлося зведаць пакуты жонкі палітвязня і «ворага народу», пакуты ўдавы і маці, якая страціла на вайне адзінага сына Лёню, які загінуў на фронце ў дзень нараджэння бацькі 18 лютага 1944 года.

Што давала ёй сілы? Таццяна Дасаева лічыць, што каханне. Менавіта яно «...дало сілы гэтай мужнай жанчыне, каб выстаяць, каб гадаваць дзяцей, змагацца за чыстае імя Максіма Гарэцкага, захоўваць яго літаратурны архіў» [2].

Ёсць яшчэ адно меркаванне літаратуразнаўцы Тэрэзы Голуб. Яна адзначала ў артыкуле «Мілы таварыш Максіма»: «Л. Чарняўская была сапраўдным сябрам, надзейнай спадарожніцай М. Гарэцкага. Іх ядналі не толькі сямейныя адносіны, агульнасць інтарэсаў, адэкватнасць поглядаў, але і нешта большае. Тое, што дазваляе зразумець высокую сутнасць чалавека, дае сілы не здрадзіць прынцыпам хрысціянскай маралі, асабістым перакананням. Л. Чарняўская нібы ўвасабляе сабой беларускіх «дзекабрыстак», якія, стаўшы ахвярамі таталітарнай сістэмы, засталіся вернымі свайму сумленню, высокаму прызначэнню быць Жанчынай.

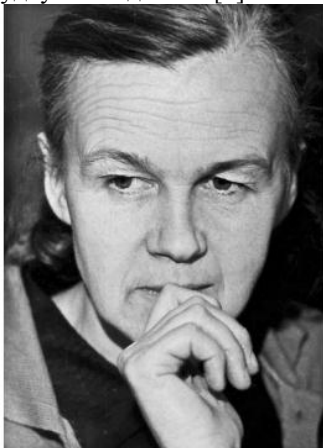
«Ніколі, ні разу не пашкадавала, што выйшла замуж за Максіма, – сказала Леаніла Усцінаўна сваёй дачцэ, – хоць і нялёгка аказаўся мой лёс» [3].

У Леанілы Чарняўскай як пісьменніцы было шмат творчых задум. Але пасля арышту мужа яна была адарвана ад літаратуры і яе творчыя здольнасці засталіся поўнасю нерэалізаванымі. Ужо пасля рэабілітацыі М. Гарэцкага яна змагла надрукаваць кнігі «Жук» (1960), «Казёл Мэка і Кудла» (1979) і «Апавяданні» (1983).

Апошнія восем гадоў (памерла 26 верасня 1976 года) пісьменніца была прыкаваная да ложка цяжкай хваробай сэрца. Але і ў гэты час займалася творчасцю. Занатавала «Памятку» пра апошнія гады жыцця М. Гарэцкага, «Успаміны пра сына», «Як складалася кніжка народных песень» – пра запіс песень ад маці М. Гарэцкага. Напісала невялікія ўспаміны пра сустрэчы з Якубам Коласам. Гэтыя творы з’яўляюцца каштоўнымі гісторыка-літаратурнымі дакументамі.

Шмат гадоў як няма з намі Леанілы Усцінаўны. Але жывуць яе творы, на якіх, як адзначае літаратуразнаўца Я. Клімуць, «...будзе

вучыцца не адно пакаленне дабраце, пачуццям узаемапавагі, неабходнасці таварыскай дапамогі, глыбокай любові да нашай цудоўнай Радзімы» [4].

Галіна Максімаўна

Дачка М. Гарэцкага і Л. Чарняўскай – Галіна – скончыла Ленінградскі педагагічны інстытут імя А. Герцэна, дзе «вучылася ў мансійскай групе паўночнага аддзялення» [5].

Потым працавала настаўніцай, а пасля цяжкай аперацыі на горле была рэгістратарам у паліклініцы.

Пасля смерці бацькі галоўнай справай жыцця Галіны Гарэцкай стала захаванне, упарадкаванне і падрыхтоўка да выдання творчай спадчыны Максіма Гарэцкага. Спачатку яна займалася гэтым разам з маці. Яны падрыхтавалі і перадалі на захаванне матэрыялы сямейнага

архіва Максіма Гарэцкага ў аддзел рукапісаў і рэдкай кнігі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа АН БССР (фонд 7). У пачатку 2000-х гадоў яна перадала частку рукапісаў і асабістых рэчаў у Беларускі дзяржаўны музей літаратуры і мастацтва (фонд 426).

Калі было прынята рашэнне аб выданні творчай спадчыны Максіма Гарэцкага, Г. Гарэцкая як тэкстолаг і літаратуразнаўца прымала актыўны ўдзел у выданні збору твораў бацькі ў чатырох тамах (уваходзіла ў склад рэдакцыйнай калегіі), займалася выданнем іншых твораў М. Гарэцкага і Л. Чарняўскай.

Яна напісала цікавыя ўспаміны «Наша сям'я» [6] і «Дзядзька Гурык» [7].

Асабістыя рэчы М. Гарэцкага. З фонду БДЛМ

Гэтыя ўспаміны з'яўляюцца дакументальным сведчаннем многіх старонак жыцця М. Гарэцкага. Яны напісаны з вялікаю любоўю да бацькі і маці, брата Леаніда. Многія літаратуразнаўцы лічаць, што напісаны яны чалавекам з вялікім літаратурным талентам. Пісьменнік Максім Лужанін адзначаў, што Галіна Максімаўна «чуе на гук і навобмацак роднае слова і так яго падае, што возьмеш скупыя радкі ўспамінаў і не адарвешся» [8].

Таяццяна Дасаева, аўтар «Летапісу жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага», успамінала: «У час працы гадзінамі сядзелі над тэкстам «Летапісу», удакладнялі ўсё да драбніц. Праца наша працягвалася і падчас перапіскі. Іншы раз у лістах Галіны Максімаўны было толькі пару абзацаў, адрасаваных непасрэдна мне. Усё астатняе тычылася «Летапісу». Як лейтматыў гучалі словы ўдзячнасці за зробленую працу і пажаданне – просьба ўнесці праўкі ў падрыхтаваны тэкст».

І яшчэ Т. Дасаева адзначала: «Нерэалізаванасць асабістага жыцця, адсутнасць уласнай сям'і, дзяцей не зрабілі яе чэрствай, абьякавай. У ёй жылі нерастрачаныя мацярынскія пачуцці, якія мы, хто быў з Галінай Максімаўнай, адчувалі на сабе» [9].

На працягу больш як 20 год аўтару гэтай кнігі пашчасціла сустрэцца з Галінай Максімаўнай у Мінску, Горках і Малой Багацькаўцы, а таксама мець перапіску (гэтыя лісты знаходзяцца ў фондзе Горацкага гісторыка-этнаграфічнага музея). Сустрэчы і лісты

тычыліся ўстаноўкі мемарыяльных дошак на будынку навучальнага корпуса № 4 Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі, а таксама жылога дома, дзе ў 1926–1928 гг. жыла сям’я М. Гарэцкага. Г. Гарэцкая ўдзельнічала ў адкрыцці музея-кабінета ў будынку корпуса № 4 БДСГА, а таксама ў працы Гарэцкіх навуковых чытанняў.

Г. Гарэцкая была вельмі задаволена тым, што менавіта ў Горках былі праведзены Першыя Гарэцкія чытання. Так, 4 красавіка 1992 года яна пісала ў лісце на маё імя: «Глыбокапаважаны Уладзімір Маісеевіч! Атрымала пісьмо з тэзісамі дакладаў і паведамленняў на Першых Гарэцкіх чытаннях, запрашальным білетам і газетай «Советский студент». Найвялікшы мой дзякуй і нізкі паклон Вам і ўсім, хто арганізаваў гэтыя чытання. Вялікая падзяка тым, хто прыняў удзел у іх правядзенні, выступаў з прамовай, дакладам альбо ў канцэрце...

Вам, Уладзімір Маісеевіч, мая асабістая падзяка за цікавы, ад душы напісаны артыкул «Памножана будзе слава Айчыны...»

Трэба адзначыць, што яна была заўсёды вельмі удячна ўсім, хто прымаў удзел у мерапрыемствах, прысвечаных памяці бацькі і маці. Так, пасля правядзення Першых Гарэцкіх чытанняў Радзім Гарэцкі напісаў ёй пра вельмі ўдалае выступленне адной студэнткі, якая чытала твор М. Гарэцкага. І Галіна Максімаўна ў лісце ад 4 красавіка 1992 года пытала мяне, каб я паведаміў ёй, «...як завуць дзяўчыну, якая на канцэрце прачытала апавяданне «У лазні» і заважыла ўвесь зал? Хто яна? Шчыра дзякую ёй і жадаю як артыстыцы вялікіх паспехаў на сцэне!» [10].

Калі я напісаў ёй аб тым, што ў газеце «Вяземский вестник» у студзені 1993 года быў надрукаваны мой невялічкі допіс аб тым, што ў Вязьме быў расстраляны яе бацька, і дзякуючы яму знайшоўся кразнаўца, які паказаў месцы пахавання вязняў турмы, то Галіна Максімаўна папрасіла ў мяне адрас гэтага чалавека і адрас рэдакцыі, каб напісаць ім падзяку. І такія прыклады можна працягваць...

На жаль, Галіна Гарэцкая памерла 20 верасня 2006 года ў Санкт-Пецярбургу.

Сын Леанід вучыўся ў Ленінградскім архітэктурна-будаўнічым тэхнікуме. У час Вялікай Айчыннай вайны загінуў на фронце 18 лютага 1944 года. Яго цікавыя франтавыя лісты былі апублікаваны ў часопісе «Малодосць» (№ 9, 1974 г.) і «Юность» (№ 4, 1975 г.).

У гэтых лістах да маці і да дзядзькі Гаўрылы, якога дзеці звалі Гурык, ён часта ўспамінаў бацьку. 31 мая 1941 года ў лісце да дзядзькі ён задае пытанне: «... я не пойму, чаму жэ судьба нанесла отцу

Сын Леанід

смертельный удар. За что она отомстила человеку, справедливей, честней которого я не видал. Человеку с открытой и прямой душой, лишенной всяких мелких чувств и заполненной большими чувствами любви и заботы к своей Родине и народу. Может быть, за то, что много правды и ласки говорил он, забыв, что души черствы и природный инстинкт руководит желанием многих» [11].

Як мы ўжо адзначалі, М. Гарэцкі быў рэабілітаваны ў 1957 годзе, але спатрэбіліся яшчэ тры гады, каб яго творчасць вярнулася на Беларусь.

Толькі ў 1960 годзе была надрукавана кніга «Выбранае», а ў 1965 годзе «Віленскія камунары. Раман-хроніка». У 1973 годзе – «Мутэрка» і да 80-годдзя «Выбраныя творы» ў 2-х тамах.

Да 90-годдзя з дня нараджэння М. Гарэцкага чытач змог пазнаёміцца са зборам твораў у 4-х тамах, якія выйшлі ў 1984–1986 гг.

У 1984 годзе выйшла кніга «Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы», куды, акрамя ўспамінаў сучаснікаў, увайшлі артыкулы пра М. Гарэцкага такіх вядомых даследчыкаў і пісьменнікаў, як Ю. Пшыркоў, Я. Брыль, І. Навуменка, А. Адамовіч, Д. Бугаёў, М. Лужанін, А. Лойка, М. Мушынскі, Б. Сачанка, М. Стральцоў, І. Чыгрын. Надрукаваны ў ёй таксама творы пісьменніка: «Наш тэатр», «Маладняк» за пяць гадоў. 1923–1928» і іншыя. Цікаvasць чытачоў прыцягнуць пісьмы М. Гарэцкага і яго сына Леаніда.

У 1994 годзе чытачы атрымалі добры падарунак, бо выйшла рэпрэнтнае выданне М. Гарэцкага «Рунь», у 1997 годзе – «Віленскія камунары: Раман-хроніка»; «Камароў-ская хроніка».

Толькі ў апошнія гады выйшлі: «Публіцыстыка, 1918–1919 гг.»: [Матэрыялы, надрук. у савец. газ. Смаленска, Менска і Вільні] – Мінск, 2000, «Прысады жызця»: апавяданні, аповесці. – Мінск, 2003, «Дзве душы»: аповесць. – Мінск, 2006, «Выбраныя творы». – Мінск, 2009, «На імперыялістычнай вайне: запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы» [да 100-годдзя пачатку Першай сусветнай вайны]. – Мінск, 2014, «Творы» (у серыі «Залатая калекцыя беларускай літаратуры ў 50 тамах»). – Мінск, 2016.

М. Гарэцкі вярнуўся і да рускага чытача. У перакладзе на рускую мову ў 1966 годзе былі ў Маскве надрукаваны «Виленские коммунисты» і аповесць «Тихое течение». Праз дзесяць гадоў, у 1976 годзе, выйшлі выбраныя «Красные розы», у 1988 годзе – «Избранное» – повести, роман-хроника, у 1992 годзе – «Две души», у 2014 годзе – «Панская сучка» – повести; рассказы «Весна»; «Русский», «Родные корни».

Творы М. Гарэцкага былі надрукаваны таксама на Украіне, у Літве, ЗША, Польшчы, Германіі і Балгарыі.

У красавіку 2016 года ў Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Янкі Купалы адбылася прэм'ера спектакля «Дзве душы» паводле аповесці Максіма Гарэцкага (пастаноўка Мікалая Пінігіна, аўтарамі інсцэніроўкі аповесці з'яўляюцца Максім Клімковіч і Уладзіслаў Ахроменка).

Актыўна вывучаецца творчасць пісьменніка. На сённяшні дзень абаронена 14 доктарскіх і кандыдатскіх дысертацый, якія прысвечаныя аналізу розных аспектаў творчасці М. Гарэцкага. Штогод адбываюцца Гарэцкія чытанні, выдаюцца манаграфіі (аб гэтым падрабязна апавядаецца ва ўступе).

Зараз імя М. Гарэцкага выдана ва ўсім свеце. Так, у 1993 годзе 100-годдзе з дня нараджэння пісьменніка было адзначана ў рамках ЮНЭСКА (Арганізацыі ААН па пытаннях адукацыі, навукі і культуры). У гонар яго стагоддзя беларуская пошта ў 1993 выпусціла ў абарачэнне паштовую марку. З 1997 года дзейнічае Міжнародны фонд братоў Гарэцкіх.

У Мінску яго імем названа вуліца. У яго гонар устаноўлены помнік у Мінску, на вуліцы Рэвалюцыйнай, і памятная дошка. Крыж, прысвечаны Максіму Гарэцкаму як ахвяры ГУЛАГА, ёсць ва ўрочышчы Курапаты.

*Мемарыяльная дошка
М. Гарэцкаму. Корпус № 4
БДСГА*

Як мы ўжо адзначалі, М. Гарэцкаму пастаўлены мемарыяльныя дошкі ў Вільні, на будынку былой Віленскай беларускай гімназіі, і ў горадзе Кіраве (Расія), на будынку былой Пясочанскай сярэдняй школы № 1, а ў Вязьме на меркаваным месцы пахавання ўсталяваны памяtnы знак.

У Горках яго імя носяць вуліца і раённая бібліятэка.

У Беларускай дзяржаўнай сельска-гаспадарчай акадэміі ў 1993 годзе ўстаноўлена мемарыяльная дошка на 4-м корпусе акадэміі, там жа ў 1997 годзе адкрыты мемарыяльны музей-кабінет імя М. Гарэцкага, яго імем названа лекцыйная аўдыторыя, што знаходзіцца ў гэтым корпусе.

У 2002 годзе была ўстаноўлена імянная стыпендыя імя Максіма Гарэцкага. Яна прысуджаецца замежным студэнтам за поспехі пры вывучэнні мовы.

У Мсціславе яго імем названа вуліца, а ў в. Багацькаўка створаны музей імя Гарэцкага.

Яго імя напісана на летапісным камяні каля в. Мясата (62-і км шашы Мінск – Маладзечна), устаноўленым у гонар вядомых людзей, якія праязджалі па гэтым старадаўнім тракце.

*Помнік
М. Гарэцкаму ў Мінску*

Летапісны камень каля вёскі Мясата

Аднак, на жаль, трэба канстатаваць, што ў вышэйшых навучальных установах і школах Беларусі на вывучэнне творчасці М. Гарэцкага вылучаецца мала гадзін. Так, у сярэдняй школе па курсе “Беларуская літаратура” яго імя згадваецца ў 9-м класе на ўроку «Сусветная і беларуская літаратура ў пачатку XX стагоддзя» сярод 11 пісьменнікаў. У 10-м класе на вывучэнне яго творчасці адведзены ўсяго 3 гадзіны!?! Атрымліваецца, што той, хто не ідзе вучыцца ў 10 клас, а пачынае з 9 класа працаваць на вытворчасці, так толкам і не даведаецца, што ў Беларусі ёсць класік беларускай літаратуры – Максім Гарэцкі.

Будзем спадзявацца, што тыя чыноўнікі Мініс-тэрства асветы Беларусі, якія складаюць гэтую праграму, перагледзяць яе ў бок павелічэння гадзін на вывучэнне яго творчасці.

Што яшчэ, на наш погляд, трэба зрабіць дзеля сплочвання доўгу грамад-ства перад пісьменнікам?

Па-першае, выдаць поў-ны збор яго твораў, па-другое, адкрыць у Мінску мемарыяльны музей М. Га-рэцкага, па-трэцяе, белару-скім тэатрам больш актыўна звярнуцца да драматургічнай спадчыны, па-чацвёртае, зняць некалькі мастацкіх кінафільмаў па яго творах, а

*Куток М. Гарэцкага ў Горацкай
раённай бібліятэцы.
Аўтар бюста З. Азгур*

таксама поўнаметражны дакументальны фільм пра яго жыццё і творчасць.

* * *

*Скончана наша
падарожжа па сцежках
жыцця, якімі хадзіў
слынны сын беларускага
народа Максім Гарэцкі.*

*Аўтар гэтай кнігі
спадзяецца, што
чытачы коротка
пазнаёміліся з творчым
шляхам пісьменніка, з
яго шчаслівым і*

трагічным жыццём.

*Шчаслівым, бо за кароткі час, які быў адмераны яму лёсам, ён
шмат чаго зрабіў у беларускай літаратуры і літаратуразнаўстве, і
яму, на думку Алеся Адамовіча, належыць месца «...класіка
беларускай літаратуры. Побач з Купалам, Коласам, Багдановічам».*

*Трагічным, бо ўжо ў 1930 годзе быў адарваны ад літаратурнай
працы і ў няпоўных 45 гадоў стаў ахвярай таталітарнага рэжыму.*

*Амаль восемдзесят гадоў, як няма з намі Максіма Іванавіча.
Аднак жывуць і будуць вечна жыць яго творы, жыве і ён і разам з
намі крочыць па роднай зямлі Беларусі, якая ідзе па шляху
сцягроджэння нацыянальнай самасвядомасці і незалежнасці.*

ВЫКАРЫСТАНАЯ ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

Ад аўтара

1. Архіў Горацкага гісторыка-этнаграфічнага музея. КП. 3265 КП.3266. Сп. 242.
2. Адамовіч, А. «Браму скарбаў сваіх адчыняю...». – Мн.: 1980. – 224 с.; Бугаёў, Д. Максім Гарэцкі. – Мн.: 2003. – 237 с.; Гарэцкі, Р. Г. Браты Гарэцкія. – Мн.: 2008. – 340 с.; Гарэцкі, Р. Г. Ахвярую сваім «Я». Максім і Гаўрыла Гарэцкія. – Мн.: 1998. – 287 с.; Голуб, Т. С. Тэксталагія беларускай літаратуры ХХ стагоддзя: гісторыя тэксту як шлях да гісторыі літаратуры. – Мн.: 2002. – 154 с.; Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага – Мн.: 1993. – 87 с.; Марціновіч А. Брама, адчыненая ў вечнасць: дзецям пра Максіма Гарэцкага: нарысы – Мн., 2013. – 206 с.; Мушыньскі, А. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі: жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага – Мн.,

2008. – 509 с.; Чыгрын, І. Паміж былым і будучым: проза Максіма Гарэцкага. – 2-е выд., выпраўл. – Мн., 2003. – 163 с.

Нарадзіўся на Мсціслаўшчыне
(люты 1893 г. – верасень 1908 г.)

1. Гаўрыла Гарэцкі. Слова пра брата і настаўніка // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – Мн., 1984. – С. 6.
2. Гарэцкі Гаўрыла. Вытокі творчасці Максіма Гарэцкага // Выбранае. – Мн., 2002. – С. 222–229.
3. Гаўрыла Гарэцкі. Слова пра брата і настаўніка // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 17.
4. Там жа. – С. 7.
5. Справа № 13036 «По обвинению гражданина Горещкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
6. Радзім Гарэцкі. Браты Гарэцкія. – Мн., 2009. – С. 20.

Вучань Горацкага каморніцка-агранамічнага вучылішча
(верасень 1908 г. – ліпень 1913 г.)

1. Новікаў, Дзям’ян. Успаміны. Асабісты архіў аўтара.
2. Ганчарык, М. Шлях ад пачатку стагоддзя. Успаміны. – Мінск, 2003. – С. 62, 75.
3. Нацыяльны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Фонд 2260, вопіс 2, справа 1734.
4. Там жа.
5. Гарэцкі Радзім. Браты Гарэцкія. – С. 20.
6. Справа № 13036 «По обвинению гражданина Горещкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
7. Аболін, Андрэй. Успаміны. Асабісты архіў аўтара.
8. Нацыяльны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Фонд 2260, вопіс 2, справа 1734.
9. Гаўрыла Гарэцкі. Слова пра брата і настаўніка // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. С. 7–8.
10. Сухі, Андрэй. З юнацкіх гадоў // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. – С. 63–65.
11. Там жа.
12. Из воспоминаний Андрея Николаевича Сухого // И. М. Стельмашонок. Из истории землеустроительного образования в Горках. – Мн., 1999. – С. 101.
13. Беларуская дакастрычніцкая проза. – Мн., 1965. – С. 365–387.
14. Новікаў, Дзям’ян. Успаміны. Асабісты архіў аўтара.
15. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі. Жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага. – Мн., 2008. – С. 71.
16. Ганчарык, Мікалай. Шлях ад пачатку стагоддзя. Успаміны. – Мн., 2003. – С. 22–23.
17. Гарэцкі, Максім. У лазні // Збор твораў у 4-х тамах. – Мн., 1984. – С. 52–53.
18. Нацыяльны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Фонд 2260, вопіс 2, справа 1734.

Вільня
(ліпень 1913 г. – ліпень 1914 г.)

1. Гаўрыла Гарэцкі. Слова пра брата і настаўніка // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 9.
2. Максім Гарэцкі. Успаміны пра Івана Луцкевіча // http://knihi.com/Maksim_Harecki/Uspaminy_pra_Ivana_Luckievica.htm.
3. Дасаева, Таццяна. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 10.
4. Гарэцкі, Максім. Наш тэатр // Выбраныя творы. – Мн., 2009. – С. 579–581, 583.
5. Польша. – 1993. – № 3. – С. 210–211.
6. Мядзёлка, Паўліна. Сцежкамі жыцця. – Мн., 1974. – С. 74.
7. Кенька, М. П. Каментарыі // Гарэцкі, Максім. Збор твораў у 4-х тамах. – Т. I. – Мн., 1984. – С. 400.
8. Чыгрын, І. П. Паміж былым і будучым. Проза Максіма Гарэцкага. – 2-е выд., выпраўленае. – Мн., 2003. – С. 7.
9. Гарэцкі, Гаўрыла. цыт. па артыкулу: Адамовіч, Алесь. Класік беларускай літаратуры // Гарэцкі Максім. Збор твораў: у 4-х тамах. – Т. I. – С. 10–11.
10. Жыццё і каханне Магдалены Радзівіл // <http://www.main.lim.by/?p=1312>).
11. Гарэцкі, Максім. Рунь // Збор твораў у 4-х тамах. – Т. – С. 109.
12. «Наша ніва». – 1914. – № 39.
13. Бугаёў, Дзмітрый. З вялікай творчай аддачай. Да 80-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 131.

У царскай арміі і на Першай сусветнай вайне

(чэрвень 1914 г. – кастрычнік 1917 г.)

1. Гарэцкая, Галіна. Георгіеўскі кавалер // Літаратура і мастацтва. – 1998. – 13 лют.
2. Цыт. па арт.: Лойка, Алесь. Максім Гарэцкі // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 148.
3. Гарэцкі, Радзім. Браты Гарэцкія. – С. 25.
4. Гарэцкі, Максім. Успаміны пра Івана Луцкевіча // Беларуская палічка // http://knihi.com/Maksim_Harecki/Uspaminy_pra_Ivana_Luckievica.htm.
5. Гарэцкі, Радзім. Браты Гарэцкія. – С. 25–26.
6. Гарэцкая, Галіна. Георгіеўскі кавалер // Літаратура і мастацтва. – 1998. – 13 лют.
7. Письмы Максіма Гарэцкага. Гарэцкі, Максім. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 321.
8. Гарэцкі, Радзім. Браты Гарэцкія. – С. 27.
9. Гарэцкая, Галіна. Георгіеўскі кавалер // Літаратура і мастацтва. – 1998. – 13 лют.
10. Гарэцкі, Гаўрыла. Успаміны пра брата // Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 9–10.
11. Гарэцкі, Максім. Камароўская хроніка // Збор твораў у 4-х тамах. – Т. 4. – С. 113.
12. Чыгрын, І. П. Паміж былым і будучым. Проза Максіма Гарэцкага. – 2-е выд., выпраўленае. – С. 49.
13. Гарэцкі, Максім. Літоўскі хутарок // Збор твораў: у 4-х тамах. – Т. 1. – С. 142–143.

Смаленск

(кастрычнік 1917 г. – люты 1919 г.)

1. Гарэцкі, Радзім. Браты Гарэцкія. – С. 33.
2. Там жа. – С. 36.
3. «Душа двоилась...» (Повесть, рождённая в Смоленске). – Смаленск, 1997. – С. 29.
4. Звезда. – 1918 г. – 6 окт.

5. Гарэцкі, Радзім. Браты Гарэцкія. – С. 34.
6. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 17.
7. Цыт. па кнізе Ільюкевіча, Н. «Душа двоілась ...» (Повесть, рождённая в Смоленске). – С. 31.
8. Ільюкевіч, Николай. Максим Горечкий // Край Смоленский. – Смоленск, 1993. – С. 11.
9. Дело № 13036 «По обвинению гражданина Горечкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
10. Ільюкевіч, Николай. Максим Горечкий и Янка Купала: контакты со Смоленской губернской ученой архивной комиссией. 1918 год // Гарэцкія чытанні: матэрыялы дакл. і паведамл. на сёмых, восьмых, дзевятых, дзесятых чытаннях. – Мн., 2002. – С. 47–53.
11. Гарэцкі, Г. Вобраз Янкі Купалы ў маім успрыманні // Успаміны пра Янку Купалу. – Мн., 1982. – С. 45–53.
12. Гарэцкі, Гаўрыла. Слова пра брата і настаўніка Максім // Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 10.
13. Купала, Янка. Збор. твораў у 7-мі тамах. – Т. 7. – Мн., 1976. – С. 452–453.
14. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 19.
15. Там жа. – С. 19.

Вільня

(люты 1919 г. – кастрычнік 1923 г.)

1. Дело № 13036 «По обвинению гражданина Горечкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
2. Гарэцкі, Максім. Смаленск – Менск – Вільня // Творы. – Мн., 1990. – С. 292.
3. Дело № 13036 «По обвинению гражданина Горечкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
4. 20 нечаканых фактаў пра Максіма Гарэцкага // <http://www.svaboda.org/a/27559283.html>.
5. Аляхновіч, Францішак. Беларуская Вікіпедыя // <https://be-tarask.wikipedia.org/wiki/>.
6. Беларусы ў Літве: учора і сёння. Кніга I. Укладальнік Адамковіч Аляксандр. – Вільня. – 2010. – С. 57.
7. Там жа. – С. 46.
8. Там жа. – С. 58–59.
9. Беларускі архіў вуснай творчасці // <http://www.nashapamiac.org/archive/viewfullnews.html?id=341>.
10. Пацюкевіч, Мар'ян. З тых далёкіх часоў // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 87–88.
11. Арсеннева, Н. Аўтабіяграфічны нарыс // <http://rv-blr.com/literature/2553>.
12. Арсеннева, Н. З майго жыццяпісу // Маладосць. – 1991. – № 4. – С. 158.
13. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 27.
14. Там жа. – С. 20.
15. Маслоўская, Вера. На настаўніцкіх курсах у Вільні // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 80–81.
16. Душа писателя Максима Горечкого // <http://zvyazda.minsk.by/ru/pril/article.php?id=108867>.
17. Гарэцкі, Максім. Да акадэміка Я. Ф. Карскага // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 303.

18. Там жа.
19. Запартыка, Галіна. Максім Гарэцкі. 1923 год. Хроніка падзей (Па старонках архіўных крыніц) // Гарэцкія чытанні: матэрыялы дакладаў і паведамленняў. – Мн., 2004. – С. 90.
20. Дело № 13036 «По обвинению гражданина Горещкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
21. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я. 1919–1923 гг. Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 21.
22. Дасаева, Т. Максім Гарэцкі і Леаніла Чарняўская. Гісторыя кахання / Таццяна Дасаева // Звязда. – 2003. – 20, 22 лютага.
23. Запартыка, Ганна. Максім Гарэцкі ва ўспамінах сучаснікаў // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць. Матэрыялы Гарэцкіх чытанняў. – Мн., 2012. – С. 16–21.
24. Беларусы ў Літве: учора і сёння. – Кніга I. – С. 60.
25. Янкоўскі, Антон. З Віленскіх спатканняў. Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 89.
26. Запартыка, Ганна. Максім Гарэцкі ва ўспамінах сучаснікаў // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць. Матэрыялы Гарэцкіх чытанняў. – Мн., 2012. – С. 21.
27. Гаўрыла Гарэцкі. Слова пра брата і настаўніка. Успаміны пра брата // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 11, 12.
28. Беларусы ў Літве: учора і сёння. Кніга I. Укладальнік Адамковіч Аляксандр. С. 12–13.
29. Рэпрэсіі ў БССР // <https://be.wikipedia>.
30. Беларусы ў Літве: учора і сёння. Кніга I. Укладальнік Адамковіч Аляксандр. – С. 12–13.
31. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 25.
32. Гарэцкі, Максім. Камароўская хроніка. Аповесць. Збор твораў: у 4-х тамах. – Т. 4. – С. 186–188.
33. Дело №13036 «По обвинению гражданина Горещкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
34. Там жа.
35. Письмы Максіма Гарэцкага // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 328.
36. Жук, Т. Рукописи не горят. Максим Горещкий: Жизнь пролетела, как один день / Т. Жук, М. Лис // <http://blogs.privet.ru/community/>.
37. Гарэцкі, Максім. Камароўская хроніка. Аповесць. Збор. твораў: у 4-х тамах. – Т. 4. – С. 190.
38. Дело №13036 «По обвинению гражданина Горещкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
39. Гарэцкі, М. Аўтабіяграфія // Пра час і пра сябе. – Мн., 1966. – С. 95.
40. Дело № 13036 «По обвинению гражданина Горещкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
41. Леаніла Чарняўская-Гарэцкая – Арсенію Лісу // Скарыніч. Літаратурна-навуковы гадзіннік. – Вып. 10. – М., 2011. – С. 62.
42. Гарэцкі, Радзім. Браты Гарэцкія. – С. 44.
43. Сухі, Андрэй. З юначых гадоў // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 31.
44. Мушыньскі, Міхась. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі. – С. 285.

(кастрычнік 1923 г. – люты 1926 г.)

1. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я 1919–1923 гг. // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 23.
2. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 34.
3. Кулакоў, Кузьма. На рабфаку універсітэта // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 83.
4. Дело № 13036 «По обвинению гражданина Горещкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
5. Там жа.
6. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 37.
7. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я 1919–1923 гг. // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 25.
8. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 43.
9. Там жа. – С. 41.
10. Якімовіч, Алесь. Настаўнік і сябр маладых // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 92.
11. Чарняўская-Гарэцкая, Леаніла. Як складалася кніжка Народных песень. – С. 61.
12. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 36.
13. Улашчык, Мікола. Згадка // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 86.
14. Успаміны А. Звонака. Асабісты архіў аўтара.
15. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 37–42.
16. Там жа. – С. 38.
17. Кацар, М. С. Беларускі арнамент. – Мінск, 1996. – С. 8.
18. Мушынін, М. І. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі. – С. 287.
19. Гарэцкі, М. Збор твораў: у 4-х т. – Т. 1. – Мн., 1984. – С. 253.
20. Там жа. – С. 263–264.
21. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 43.

Горкі

(люты 1926 г. – верасень 1928 г.)

1. Разгон, Лев. Позавчера сегодня. – М. – Тель Авив, 1995. – С. 167–168.
2. Гарэцкі, Гаўрыла. Дзе быць Беларускай сел.-гас. акадэміі? // Выбранае. – Мн., 2002. – С. 46–50.
3. Гаўрук, Юрка. Сустрэчы ў Горках і Мінску. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 76.
4. Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці (далей – ДАМВ). Ф. 536, воп. 2, сп. 97, л. 54.
5. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я. 1919–1923 гг. // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 26, 27.
6. ДАМВ. Ф. 536, воп. 2, сп. 97, л. 3–4.
7. Там жа. Ф. 536, воп. 2, сп. 97, л. 5–6.
8. Там жа. Ф. 536, воп. 2, сп. 97, л. 9.
9. Запіскі Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай і лясной гаспадаркі імя Кастрычніцкай рэвалюцыі. – Горкі. – Т. VI. – С. 31.
10. Гаўрук, Юрка. Сустрэчы ў Горках і Мінску // Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 77.

11. Запіскі Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай і лясной гаспадаркі імя Кастрычніцкай рэвалюцыі. – Т. VI. – С. 31.
12. Успаміны Ю. Гаўрука. Асабісты архіў аўтара.
13. Мядзёлка, П. Сцежкамі жыцця // Полымя. – 1993. – № 3. – С. 210–211.
14. Успаміны П. Мядзёлкі. Асабісты архіў аўтара.
15. Ганчарык, Міхась. Даўняе, роднае // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 69.
16. Успаміны Дз. Новікава. Асабісты архіў аўтара.
17. Іофе, Эмануіл. Штрыхі да партрэта // Маладосць. – 1973. – № 2. – С. 152.
18. Вечар, Алесь. Настаўнік з майстэрні слова // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 72–73.
19. Успаміны І. Гарфінкеля. Асабісты архіў аўтара.
20. Ганчарык, Міхась. Даўняе, роднае // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 69–70.
21. Гарэцкі, Максім. Маладняк за пяць гадоў. 1923–1928 // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 268–269, 275–278.
22. Вечар, Алесь. Настаўнік з майстэрні слова // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 73–74.
23. Мушынскі, Міхась. Беларуская крытыка і літаратуразнаўства. – Мн., 1975. – С. 198.
24. Навумовіч, У. А. Шляхамі арлянят. Проза «Маладняка». – Мн., 1984. – С. 9.
25. Аршанскі Маладняк. – № 7.
26. ДАМВ. Ф. 536, воп. 2, сп. 97, л. 19.
27. Стэнаграфічная справаздача «XI з'езд Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі. – Мн., 1928. – С. 244–245.
28. Успаміны Г. Гарэцкай. Архіў аўтара.
29. Колас, Якуб. 57. Да Л. Гарэцкай. 17 красавіка. 36. тв. у 20 тамах. – Т. 18. – Мн., 2012. – С. 87.
30. Там жа. 61. Да Л. У. Гарэцкай. – 9 лістапада. – С. 99.
31. Я к вам пишу – чого же боле? // Советская Беларусь. – 26 авг. – 2004 г.
32. Гілевіч, Ніл. Прывітальнае слова. Гарэцкія чытанні. Матэрыялы дакладаў і паведамленняў першых міжнародных чытанняў (Мінск, 23–24 красавіка 1996). – Мн., 1997. – С. 8.
33. Я к вам пишу – чого же боле? // Советская Беларусь. – 26 августа 2004 г.
34. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 46.
35. Сідарэвіч, Анатоль. Вечна жывы Купала // Archive, № 3.2002. <https://archive.is/JAxJe#selection-731.0-737.17>
36. Гарэцкі, Радзім. Браты Гарэцкія. – С. 87.
37. Гарэцкі, Максім. На імперылістычнай вайне. – 36. тв.: у 4 т. – Т. 3. – С. 73.
38. ДАМВ. Ф. 536, воп. 2, сп. 97, л. 28.

Мінск

(верасень 1928 г. – ліпень 1930 г.)

1. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 33.
2. Там жа. – С. 33.
3. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця Максіма Гарэцкага. – С. 56.
4. Гарэцкі, Радзім. Браты Гарэцкія. – С. 99.

5. Сідарэвіч, Анатоль. Вечна жывы Купала // Archive, № 3.2002. <https://archive.is/JAxJe#selection-731.0-737.17>.
6. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 55.
7. Адамовіч, Антон. Максім Гарэцкі (Спроба манаграфіі аб творчасці) // Да гісторыі беларускае літаратуры. – Мн., 2005. – С. 32, 213.
8. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 55–56.
9. Чарняўская, Леаніла. Успаміны пра знаёмства і сустрэчы з Якубам Коласам // Польша. – 1994. – № 9. – С. 103.
10. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. С.34.
11. Гарэцкі, Радзім. Браты Гарэцкія. – С. 100.
12. Васюченко, Петр. Сервиллизм в белорусской советской литературе // Деды. – № 8. – 2011. – С. 45–66.
13. О I съезде Союза писателей // http://www.hrono.ru/dokum/193_dok/19340812nkvd.php.
14. Саюз вызвалення Беларусі, справа // <https://be.wikipedia.org/wiki>.
15. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 36.
16. Гарэцкі, Радзім. Ахвярую сваім «я»... (Максім і Гаўрыла Гарэцкія). – Мн., 1998. – С. 25.
17. Там жа.
18. Там жа. – С. 26.
19. Там жа. – С. 27.
20. Там жа.
21. Ліст А. Александровіча, А. Дудара, М. Зарэцкага ў газету «Савецкая Беларусь». 1 снежня 1928 г. // Беларусизация. 1920-е годы: Документы и материалы. Часть четвертая // <http://zapadrus.su/bibli/arhbiib/583--1920-.html>.
22. Гарэцкі, Радзім. Ахвярую сваім «я»... (Максім і Гаўрыла Гарэцкія). – С. 25.
23. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 60.
24. Там жа. – С. 62.
25. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 62–62.
26. Васіль Дэ Эм (Дранько-Майсюк, Васіль). 20 нечаканых фактаў пра Максіма Гарэцкага // <http://www.svaboda.org/a/27559283.html>.
27. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 58.
28. Гарэцкі, Радзім. Ахвярую сваім «я»... (Максім і Гаўрыла Гарэцкія). – С. 26.
29. Юффе, Эмануил. И палач и жертвы // <http://mb.s5x.org/homoliber.org/ru/gr/gr010105.html>.
30. Гарэцкі, Радзім. Ахвярую сваім «я»... (Максім і Гаўрыла Гарэцкія). – С. 27.

Вятка

(чэрвень 1931 г. – жнівень 1935 г.)

1. Письмы Максіма Гарэцкага // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 306.
2. Там жа. – С. 307.
3. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 37.

4. Пісьмы Максіма Гарэцкага // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 308.
5. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 36.
6. Гарэцкі, Максім. Камароўская хроніка // Збор твораў: у 4-х т. – Т. 4. – Мн., 1986. – С. 278.
7. Пісьмы Максіма Гарэцкага // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 324.
8. Там жа. – С. 325.
9. Там жа. – С. 314.
10. Там жа. – С. 320.
11. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 37.
12. Пісьмы Максіма Гарэцкага // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 312.
13. Там жа. – С. 313.
14. Там жа. – С. 314.
15. Там жа. – С. 315.
16. Там жа. – С. 317.
17. Там жа. – С. 317.
18. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 72.
19. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 43.
20. Там жа.
21. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 70.
22. Голуб, Тэрэза. Скарбы жыцця // Гарэцкі Максім. Выбраныя творы. – Мн., 2009. – С. 12.
23. Там жа. – С. 11.
20. Пісьмы Максіма Гарэцкага // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы.
21. Губская, Ольга. Жизнь, воплощенная в слове (еще раз о романе М. Горьцкого «Виленские коммунары») // <http://www.rs.unibel.by/imgRS/pdf/3853.pdf>
23. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 66.
24. Губская, Ольга. Жизнь, воплощенная в слове (еще раз о романе М. Горьцкого «Виленские коммунары») // <http://www.rs.unibel.by/imgRS/pdf/3853.pdf>
25. Пісьмы Максіма Гарэцкага // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 320.
26. Там жа. – С. 322.
27. Там жа. – С. 326.
28. Там жа. – С. 327.
29. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 73.
30. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 40.
31. Чарняўская, Леаніла. Памятка // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 170.
32. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 46.
33. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 74.
34. Там жа. – С. 74.
35. Там жа. – С. 74.
36. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 74.

37. Чарняўская, Леаніла. Памятка // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 170.
38. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 74.

Кіраў

(жнівень 1935 г. – кастрычнік 1937 г.)

1. Чарняўская, Леаніла. Памятка // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 170.
2. Ильюкевич, М. М. Максим Горецкий (К 100-летию со дня рождения) // Край Смоленский. – 1993. – С. 32.
3. Ильюкевич, М. М. Максим Горецкий (К 100-летию со дня рождения) // Край Смоленский. – 1993. – С. 32.
4. Справа № 13036 «По обвинению гражданина Горецкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
5. Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці. Ф. 536, воп. 2, сп. 97. л. 30.
6. Чарняўская, Л. Памятка // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 173.
7. Баэр, Андрэй. Інфармацыя пра гісторыю Пясочні. Архіў аўтара.
8. Ильюкевич, М. М. Максим Горецкий (К 100-летию со дня рождения) // Край Смоленский. – 1993. – С. 32.
9. Чарняўская, Леаніла. Памятка // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 171.
10. Там жа.
11. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 75.
12. Там жа. – С. 76.
13. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 172.
14. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 48–49.
15. Трыгубаў, Якаў. Пра Максіма Іванавіча Гарэцкага // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 95.
16. Ліст Міхалёвай А. Архіў Горацкага гісторыка-этнаграфічнага музея. КП. 3265. Сп. 241.
17. Ліст Гарбаценка, Р. Архіў Горацкага гісторыка-этнаграфічнага музея. КП. 3266. Сп. 242.
18. Чарняўская, Леаніла. Памятка // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 172–173.
19. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 53.
20. Чарняўская, Леаніла. Памятка // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 172.
21. Рэут, Г. Э. Падрыхтоўка тэксту і каментарыі // Гарэцкі, М. Збор твораў: у 4-х т. – Т. 4. – Мн., 1986. – С. 335.
22. Там жа. – С. 172.
23. Там жа.
24. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. – С. 78.
25. Чарняўская, Леаніла. Памятка // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 172.
26. Дело № 13036 «По обвинению гражданина Горецкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
27. Там жа.
28. Там жа.
29. Дело № 13036 «По обвинению гражданина Горецкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
30. Гарэцкая, Галіна. Наша сям'я // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 57.

31. Чарняўская, Леаніла. Памятка // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 172.

Арышт. Расстрэл
(лістапад 1937 г. – люты 1938 г.)

1. Дело №13036 «По обвинению гражданина Горецкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
2. Там жа.
3. Там жа.
4. Там жа.
5. Там жа.
6. Там жа.
7. Чарняўская, Леаніла. Памятка // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 174.
8. Там жа. – С. 173.
9. Гарэцкі, Г. Ахвярую сваім “я” (Максім і Гаўрыла Гарэцкія). – Мн., 1998. – С. 45.
10. Дело № 13036 «По обвинению гражданина Горецкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
11. Чарняўская, Леаніла. Памятка // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 175.
12. Дело № 13036 «По обвинению гражданина Горецкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
13. Там жа.
14. Чарняўская, Леаніла. Памятка // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 174.
15. Там жа. – С. 174–175.
16. Дело № 13036 «По обвинению гражданина Горецкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
17. Там жа.
18. Там жа.
19. Ильюкевич, Н. Расстреляны в Вязьме. Новое о М. И. Горецком // Край Смоленский. – 1994. – № 1–2. – С. 122–144.
20. Портал в Интернете «Кадровый состав органов государственной безопасности в СССР. 1935–1939» // <http://nkvd.memo.ru/index.php>
21. Чарняўская, Леаніла. Памятка // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 175.
22. Дело № 13036 «По обвинению гражданина Горецкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР». – С. 41.
23. Ильюкевич, Н. Расстреляны в Вязьме. Новое о М. И. Горецком // Край Смоленский. – 1994. – № 1–2. – С. 122–144.
24. Вяземский вестник. – 1993. – 6 января.
25. Ліст А. Фёдарова ад 12 снежня 1993 г. Архіў аўтара.
26. В смоленской Вязьме почтили память белорусского писателя, ставшего жертвой репрессий // Смоленская Народная газета – 11.02.2014 года // <https://smolnarod.ru/sn/v-smolenskoj-vyazme-pochtili-pamyat-belorusskogo-pisatelya-stavshego-zhertvoj-repressij/> .
27. Чарняўская, Леаніла. Памятка // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 176.
28. Дело № 13036 «По обвинению гражданина Горецкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР».
29. Там жа.
30. Там жа.
31. Там жа.

32. Быкаў, Васіль. Прывітальнае слова. Гарэцкія чытанні: матэрыялы дакладаў і паведамленняў першых міжнародных чытанняў (Мінск, 23–24 красавіка 1996). – Мн., 1997. – С. 6.

Лёс сям’і М. Гарэцкага. Вяртанне М. Гарэцкага на Радзіму

1. Чарняўская, Леаніла. Памятка // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 170.
2. Колас, Якуб. 538. Да Г. І. Гарэцкага. Зб. тв.: у 20 тамах. – Т. 19. – Мн., 2012. – С. 113.
2. Там жа. 682. Да Л. У. Гарэцкай. – С. 248.
3. Дасаева, Таццяна. Максім Гарэцкі і Леаніла Чарняўская. Гісторыя кахання // Звязда. – 2003. – 20 лют.
4. Голуб, Тэрэза. «Мілы таварыш Максіма» // Голас Радзімы. – 1993. – 2 снеж.
5. Клімуць, Я. Шчасліва-трагічны лёс пісьменніка // Магілёўская праўда. – 1981. – 1 ліст. – 1981.
6. Гарэцкая, Галіна. Наша сям’я // Максім Гарэцкі. Успаміны, артыкулы, дакументы. – С. 58
7. Там жа. – С. 21–59.
8. Гарэцкая, Галіна. Дзядзька Гурык // ЛіМ. – 1988. – 2 снеж.
9. Лужанін, Максім. духоўная апантанасць (Лёс Максіма Гарэцкага і яго роду) / Максім Лужанін // ЛіМ. – 1991. – 17 мая.
10. Дасаева, Таццяна. «Чуе на гук і на вобмацак роднае слова...» (Галіна Гарэцкая: лёс і творчасць) // Жыццём і словам прысягаючы... Зборнік навуковых прац. – Мн., 2012. – С. 130–135.
11. Архіў Горацкага гісторыка-этнаграфічнага музея. КП 4410-4415.
12. Леанід Гарэцкі. 3 фантавых лістоў (1941–1944) // Максім Гарэцкі. Успаміны, артыкулы, дакументы. – С. 337.

Навукова-публіцыстычнае выданне

Ліўшыц Уладзімір Маісеевіч

МАКСІМ ГАРЭЦКІ:
СЦЕЖКАМІ ЖЫЦЦЯ
(да 125-годдзя з дня нараджэння)

Рэдактары *Т. І. Скікевіч, В. П. Зяньковіч*
Тэхнічны рэдактар *Н. Л. Якубоўская*
Адказы за выпуск *Т. І. Скікевіч*

Падпісана ў друк 30.01.2018. Фармат 60×84 ¹/₁₆. Папера афсетная.
Рызаграфія. Гарнітура «Таймс». Ум. друк. арк. 10,46. Ум.-выд. арк. 9,15.
Тыраж 70 экз. Заказ .

УА «Беларуская дзяржаўная сельскагаспадарчая акадэмія».
Пасведчанне аб ДРВВРДВ № 1/52 ад 09.10.2013.
Вул. Мічурына, 13, 213407, г. Горкі.

Надрукавана ў УА «Беларуская дзяржаўная сельскагаспадарчая акадэмія».
Вул. Мічурына, 5, 213407, г. Горкі.